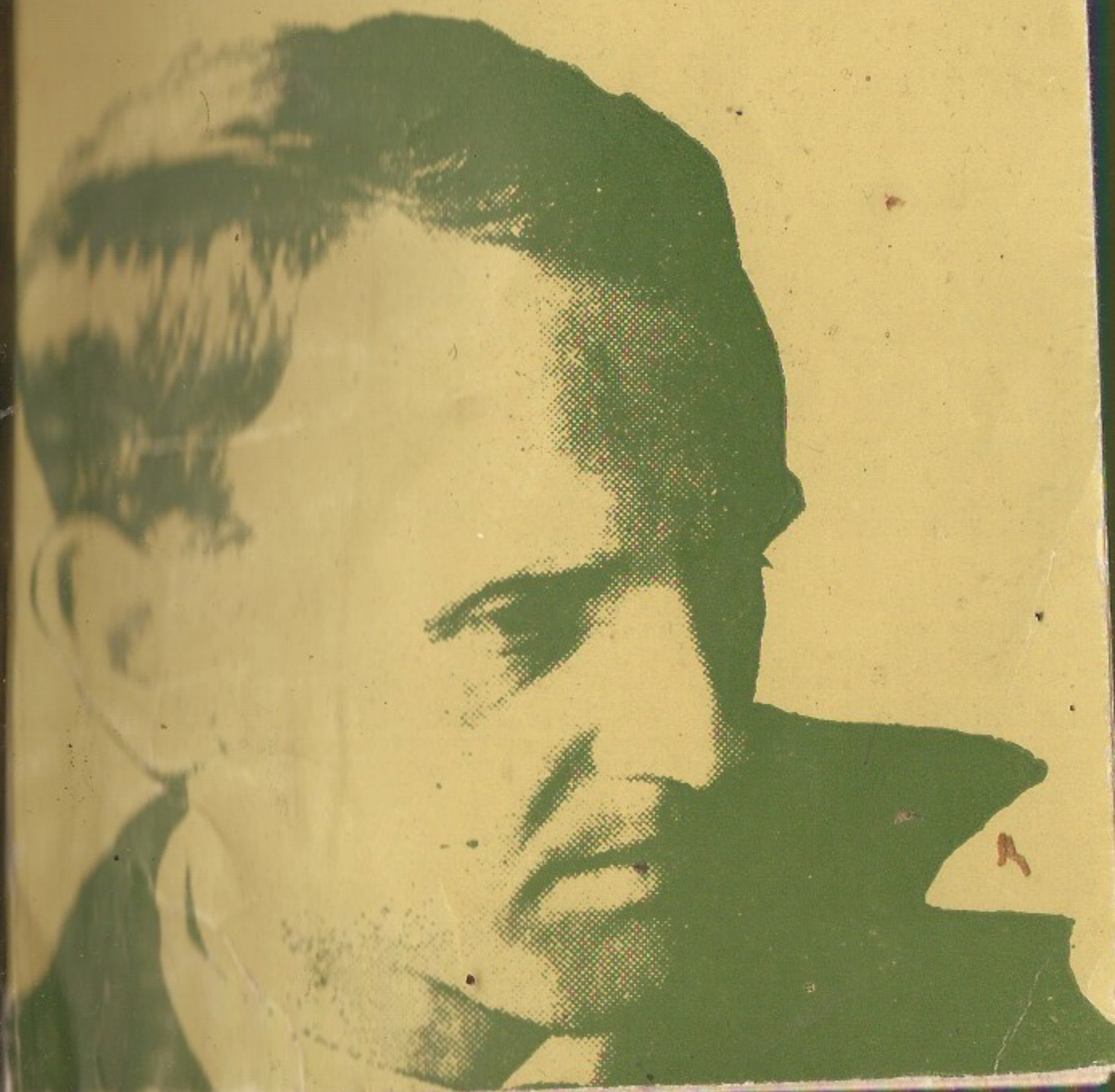

HIND 30 KOP
78 175

GÜNTER
DE BRUYN

«LOOMINGU» RAAMATUKOGU 11 – 13 1974

AUHIND

GÜNTER
DE BRUYN

«LOOMINGU» RAAMATUKOGU 11-13 1974

AUHIND

Romaan

Saksa keelest tõlkinud
Rita Tasa

Shirley
Kirjastus
«PERIOODIKA»
Tallinn

Originaali tiitel:

Günter de Bruyn
PREISVERLEIHUNG
RomanMitteldeutscher Verlag
Halle [1972]

Toimetaja J. Ojamaa

Toimetuse aadress: 200 001 Tallinn, Harju t. 1, tel. 492-54; 407-82

Trükkida antud 26. II. 1974. Trükiarv 25 000. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 84×108, 1/32. Trükipoognaid 4,25. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 7,14. Arvestuspoognaid 7,79. Tellimuse nr. 491. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

Hind 30 kop.

На эстонском языке

Библиотека «Лoomинг» № 11—13 (851—853) 1974

Издательство «Периодика»

Гюнтер де Бройн

ПРИСУЖДЕНИЕ ПРЕМИИ

Перевод с немецкого

© «Loomingu» Raamatukogu, 1974

GÜNTER DE BRUYN

on SDV tähtsamaid proosakirjanikke, kelle looming on romaani «Kitsastee» («Der Hohlweg», 1963) kaudu tuttav ka meie lugejatele. Sündinud 1. XI 1926. aastal, Berliinis, kuulub G. de Bruyn sellesse põlvkonda, keda vahetult enne II maailmasõja lõppu suunati hitlerlikku lennuväeabiteenistusse, mis lõppes tulevasele kirjanikule lühikese vangipõlvega. 1946. aastal jõudis de Bruyn tagasi oma kodulinna, töötas siin mõnda aega raamatukogunduse alal ja alates 1963. aastast vabakutselise kirjanikuna.

Oma loomingut alustas de Bruyn otsekohe prosaistina. Tähelepanu äratas juba tema esimene proosavalimik «Must, põhjatu järv» («Ein schwarzer, abgrundtiefer See», 1962), millele järgneski eespool nimetatud, isiklike elamusi kajastav romaan «Kitsastee». 1964. a. autasustati kirjanikku Heinrich Manni preemiaga.

1968. a. ilmus laialdast tähelepanu äratanud psühholoogiline romaan «Buridani eesel» («Buridans Esel»), mille väikekodanlik meeskangelane peab alla andma tänapäeva ühiskonna tugeva moraaliga naistegelastele.

Käesolevas lühiromaanis on tegemist õieti üheainsa päevaga kolmeliikmelise perekonna elus, ent siiski päevaga, mil lahenduvad mitmed juba pikema aja jooksul kuhjunud probleemid.

R. T.

Mulle tehti ettepanek kirjeldada eeskujulikku abielu ja näidati isegi vastavat mudelit. Olin tingimisi nõus ja jälgisin seda näitlikku paari. Nüüd püüan vaatluse tulemusi kokku võtta ja kirjeldan üht päeva, mille alguses Teo Overbeck tõmbab kardinad eemale, avab akna ja mõtleb: «Ma poleks tohtinud seda ettepanekut vastu võtta!» Kuid ta ütleb hoopis: «Täna on ilus ilm!»

On jahedavõitu päikeseküllane maihommik, mille valgus pimestab Teo lambivalgusega harjunud silmi. Ta naine Irene lamab voodis ja sööb hommikueinet, ülakeha poolt kergitatud ja jalad sedavõrd ligi tõmmatud, et kandikut saab kõhu ning jalgade abil tasakaalus hoida.

See, et Teo oma mõtteid ei ütle, pole sugugi teesklus, vaid tähelepanelikkus. Ta ei taha Irene hommikust heaturjusust rikkuda. Teda rõhuv murekoorem ei muutu kergemaks, kui ta seda naisega jagab.

Irene aga tahab mehega oma röömu jagada. «Niisugusel päeval peab kõik õnnestuma!» lausub ta hääletooniga, mida ta ise nimetab hästi, hästi armsaks, ja näoga, mis ütleb, et tegemist pole lohutamise, vaid kindla veendumusega. Neid sõnu saadavad liigutused, mis kutsuvad mehe akna juurest ta voodi servale, jagamaks esimest hommikuhelust. See mõjub mehele hästi, kuigi ei anna uut suunda ta mõtetele.

Mees on vastavalt oma harjumusele juba laitmatult riides: ülikond, valge särk, lips. Ta hõredad juuksed on sile-daks kammitud, habe aetud, näoilme väljendab meelekindlust, rahu ning sõbralikkust. Ta istub naise voodil, vaatab pealt, kuidas naine sööb, närib ise ainult tablette, joob lonksu naise kohvitassist ja suitsetab selle hommiku neljanda sigareti, sest pärast halvasti magatud ööd, millega kaasnesid kõhuvalu ja luupainajad, on ta juba kella viiest

saadik ärkvel. Ta ei varja seda, kuna loodab, et avameelne vestlus hajutab varjud, mis juba mitmendat päeva tumestavad ta meeleolu.

Pole sobivamat partnerit niisugusteks vestlusteks kui ta naine. Irene tunnetemeri on alati helge ja vaikne, mustad muremõtted otse upuvad sellesse merre, raskemad muidugi kiiremini. Pinnale jääb see, mis on rõõmus ja kerge, nagu täieliku väljapuhkamise rõõm tänasel hommikul, kohvi aroomne lõhn, ilm, nende abielus valitsev harmoonia, kindel elutunnetus. Naises on piisavalt rahu ja lustikkust, et jagada seda ka teistele. Seda ta peabki oma kohuseks, kohuseks, mida ta suudab täita, mida ta meeleldi täidab. Teo on talle selle eest alati tänulik.

Ka too küsimus, mille naine Teole nüüd esitab, tuleneb samadest asjaoludest. Mees mureseb kõne pärast, mida ta õhtupoolikul auhinna üleandmisel peab pidama. Kuid naise soov on muuta mehe mured eelrõõmuks sellest, mis tuleb hiljem, rõõmuks teadmisest, et kõik on seljataga, mistõttu ta küsib, kas õhtul võiks juba istuda väljas maja ees, terrassil, kevadelõhnalises aias, esmakordselt sel aastal.

Mees mõistab otsäkohe, et Irene katsed on asjatud: ta ei suuda ühineda naise hiigelhüppega üle selle muremäe. Ent kuna naine on talle tähtsam kõigist maailma muredest, ei tohi ta teda kurvastada ja mõista anda, et kõik katsed on asjatud olnud. Niisiis võtab mees end kokku ja teeskleb, et pinge temas on lõdvenenud, avaldab arvamust oletatavate öötemperatuuride kohta ja huvitub ikka veel mitte lõplikult kindlaksmääratud külalistest. Kui mitte arvestada Krautwursti, kes kunagi kusagilt ei puudu, on kindel vaid see, et tuleb Paul Schuster, auhinnasaaja, muidugi koos naisega, kui tal naine on.

Pauli naisest kujunebki Irene suur hommikuteema. Ta mõtleb välja tohutu hulga naisisikuid, kelle ainsaks ühiseks jooneks on perfektne masinakirjaoskus. Lõppude lõpuks ta ju teab, missugust tüüpi Paul eelistab, mis talle naistes meeldib, mis teda eemale tõukab, mida ta vajab või arvab vajavat. Kuigi Irene teadmised pärinevad aegadest, mis olid kaheksateist ja enam aastat tagasi, pole sel asjaolul tema arvates erilist tähtsust, kuna tema teada kujuneb hingeelu (näiteks, mida armastatakse) välja juba lapsepõlves ja ei muutu hiljemgi.

Irene on lausa võluv, kui fantaasia kütked haaravad ta alati ohjeldamatut huvi teiste inimeste vastu. Juba ammu

on unustatud, millest vestlus algas. Ta tahtis meelelahutust pakkuda Teole, kuid pakkus seda ainult iseendale. Naine huvitab Irenet tunduvalt rohkem kui Paul ise või võimalikud lapsed. Kuidas Schusterid sobivad Krautwurstidega, preili Hessega, professor Liebscheriga?

Niisiis teab Irene siiski juba täpselt, keda kutsuda. Kuigi Teo pole küll esialgu nõus Liebscherit kutsuma, muudab ta oma arvamust, kui Irene talle mõista annab, et ta on takti, diplomaatia ja seltskondliku elu küsimustes kompetentsem oma mehest, kes tänu oma tööle ja arusaamadele moraalist hõljub sageli liiga kaugel tegelikkusest, et seda õigesti mõista.

Irene ei mõtle seda küll täiesti tõsiselt, aga mõnevõrra siiski. Kerge eneseirooniavarjund tema hääles ilmneb eelkõige väljendusviisis. Niisuguse häälega vabandab ta rumalaid kõnekõlke, nagu: mis olema peab, peab olema! — muide asjatult, sest niivõrd, kuidas mees neid oma kolleegide ja üliõpilaste suus ka vihkab ja alati parandab, seda võrd vähe segavad nad teda tema naise juures. Oieti ei häiri teda Irene juures miski.

Kui Teo kuuleb, et tütar Cornelia väljub oma toast, suudleb ta naist (ettevaatlikult, et kandikut mitte ümber ajada) ja tõuseb püsti. Irene tahab veel teada, kas professor armastab *fondue*'d.

«Küsi temalt endalt,» ütleb mees, lisades juba ükselt: «Sa helistad mulle?»

Viimane küsimus kujutab endast juba poolteist aastakümnet nende hüvastijäturituaali. Abielupaarile, kelle mõlemad pooled on teineteisest niivõrd sõltuvad, kujuneb tööpäevane lahusolek liiga pikaks. Seda peab katkestama telefonikõnega, mille suhtes pole võimalik täpselt kokku leppida, sest Irene töö ei võimalda aega planeerida.

Samuti jääb lahtiseks, kas Irene saab tseremooniast osa võtta või mitte. Kolm poola puuviljakaubanduse spetsialisti, keda ta keeleliselt abistab, võtavad kaunikesti ta aega. Ka ei oska ta arvata, mida Teo rohkem eelistab. Et Irene peaks siis vastavalt riietuma, peaks Teo muidugi oma arvamust avaldama, kuid tal pole seda.

Nad elavad allüürilistena ühe keisri nimelises eeslinnas, ja keisri nimi reedab selle linnaosa rajamise aja. Härra Birti väikeses villas Metsa tänaval, tagasihoidlikus viilkatuse ja keskküttega majas, on nende käsutuses kaks tuba neljatoalisest korterist. Kööki, vannituba ja tualetiruumi

kasutavad nad ühiselt härra Birtiga. Samuti võivad nad kasutada aeda. Nad ei pea aias töötama, vaid seda ainult imetlema. Seda kohustust täidab Irene kõigi kolme eest. Just tänu temale pole neil peremehega olnud mitte mingisuguseid arusaamatusi. Peremehele meeldib Irene väga. Teo pole seni kohanud ühtegi inimest, kellele Irene ei meeldi.

Väikeses toas elab Cornelia. Teine tuba, mida verandaga ühendab klaasuks, on vanemate magamis- ja elutuba. Siin seisab ka Teo kirjutuslaud. Teo suudab Irene toas viibides edukalt töötada, isegi siis, kui naine televiisorit vaatab. Irene magab hästi, kui Teo töötab, olgu siis öhtul, öösel või hommikul. Tal on sügav uni. Kui mees naise juurde teki alla poeb, lööb too mõnusalt nurru, nihutab käe mehe käsi varre alla ja magab edasi. Neil on ainult üks voodi, mitte kokkuhoidlikkusest või ruumipuudusest, aga nad vajavad ainult üht.

Iseärasuste hulka, mis kujunevad välja pikkade abieluaastate kestel, kuulub harjumus lasta teisel üksinda riietuda. Et nad harva peavad ühel ning samal ajal üles tõusma, pole nad harjunud end aluspesus näitama. Lõpetamata referaat kaenlas, läheb mees seepärast üle koridori Cornelia tuppa.

Selles toas seisab kirjutuslaud aknatühimikus. Teo lükab raamatud, kirjad ja heliplaadid kõrvale, avab kiirkõitja ja püüab asjatult kontsentreeruda. Maja on liiga vähe helikindel. Elutoas lööb raugastunud ampiirkell rägisedes üheksa korda. Niisiis on kell pool kaheksa. Kui Teo juhtub toas olema, surub Cornelia selle müra ajal käed demonstratiivselt kõrvadele ja süüdistab isa, et too seda vana, ajast ettejäetud riistapuud ainult selle pärast hindab, et vanad esemed on moes. Ta ei usu, et Teole meeldib kell ainult sellepärast, et see oli meeldinud ta isale, kes oli kella pärinud oma isalt.

Irene ei nurise kella üle. Ta arvestab Teo maitset, kuigi peab selle riistapuu ainsaks vooruseks seda, et ta juhü tähelepanu eeslinnas valitsevale vaikusele, mis katkeb vaid nädalalõppudel, kui berliinlane põgeneb loodusse. Kuid siis on see rõõmus lärm, mis Irenet iialgi ei sega. Heatujulised inimesed on talle sümpaatsed. Tõsidusega lepib ta ainult siis, kui see järgneb kas hardumusele või vaimustusele. Kurbadesse, ükskõiksetesse või rõhutud inimestesse suhtub ta mõnikord isegi ebaõiglaselt. Kui välismaalased,

kellega tal on tegemist, tunnevad koduigatsust või kannatavad neile harjumatu kliima tõttu, peab tema, tegelikult sõbralikkus ise, end sõbralikkusele sundima. Kui tütar teeb igast asjast probleemi, peab ta seda sündsusetuks. Kui juba ei suudeta rõõmus olla (ja kes ei suudaks seda niisugusel ajal, niisugusel maal), tuleb vähemalt rõõmsana näida. Tema ju on selleks võimeline, on seda alati olnud, kui mitte arvestada Pauliga veedetud ammuseid aegu.

Aga tagasi mõtleb ta harva, ja ammugi mitte sellel päeval, mil ta kavatseb Paulile võimalikult erapooletult vastu astuda. Irene tahab seda päeva nautida, nautida algusest lõpuni nagu igat teistki päeva, nautida kohvi, mett, sigarette, päikesepaistet, kümblust, kuivatamise ajal peeglist paistvat pilti, nahka, mis ei pleegi valgeks isegi talvel ja mis pärast esimest päikesevanni on niisama pruun nagu saiaakesed, mida Teo varasel hommikutunnil pagari juurest toob. Ta on juba kord tõmmunahkne tüüp, asjaolu, millele ta on uhke, nagu teised on uhked oma kahvatusele, jämedatele säärtel, peenikestele jalgadele, nagu ta ise oli kunagi uhke oma rindadele, kust uhkus kadus õigeaegselt ta väikese keha püsivamatesse osadesse. Mõlema käega annab Irene oma rindadele endise vormi, naerab ennast otsekohe välja, leiab aga, et naer muudab teda ilusaks, mistõttu ta naeratab iseendale, kuni mõistab, et see on rumal, kuna segab minkimist, mis on tõsine töö. Irene peab oma kohuseks inimestele meeldida, ta on inimeste huvides valmis peaaegu kõigeks, mitte nii nagu mehed, kes kinnitavad uhkelt, et nad teevad kõike ainult asja enda pärast. Nagu oleksid «asjad» tähtsamad kui inimesed! Teo tunneb rõõmu Irene omakasupüüdmatus oreooliga kaunistatud nõrkusest, lubades naisel omakorda naerda ta enda nõrkust, mida ta ise nimetab kohusetundeks.

Teo kuuleb, kuidas naine vannitoast tuleb ja üle koridori kööki läheb. Tütrelle, kes sel ajal tavatseb köögis püstijalu hommikust süüa, näitab ema end alles nüüd, juba korralikult riides, et anda eeskuj, mis kahjuks ei leia järgimist. Ema on õnnetu, et Cornelia, vaatamata oma seitsmeteistkümnemale eluaastale, ei oska maitsekalt riietuda, ja mis veelgi halvem: tütar keeldub riietumise kunsti õppimast ja põhjendab seda teoreetiliselt, rakendades seega pisut liiga vara meetodit, mille järgi elada ei tule vastavalt põhimõtetele, vaid hoopis põhimõtted tuleb allutada kõige mugavamale eluviisile. Kui Irene arvates on tähtis

rõhutada välimust, siis tütar nimetab seda kõrvalekaldu-
miseks olulisest, ema vastavaid manitsusi aga väikekodan-
likeks targutusteks.

Irene arvates näeb tütar oma igapäevastes kulunud
linastes pükstes välja nagu vaeste inimeste laps, ja tal on
häbi, kuigi elutarkus ei luba seda välja näidata. Ta ei taha
kontakti tütrega päriselt kaotada. Vastav oht on olemas, ja
viimase poolaasta jooksul on see oht tunduvalt suurene-
nud. Nimelt juba pool aastat on Cornelia alati nukra-
meelne, see nukrameelsus aga kasvab aeg-ajalt üle tüli-
himuks ja vihasööstudeks, mõnikord otsib ta väljapääsu
pisarates. Irene ja Teo muidugi oletavad, mis sellist raske-
meelsust võis tingida, kuid täpselt ei tea nad midagi. Kui
mõni aeg tagasi üks noid nutukrampe lõppes emale osuta-
tud ägedate õrnuseavaldustega, sõandas too tütrele otsese
küsimuse esitada. Tulemuseks aga oli, et Cornelia tõmbus
umbusklikult ning solvunult endasse.

Teo on selles suhtes osavam. Ta laseb Cornelial täieliku
endastmõistetavusega olla see, kes ta on, ja ei lase välja
paista, et ta näeks tüdrit meelsasti hoopis teistsugusena.
Mõnikord tänab Cornelia teda omapoolse usaldusega. Kuna
Irene mõistab, et ta on tütrele võõraks jäänud, tunneb ta
Teo edukusest rõõmu ja ei ole põrmugi armukade. Nii on
see nende kooselu jooksul alati olnud: mida üks ei suuda,
suudab teine. Aga ka Teo ei saanud teada Cornelia tusa-
tuju põhjusi.

«Mina sinu asemel tõuseksin hommikul veerand tundi
varem!» ütleb Irene.

Teo poleks seda öelnud, ta poleks suutnudki neid sõnu
niiviisi öelda: ilma vähimagi etteheiteta, sõbralikult, nae-
ratades, nagu oleks tegemist hea nõuandega, mida niikui-
nii keegi ei arvesta.

Närimisega tegelev Cornelia näitab näpuga köögikapile,
millele on kinnitatud sedel: «Väga austatud proua Over-
beck! Palun vabandage mind juhtimast Teie tähelepanu
asjaolule, et öösel põles köögis jällegi tuli. Parimate soo-
videga tänaseks päevaks Teie Johannes Birt.»

Teo lihtsalt peab selle üle pahandama. Kui Birt niisu-
guse äsja kirjutatud sedeli kõrvale ilmuks, käituks Teo
ebasõbralikult, avaldaks näiteks soovi kogu elektriarve
üksinda tasuda, mis Birti kindlasti solvaks. Birti ei huvita
raha. Ta ei kuluta kuigi palju. Pigem on ta huvitatud
suhete säilitamisest Irenega, kes samasuguse sõbralikku-

sega, millega Birt koostab oma sedeleid, suudab teda vai-
gistada oma seletustega.

«Kurjategija oli kindlasti jälle isa,» ütleb Cornelia.
«Nii palju hajameelsust tohiks ta endale lubada õieti
alles siis, kui ta lõpuks ometi professoriks saab. Miks ta
joob õhtuti jälle kummeliteed?»

«Ta muretseb oma ettekande pärast,» vastab Irene.

«Mitte sinu pärast? Lõpuks on ju selle Schusteri puhul
tegemist sinu kunagise kallimaga.»

Selle peale naerab Irene oma heledat, sädelevat naeru,
mis Teod ja kõiki teisi (välja arvatud ehk tüdrit) üha
uuesti vaimustab. See on veenvam vastus kui paatosega
lausunud tõde: minu pärast pole isa kunagi tarvitsenud
muretseda!

Tütar ei ütle enam midagi, võtab oma koti ja tõttab
minema. Irene kannab hommikusööginõud nõudepesu-
kaussi. Teos aga võtab tänu Irene naerule hetkeks võimust
julgeolekutunne, mis meenutab talle lapsepõlve: kõik
lamavad voodis, päevane jahedus ja vaenulikkus on jää-
nud kaugele seljataha, väike öde hingab ühtlaselt ja rahu-
likult, kõrvaltoast kostev vanemate poolvali jutukõmin
lubab kaitset ja turvalisust, ükskõik, mis väljas ei juhtu.

Pisut hiljem lahkub ka Irene. Teo näeb aknast, kuidas
ta majast tänavale astub. Naine peatub ukse ees, hele kos-
tüm seljas, ja hingab mõnuga hommikjahedat õhku. Ta
seisab sirgelt ja tõstab nagu kuulatades pea: tema kõrge-
ausus tõlk Irene Overbeck, dr. Teo Overbecki abikaasa,
on valmis rõõmuga sellest maailmast rõõmustama kogu
maailma. Madalalt kolmeastmeliselt trepilt naeratab ta
päikesele, nõrgale tuulele, puudele, ja leiab otsekohe truu
alama, kes on teda juba oodanud, et võtta vastu vabandusi
ja näidata uusimaid aiamesid.

Nähes naist kabadalt ning sujuvalt kõndimas koos koh-
maka vana mehega, jalgadel, mis sobiksid igale mannekee-
nile, tulevad Teole ikka meelde võrdlused metskitsede,
gasellide ja suursuguste valgete lindudega. Sulgkeegi on
samuti hää, mis jutustab mehe maohäiretest, otse hinges-
tatud on häälekõla, mis kiidab Birti lilli. See pole naer,
veel vähem naerukihin, võib-olla ainult üsna kerge ohe,
mis vallandub kusagil sisemuses. Juba ongi murtud iga-
sugune vastupanu, ja naise võimuses oleks härra Birt põl-
vili suruda. Veel kaua seisab härra Birt väraval ja lehvitab
Irenele järele, kuigi ta nõrgad silmad ei suuda teda enam

näha. Ta teab, et naine enne Jaama tänavasse sissekeeramist veel kord tagasi vaatab.

Taas vaatab Teo üksisilmi oma pabereid, lehitseb täiskirjutatud lehti, mis õhtupoolikuks peavad muutuma kõneks. Veel puudub kogu loo algus, puudub lõpp, ja puudub isegi juhtmõte. Palju on küll juba kirja pandud, aga tegelikult puudub õieti kõik. Teo hakkab kirjutama, alustab otsast peale, kirjutab väsimatult, lootuses, et igasugune töö kannab lõpuks vilja, et tõelist usinust kroonib edu. Ikka veel ei oska ta öelda midagi kiitvat sellest kiitust pälvivast raamatust, talle piisaks kuuest leheküljest, ometi peab ta kirjutama vähemalt kaksteist kuni viisteist lehekülge, mis pole kuigi raske, kui ta vaid suudaks jagu saada lõpliku otsuse langetamist takistavast pärssimusest.

Professor Liebšcher tegi ettekande pidamise ülesandeks just talle, kuna ta teadis tema sõprusest Pauliga. Seepärast ei oodata temalt mitte ametlikke sõnu, vaid isiklikku pöördumist. Sellega saaks ta ausalt hakkama: võib-olla mäletad veel seda suveõhtut oma kodukülas... Sinu esimese teose esimese lugejana... Olin kolmanda semestri üliõpilane, kui Paul Schusteri nimi mulle esmakordselt...

Raskused pole mitte inimeses, vaid asjas, see on raamatus.

2

Teo Overbeck ja Paul Schuster kohtusid esmakordselt üheksateistkümnelt aasta eest. Paarile üliõpilasele, keda oli saadetud maakonna kaguossa põllutöödele appi, tehti ülesandeks moodustada küla noortegrupp. Seepärast tüütasidki nad vaiksesse külasööklassse kogunenud noorukeid luuletuste ja kõnedega, nad võitlesid meeleheitlikult vaikimisega, millele nad lõpuks ise alistusid, kuni Teole tuli päästev mõte nõuda igalt kohalviibijalt nime teatamist ja eluloo jutustamist. Ta andis esimesena eeskujutust oma proletaarlasest isast, kes teda juba fašistide ajal oli antifašistlikult mõtlema õpetanud, sunniviisilisest osavõtust hitlerjuugendi organisatsioonist, veermahtist, varajasest kutsumusest kirjanduse vastu, mis ajendas teda germanistikat õppima. Eputades, kohmetult, isegi keh-

valt püüdsid teised ta eeskujut järgida. Ainult Paul torises pahaselt ja ei püüdnud teda jäljendada: tema isa olla tisleer, ta ise aga kalur nimega kingsepp.* Teo tahtis teada, kas ta isal oli oma töökoda. Jah, kuid Läänes. Ja kus elas ema? Samuti seal, ta põgenes. Nagu teised rääkida teadsid, oli Paul üksinda tagasi tulnud.

Just seda vajaski Teo oma lõppkõneks. Selles kõnes omandas Pauli elu selged, sobivad vormid, muutus kasutamiskõlblikuks, vaatamata omaniku protestile. «Loba!» oli kõik, mida too enne pimedusse põgenemist endale habemesse pomises. Järgmisel õhtul aga toodi ta uuesti Teo palge ette, kusjuures viimase visadus sundis Pauli lõpuks rääkima.

Gudrun, keegi heledapatsiline tütarlaps, oli teda kodumaale tagasi vedanud. Ja noor vabariik? Viimast Paul eitaski, nimetades ennast täiesti apoliitiliseks inimeseks, laskmata endale selgeks teha, et otsus kodumaale tagasi pöörduda oli täielikult poliitilist laadi. Ometi tahtis Paul teada, mida tähendab sõna «objektiivne». Ja Teole meeldis seletada.

Hea tahtmisega võiks neid misjonäri ja pärismaalase vahelisi suhteid nimetada sõpruseks, mis kestis neliteist päeva ja algas uuesti pärast jõule, kui Paul oli ootamatult saabunud Teo kaupluskorteri ukse taha, ulatades viimasele kolm täiskirjutatud koolivihikut. Paul ütles, et ta on kõik täpselt üles kirjutanud, ja sundis Teod otsekohe lugemist alustama. Tiitelleht kandis pealkirja: «Tagasitulek. Elulookirjeldus».

Tegelikult oli see vaid osa Pauli eluloost, nimelt see osa, mille ta oli pühendanud ainult tollele tütarlapsele. Neli aastat oli ta asjatult tüdrukut kosinud, viiendal aastal oli midagi lahkumissuudluse taolist teda õnnelikuks teinud, kuueandal aga oli kiri, milles muu tähtsusetu kõrval mainiti, et temast tunti puudust, toonud teda tagasi kodukülla, kus tütarlaps üles tunnistas, et vahepeal oli keegi teine temaga paremini sobinud.

Kuigi Teod kohutas sündmuste apoliitiline iseloom, liigutas teda see valu, mis siin saamatult ja lihtsakoeliselt väljendust otsis. Ka imetles ta selle kaluri julgust ja energiat, kuna too teatas selsamal kesköötnil, et tahab kirjanikuks hakata, lootes seda ametit Teolt õppida.

* Saksa keeles on tegemist häälikulise samakõlaga: tisleer — Tischler, kalur — Fischer, kingsepp — Schuster.

Teo alistus, sest talle meenusid ta oma sõnad võrdsetest võimalustest kõigile. Ta andis ajutiseks Pauli käsutusse tühja kaupluseruumi, mil puudusid küll aknaklaasid, kuid mida see-eest asendasid tihedad rulood, tegi ettepanekuid siit maha tõmmata ja sinna juurde lisada, parandas grammatikat ning õigekirja ja saatis käsikirja lõpuks edasi.

Keegi toimetuselektor uskus, et suudab Paulis talendi avastada ja käsikirjast vastavate muudatuste ja teema laiendamise abil raamatu teha. Seepeale lükkas Paul tagasi Teo ettepaneku astuda Töölise ja Talupoegade Fakulteeti. Ta ei soovinud muud kui kirjutada, kirjutas tõepoolest kogu aja, nii öhtuti kui öösel, töötas päeval söekaupmehe juures, luges pühapäeviti Teole ette, alustas uuesti, kuni teda mõne kuu pärast haaras meeleheide, mis ajas teda linna, kõrtsidesse, olengutele ja tütarlaste embusse, ja lõpuks tagasi kodukülla, kus ta jälle toibus. Vaikselt saabus ta linna tagasi, istudes ühel päeval, kui Teo ülikoolist koju jõudis, kirjutuslaua taga, ja kostis etteheidetele, et ta lihtsalt vajab neid käärimis- ning märatsemisperioode — argument, mida Teo, kes vihkas distsiplineerimatust, järgmiselt tõlgendas: Mina kui kunstiinimene olen teistsugune kui sinusugune pedant!

Ühel sellisel joomaperioodil sattus Paul tööga koormatud Teo asemel üliõpilaskarnevalile, kus pisut väsinud havai tütarlapse tõmmu nägu pani teda unustama truudusetu Gudruni kahvatu näolapi.

Esmakordselt nägi Teo Irenet järgmisel hommikul. Suure suuga haigutades, pesemata, kammimata ja minkimata, naxis aluspesus ja liiga suurtes toatuhvlites astus neiu kööki ja ühtlasi Teo ellu. Meest silmates Irene ehmus. Sunnitud viisakusega lausus ta hommikutervituse, küsides korteriomani kult (õigemini korteri peaüürnikult), kes ta on ja mida ta siin teeb.

See oli suvise koolivaheaja teisel päeval, hommikul kell seitse kolmkümmend viis, seega viis minutit hiljem kui õigus, et täita endale võetud kohustus seista raamatukogu avamise ajal juba ukse taga. Tee polnud veel tõmmanud, pekk, mis selleks ajaks pidanuks juba läbipaistev, kui mitte pruunikas olema, polnud isegi veel viiludeks lõigatud, ja samuti puudus Teol nagu alati enne kaheksat võime rahulikult rääkida. Raamat laual oli juba avatud, mistõttu igasugune segamine oli soovimatu. Ainsaks vastuabinõuks oli täielik vaikus. Niisiis ei vastanud Teo ühtegi

sõna, lõi peki viiludeks, laskis ka teistkordse hommikutervituse kõrvust mööda, valas vee teekannu, lõi peki pikuti ribadeks, süütas gaasipliidi, ootas hommikutervituse kordumist, asetas panni pliidile, viskas pekiribad pannile ja vaikimisest segadusse viidud, heitis lõpuks tigea pilgu ukse poole, pilgu, mis tahtmatult tabas just kohta, mida lähike särgike pigem rõhutas kui varjas. See asjaolu sundis meest kohmetuma, võib-olla isegi punastama, ja selles segaduses ei sattunud vesi mitte teekannu, vaid pannile.

Ent ometi ei kostnud ootuspärast naeru. Seda asendasid nork hirmukarjatus ja kiired lohisevad sammud. Naine lükkas Teo kõrvale, haaras kätte sõela, võttis pliidilt panni, valas tee läbi sõela kraanikaussi ja asetas pekitükid uuesti pannile.

Seepeale lausus Teo esimese sõna. Selleks oli «Täna!». Ja kuna ta ei söandanud vaadata naist, kes oli niivõrd napilt riietatud, pöördus ta akna poole, silmates hommikunapilt riietatud, pöördus ta akna poole, silmates hommikunapilt, mis asendas purunenud aknaruutu. Ta osutas käega sinnapoole ja lausus teise sõna: «Palun!» Ja kui neiu oli mantli selga tõmmanud ning varrukad nii kõrgele üles käärinud, et käed nähtavale ilmusid, tegi Teo midagi kummarduse taolist, vaatas neiu esmakordselt näkku ja ütles oma nime, mispeale neiu esimest korda naerma hakkas, mis Teod — nagu ta hiljem väitis — sugugi ei vaimustanud, vaid hoopis segadusse viis, nagu alguses oli teda seganud neiu katmata ihu.

Teo läks uuesti panni juurde ja lõi pekitükkidele muna, kusjuures Irene ütles lause, mis õieti pani aluse Teo sisevõitlusele naise poolt või vastu. Irene ütles nimelt: «Homme toon siia oma asjad», mis võis tähendada ainult seda, et ta kavatseb siia elama jääda.

Harva oma lühikese elu jooksul oli Teo nii pahane ja abitu olnud nagu sellel hommikul. Lõpuks kuulus korter ju temale; sõprusest, vastutustundest või ükskõik kuidas seda nimetada, oli ta korterit Pauliga jaganud, leppides kõigi sellest tulenevate ja ta tööd eksitavate asjaoludega: öiste joomingute ja maksmata üüriga, korratusega ja isegi nende kahtlaste plikadega, kes ilmusid hilisel hommikupoolikul poeruumist nähtavale, kadusid lõuna paiku kuhugi ja ei rääkinud mitte kunagi tagasitulemisest või hoopis siiajäamisest, nagu tegi seda too praegune naisterahvas, kes hakkas kohe perenaist mängima, ja oli nii

rumal, et uskus mingeid voodis kergemeelselt antud töotusi. Oli selge, et ta ei jää kauaks, kuid piisas juba päevadest või nädalatest, et tekitada meelepaha, mis niisama hästi võis olla kadedus, võib-olla armukadedus, võib-olla isegi kurvastus ebaõigluse pärast, mis valitses neis mehe elukaardil alles valgelaigulistest piirkondades, võib-olla pisut kõike, ent üle kõige oli kindlasti viha: viha rahurikkumise ja oodatava segaduse pärast, mida tunnistas juba Teo korrektsuse väljajanaermine.

Kui neiu pihtis, et tal pole hambaharja, reageeris Teo ebaloomulikult õelalt: et mitte hätta jääda, peaks kõik vajalik igatahes alati käekotis kaasas olema.

Teod lausa jahmatas, kuidas neiu sellele solvangule vastas. Ta polnud ei pahane ega tujust ära, tegi näo, nagu oleks tegemist ebaõnnestunud naljaga, ja püüdis piinlikkustunnet varjata trööstiva naeratusega. Ta lihtsalt ei uskunud, et Teo on võimeline kedagi solvama; niisama vähe uskus ta hiljem Teo võimesse kellegagi suhteid luua. Juba esimesest köögihommikust alates muutis ta mehe oma heaks seltsiliseks, lohutajaks, nõuandjaks ja pihisaks, kes tänu oma sõnaahtrusele tohib kõike teada, muutis mehe oma heaks sõbraks, kes tohib kõike näha, kuna keegi ei eelda temas mehelikke instinkte. Ja Teo võttiski talle määratud osa sõnagi lausumata vastu, ei protesteerinud ega soovinudki (esialgu) midagi muud, alistus täielikult ja püüdis oma osa võimalikult hästi mängida, panemata imeks, kui suurepäraselt see tal õnnestus. Ilmnes, et talle oli sattunud õige osa. Ta võis mängida iseennast või siis osaliselt iseennast. Mis ta enne oli olnud vaid ühele, nimelt Paulile, oli ta nüüd mõlemale: teeviit, majakas, seadustekogu, korra etalon. Selle sundkorras vastuvõetud kohustuse eeliseks, nagu selgus küll alles hiljem, oli asjaolu, et ta oli alati täpselt informeeritud Pauli ja Irene suhetest.

Oli tegemist kahesuguse murega, millest Irene iialgi ei suutnud vabaneda: rahamure ja vahekord (või ebavahekord) Pauli kirjatööga.

Tookord pidas Irene kolmekordset arvestust: kõige vähem ruumi võtsid sissetulekud, millele järgnesid väljaminekud ja lõpuks kõige rohkem ruumi vajavad võlad. Kuid see arvepidamine ei teinud neid rikkamaks ega võimaldanud isegi kogemuste saamist, kuna ükski kuu ei sarnanenud teisega. Üks kord ei saanud Irene õppeedukuse-

stipendiumi, teine kord vähendati Pauli abitööde mahtu, üks kord oli Paulil kõrvalsissetulekuid, teine kord Irene, ja need sissetulekud võisid olla kas keskmised, väikesed või üldse puududa, igatahes suured polnud nad iialgi. Kõige viletsamad olid just need kuud, mil Pauli raamatiloomismini edenes. Siis ei näinud söekaupmees üldse oma abitöölist, ja ka Irene masinakirjakliendid pidid kannatust almutama, kuna ta veetis nüüd kogu oma vaba aja väsimuna ja näljasena kirjutusmasina taga, kirjutas juba kümme korda esimest peatükki ja mõtles, kust raha hankida: üür tuli maksta, ükski sõber ei laenanud enam raha, ja ise ei suutnud ta enam sibulamaksavorsti lõhnagi taluda. Õpingute kõrval tegi Irene masinakirjatöid raha eest, tõlkis raha eest, kudus, õmbles, koristas, pesi ja lappis raha eest, kuni keegi soovitas talle töökoha ühes Lääne-Berliini trükikojas: iga päev kella kaheksateistkümnest kahekümne kolmeni, üks läänemark tunnis, kolmkümmend idamarka öhtu jooksul, kui ta ei ostnud kas sigarette, kohvi või paari sukki. Töö iseenesest oli kerge, ainult heliplaadiprosppektide valmistamine (lööklauluparaadid I, II, III, IV), sada, tuhat, kümme tuhat korda üks ja seesama liigutus, kell üheksa tass kohvi, sarvnahk, mis valtsimiskepile vaatamata kasvas paremale pöidlale, kuigi Irene oleks seda pigem soovinud oma trummikilele, sest peremees, kes nähtavasti oli nõuks võtnud olla tüüperemees, istus armuliku järelevaatajana lakkamatult rääkides seal samas: ta kõneles ajast, mil jälle võib sõjaväe-eeskirjutrukkida, ja sellest, mida ta nimetas isiklikuks filosoofiaks: õnnetus on võrdne hingelise süü või arusaamise puudumisega, sest hing on võimas jõud, kusjuures pidevalt peas keerlevad mõtted muutuvad kiiresti tegelikkuseks — kes kardab vaesust, tõmbabki seda just ligi. Peremehega oli lubatud (valtsides) vaielda, kusjuures eelistati marksislikke vastuargumente. Aga kui peremees endisi töölisti vallandades võttis veelgi rohkem tööle Ida-Saksamaa üliõpilasi, ähvardasid ametiühingud kohtuga. Peremees oli sunnitud järele andma, soovides ainult Irenet jätta isiklikuks sekretäriks, kella kaheksateistkümnest kahekümne kolmeni tema korteris. «Miks mitte?» ütles Paul. «Kui ta hästi maksab. Mis sa arvad siisugusest algkapitali kogumisest?»

Pärast hommikust köögivestlust võttis Irene omaks Teo nõrkinud meelepaha ja müüs enda majaabiliseks sotsialist-

likule arhitektile, kellele tee maitstes ainult imeõhukestest hiina portselanist tassikestest, mida Irene pidi lauale tooma ja hiljem ära pesema, kuni järjest kasvav hirm kildude ees sundis teda põgenema arsti juurde, kelle vastuvõturuumid nõudsid koristamist kella kuuest üheksani hommikul, mille tulemuseks olid loenguinakud ja läbikukkumised arvestustel.

Eksmatrikulatsioon kergendas tunduvalt Irene elu. «Nüüd pole ma midagi muud kui ainult sinu naine.»

Päeval töötas Irene telefonistina keemiatoodete hulgi-kaupluses, õhtuti ta kas kirjutas ümber esimese peatüki kuueteistkümnendat varianti või kuulas teise peatüki kuuendat või viienda peatüki esimest varianti.

Paul rõõmustas teatades, et kavatseb naisele ette lugeda. Too aga ehmus, lükkas kirjutusmasina kõrvale, pani tolmulapi käest, jättis supi keetmata, istus toolile, kuulas tähelepanelikult — ja hakkas piinlema. Sest mitte kunagi ei osanud ta aimata, kuidas Pauli õnnetunde säilitamiseks käituda.

Tal pidi mehe jaoks aega olema, see oli selge — otsekohe, silmapilk. Ta ei tohtinud rahutust ilmutada, isegi mitte mitme tunni pärast, ei tohtinud püsti tõusta, et aknakatteid alla lasta, kivisütt ahju visata või koridoris tuld kustutada. Ta ei tohtinud kududa, ömmelda ega sõrmeküüsi viilida. Ta pidi tähelepanelik olema ja mehele otsa vaatama, kui too tõstis pilgu tekstilt, et oma sõnade mõju kontrollida, ta pidi hardumust ilmutama, naeratama, hingelist valu näitama. Aga see oli muidugi võimalik. Raske oli ainult õigel ajal õigesti käituda, kuna ta polnud iialgi kindel, kas ta taipas loetut nii, nagu mees seda soovis.

Tõelised piinad algasid alles hiljem. Siis, kui mees ettelugemise lõpetas, viimase lehe kõrvale pani, sigareti võttis ja talle ootusrikkalt otsa vaatas.

Hommikul köögis kaebas Irene Teole oma häda: mitte iialgi ei teadnud ta, kuidas käituda, et mehele meelepärane olla, kaebus, mida Teo juba sisuliselt valeks pidas. Sellal asemel et muretseda, kas ta nii või teisiti väljendudes oli talitanud õigesti, peaks naine hoopis tõe pärast muret tundma! Ta peaks ütleva, mida ta tegelikult tunneb, sest ainult tõe võis Pauli aidata!

Hea ja sirgejooneline (kui mitte lihtsameelne) Teo! Tema teadis ainult seda, mis oli hea, ja mitte seda, mis oli õige.

Tema ei teadnud midagi sellest kindlusetusetundest, mis hõnangu andmisel kuulajaid valdab.

Küllaltki sageli oli Irene kogenud, et see, mida temast teadlikumad inimesed pidasid kitsiks, oli teda hingepõhiani liigutanud; niinimetatud kunst aga oli talle igavana tundunud. Kuidas anda hinnangut, kui seda pole olemas, kuidas ausalt väljendada tundeid, kui samal ajal peab kontrollima oma käitumist, kuidas uskuda tundeid, mida juba algusest peale ei usaldata, mida otsekohe (võib-olla isegi vales suunas) asud parandama, neid seetõttu sageli juba eos lämmatama, sest kogu aeg tead, et pead neid kohe täpselt sõnastama. Mis oli siin tõde, mis ausus? Võib-olla ainult see, et ta nagu iga armastaja kiitis kõike, kiitis lihtsalt sellepärast, et Paul oli autor. Aga see polnud kunsti hinnang. Heakene küll, aga mida lõpuks tähendas talle kunst! Kunst oli Irenele sama mis näputäis suhkrut, mida head perenaised lisavad kohusetundest igale toidule, et mitte midagi tegemata jätta, järgides teiste kogemusi, mida eales omaks ei võeta. Sest suhkrumaitset ei tohi iialgi tunda, peab vaid uskuma, et suhkur on niisama vajalik nagu kunstki, mis teatavasti täiustab ning ümardab inimese elu, muidugi juhul, kui piirduakse pisitillukese näputäiega. Jah! Kunst tähendas Irenele väga vähe. Paul ise aga tähendas talle kõik. Ja see, mis Paul kirjutas, ei tähendanud Irenele kunsti, vaid Pauli ennast, see oli osa mehest, nagu täishabegi, mille mees selle aja jooksul kasvatas, nagu rasked, pisut taaruvad sammud, söömisviis, bassihääl. Kui Irene oleks mehe kirjatööd halvustanud, oleks see ühtlasi tähendanud salata maha armastus tolle karupoja vastu. Niisiis oli Irene kõigiti nõus kiitma.

Ja sai sellepärast sõimata. Paul nimetas teda libitsejaks, halastajaõeks, kes soovis vaest kirjutamisidooti säästa, arulagedaks kiitjaks, arrogantsuse võrdkujuks, kelle teada tema mees suudab kirjutada vaid viletsat jama, ja lõpuks — see oli Irenele kõige arusaamatum — süüdistas Paul teda ahnuses, sest teda huvitavat ainult raamatu kiire lõpetamine ja läbimüük ja et ta mõtlewat ainult kallile vorstile, apelsinidele ja uutele kardinale.

Aga kriitika, mille ta nii suure vaevaga välja mõtles, põhjustas veelgi hullemat. Paul langetas siis pea niivõrd madalale, et võis naist tiheda kulmupadriku tagant vaevalt näha, ja palus vaikselt, vaevu varjatud tigidusega täpsustada vastuväiteid, mida Irene arglikult esitas ja otse-

kohe tagasi võttis, niipea kui mees hakkas kaitsma oma raamatut toonil, mis olnuks õigustatud vaid siis, kui tema Irene, oleks öelnud, et mees on võimetu käpard, soperdaja, jultunud külamats, kel oleks õigem alandlikult oma lihtsuse juurde jääda. (Mida tema, Irene, iialgi ei mõelnud.)

Mehe tooni kuulates ehmus Irene alati, püüdis mees rahustada, kuid suutis lausuda vaid mittemidagiütlevaid sõnu, alati isegi mitte neid, kartis mehe viha, mis õieti puudutas meest ennast, aga kandus nüüd temale üle, ja viimase meeleheitliku hädaabinõuna kasutas naine pisaraid, millel ka üheõigluse ajastul on täita oma ülesanne. Laps, kes ei nuta, ei saa ka emarinda, ja naine, kes on sattunud komplekside küüsis mehe meelevalda, peab samuti oskama nutta, et pisaratega kustutada lõõmavaid vihalikke. Mis Irenel ka alati õnnestus.

Irene hommikused pihtimused muutusid kaebusteks, appihüüded meeleheitelkarjeteks. Ta ainsaks lootuseks oli raamatu lõpetamine ja vastuvõetavaks tunnistamine.

See kaua oodatud päev oli vihmane, sundides inimest taluma nii hommikust õhtuni põlevaid lampe kui ka akendelt kostvat monotoonset krabinat. Eksüliõpilane Irene istus kommivabriku «Pralinee» telefonikeskjaama valvuriputkas, ees lahtilöödud poola keele õpik, suutmata siiski õppida, sest ta pidi sissepääsulubasid välja kirjutama, telefonitoru hargilt võtma, «Tere, siin Pralinee, ma ühendan teid» ütleva, kaugedkõnesid registreerima ja vahepeal paljusid tundmatuid arvestades ajaplaani koostama.

Sest Irene ei võinud ju teada, kas Paul tõepoolest kell pool kümme kodust minema hakkas, kas ta sõitis või läks jalgsi, kas ta ikka jõudis kella kümneks kirjastusse ja ei jäänud pidama mõnda kõrtsi, kas ei lastud teda viimaks tundide kaupa oodata (nii, nagu Paul ise oli kirjastust kuude kaupa oodata lasknud), kas vastati jah või jah, aga, kas vastati ei või ei, aga, kas Paul säilitas rahu või hakkas karjuma, sõimama, vastu vaidlema, oli ta oma viinanormi juba varem ära joonud, või tõmbas sealsamas pudeli taskust välja, või otsustas alles hiljem juua, kas ta sõnagi lausumata alla kirjutas või hullumeelseid nõudmisi esitas, kas ta üldse, või kui, siis millal, mõtles talle jutuaajamise tulemustest teatada. Niisiis ainult tundmatud ja tundmatud.

Irene töö algas kell pool kaheksa hommikusöögiga, mille

hommikul keegi teda ei seganud, sest kõik potentsiaalsed helistajad sõid samuti alles hommikust. Helistamine algas kell kaheksa, jõudis haripunkti kell üheksa, jäi pärast kümme uuesti harvemaks, lakkas lõuna paiku täielikult ja saenes alles pärast kella kahte, saavutamata siiski enne lõunast intensiivsust. Kuna helistajate tippajad langesid kokku külastajate omadega, kannatasid Irene närvid pingel all, mis sai suureneva ainult pärast tööaja lõppu, mil ta närvide kallale ei kippunud küll sada helistajat ja kakskümmend külastajat, vaid ainuüksi Pauli-nimeline mees, kes kasutas teda sisseostude tegijana, masinakirjutajana, juuksurina, publikuna, kriitikuna, koristajana, kokana ja armukesena, sageli hilisööni, mis lõppes näiteks juba kell kuus, mehele aga jättis võimaluse magada järgmise päeva lõunani, võib-olla ka sellel otsustaval päeval, mil kirjastuses oodati võimalust teatada talle ta romaani neljanda variandi saatus (ühtlasi ka ta enda ja telefonipreili saatus).

«Pralinee. Tere. Ühendan teid.»

«Keda te soovite? Teie luba, palun.»

«Pralinee. Tere. Ühendan teid.»

«Erfurt neli-neli-viis-kolm. Läheb aega.»

«Pralinee. Tere... Teo? Mis on juhtunud?»

Mitte midagi polnud juhtunud. Kõik laabus hästi. Kõõgisõber, kes Irenele hommikuti kella kuuest seitsmeni, kui ta Paulile lõunat keetis, armsa, ent pisut liiga kõrge häälega mitteasjalikke nõuandeid jagas ja kõigi inimeste õigust õnnele jutlustas, püüdis teda praegugi lohutada: temal, see tähendab Teol, oli õnnestunud Pauliga kaasa minna. Kuigi pisut vindine, istus Paul praegu siiski kammituna ja korralikult riides, rahulikult ja sõnaahtralt kirjastuses, jälgides ilmse tähelepanelikkusega vestlust. Temaga käituti ettevaatlikult, talle öeldi suur jah ja üsna tülilike aga, üksikud muudatused nõuaksid vaevalt nädal aega, leping oli vormistatud ja raha lubati pärast allakirjutamist otsekohe välja maksta. Tema, Teo, oli ainult kor-raks välja hiilinud, et Irenet rahustada, võimaldada tal rahulikult lõunat süüa, kuna üks-kaks tundi läheb veel aega, tegelikult võiks Irene koha otsekohe üles öelda, tõlkijate kursusega on kõik korras, ta oli veel kord järele uurinud, Irenet oodatakse alates esimesest kuupäevast, aeg oli juba ammu nii kaugel, niisugust orjust inimese iseseisvumise ajastul poleks ta suutnud kauem pealt vaa-

data, ja kui Irene peaks kunagi nõu ja abi vajama, siis julgelt teda arvestama, kas homme või järgmisel aastal, kas aastal 1970 või 1984. Ja andmata aega midagi vastata, lausus Teo tervituse, milleks tookord oli sõna «sõprus».

Telefon klõpsatas. Irene karjus Teo nime, nagu suudaks hääle kõvendamine taastada katkenud ühendust. Inimene klaasist aknakese taga aga ütles, et soovib laojuhatajat, ja siis helises teine telefon, Irene lausus oma tavalise «Pralinee. Tere», kirjutas läbipääsulubadele nimesid, aadresse ja numbraid, andis informatsiooni, mõeldes sealjuures õhtule, mille nad veedavad kolmekesi, esimesele rõõmsale õhtule pärast pikki aastaid, õhtule koos rahuloleva Pauli, raha ja tulevikku omava Irenega.

Tulevik algas juba lõunalauas. Irene teatas oma otsesele ülemusele kavatsusest töölt lahkuda, ei jõudnud aga lõpetada, sest ta asetäitja hõikas üle sööklaruumi: «Su mees tahab sinuga rääkida!»

Paul oli oma näo nii tihedalt vastu klaasi surunud, et nina ja lõug näisid lamedana ning laiana. Põsed punetasid alkoholist. Vihmapiisad langesid kulmudelt ja habemelt.

«Tule,» ütles ta.

«Mis on juhtunud?»

Mitte kirjastus polnud ära öelnud, vaid tema ise oli seda teinud. Kui nad talle selgitasid, miks ta raamatut nüüd trükkima hakatakse, oli ta mõistnud, et tegemist polnud enam tema raamatuga.

«Noh, tule juba!»

Irene teadis, et niisama hästi oleks mees võinud öelda: «Ma armastan sind, ma vajan sind!» Sest just niisuguses teise inimese jäägitus hõivamises seisneski Pauli armastus.

Üksisilmi vaatas Irene aknaklaasilt allavoolavaid vihmapiisku, mõeldes möödunud aastatele, sellele mõttetuks muutunud tööle, muredele, kuid võttis siiski sõnakuulelikult mantli ning rätiku ja loopis võileivapaki, kohvitassi ja keeleõpiku käekotti. Kuigi ta süda tilkus verd ja meeli oli vallanud raev, järgnes ta mehele nagu koer järgneb oma peremehele, sõdur ohvitserile, aastasadade jooksul taltsaks muudetud naine oma isandale — kuid ainult ukseni.

Uksel seisis Teo, see pisut liiga kiitsakas peaingel oma vihmavarjumöögaga. Paul lükkas ta kõrvale ja astus Irene poole tagasi vaatamata välja vihma kätte.

Irene ulatas Teole käe. Kuigi möödaminnes. Aga Teo hoidis naise kätt kõvasti peos, tegelikult küll ainult neli või viis minutit, kuni kestis ta hoolikalt läbimõeldud, ent kiirustav sõnavõtt üheõiguslusest, kohustustest kvalifitseeruda ja õnnelik olla, piltlikult aga kuni elu lõpuni.

Siis, kui Paul udus ja niiskuses minema oli vantsinud, viis sõber naise tagasi kuiva, sooja ja kindlasse varjupaika, tagasi valvuriputkasse määratsevate telefonide juurde.

Irene tõstis hargilt toru, ütles: «Pralinee. Tere!» Kuid ei lisanud: «Ma ühendan teid», vaid hoopis: «Jah.» Sest temalt küsiti, kas ta tõsiselt mõtleb töökohalt lahkuda.

Ta mõtles seda tõsiselt. Niisama tõsiselt nagu perekonnaseisuametis, kus ta üsna varsti ütles uuesti «jah». Ilma et ta iialgi oleks kahetsenud.

Välja arvatud pisut kohmakad tammed ja ettevaatlikud akaatsiad, on väljas kõik juba roheline. Irene heidab pilgu paremale, vaatab vasakule, peatub õitsevate aiakeste ees ja kaunistab hommikutervitustega vanade daamide kevadpäeva. Tema enda päeva aga kaunistab imetus. Leitakse, et ta on armastusväärne ja kaunis, millest keegi ei tee saladust. Kuigi ta seda imetlust ei provotseeri, ei muutu imetus talle tüütuks. Tõega pole kunagi võimalik liialdada.

Iseteadvus, mis nüüd Irene hoiakut iseloomustab, saabus alles pärast abiellumist dr. Overbeckiga. Irene nõustub tunnustusega, mida talle osutab mees. Teda ümbritsev kindlustatuse õhkkond on andnud kindlust talle endale.

Kui ta kahekümneaastasena saabus tollest kaugest Mecklenburgi väikelinnast, kusjuures seda reetis iga sõna ja liigutus, oli ta veendunud oma tühisuses ja rumaluses. Suur ning inetu linn ja selle sõnaosav elanikkond hirmutasid teda. Elada võis seal ainult siis, kui muutusid osaks temast endast. Seda aga polnud ta endast tookord võimeline uskuma. Ja Pauli hirmuvalitsus ainult süvendas toda arvamust.

Irene näeb vaeva, et säilitada riismeid oma põhja-loode-

poolsest, peaaegu et Lübecki päritolust, hääldades ikka veel *Schorns-tein** ja öeldes müravanker ja narts, kuigi Cornelia naerab ja Teo naeratades selle nähtuse põhjust uurib ning ka leiab: sel viisil suudab Irene ikka ja jälle näidata oma arengut, mis osutub vajalikuks, kui mõelda üsnagi tagasihoidlikele saavutustele, mis vaatamata Teo nõuannetele ja kannatlikule abile küllalt palju jõudu ja vaeva nõuavad. Ainult tänu Teole on Irene nüüd see, kes ta on. Ta enda arvates aga väärib märkimist vaid tõsiasi, et ta õigel ajal mõistis «jah» ütelda.

Irenele valmistab rõõmu sõita linnaraudteega, mis sel kellaajal on peaaegu tühi ja peaaegu puhas. Ajaleht on küll käekotis, kuid vaatamata üksluisele ümbrusele vaatab ta meelsamini aknast välja. Aknad on pooleldi avatud. Sõidutuul mängleb ta juustega. Kui mets või jaamahoone moodustavad tumeda tausta, muutub aknaruut peegliks ja Irene näeb, kui hästi sobib talle kergelt sasisitud soeng.

Isegi lugupidamist oma keha vastu hakkas Irene tundma alles tänu Teole, kes oli ta keha seni imetlenud, kuni ta ise sellega harjus. Oma nägu õppis ta alles palju hiljem hindama. Seni oli ta nägu paistnud talle liiga terav, kitsas ja tuim, muutudes meeldivaks alles nüüd, kus ta teab, et sellised näod vananevad väga aeglaselt ja ei lähe nii kiiresti kortsuliseks, nagu tema vastas istuva umbes samavanuse naise oma. Möödunud kuul tema hoolde usaldatud poola põllumehed andsid talle vaid kakskümmend viis aastat. Isegi siis, kui panna viis aastat komplimentide arvele, on tulemus rõõmustav, kuigi alaline flirtimine, mida külalised peavad oma kohustuseks, kipub mõnikord tüütama. Onneks on ta küllalt iseseisev, et seda mitte välja näidata. Nooruse ebakindlust ta enam tagasi ei soovi. Corneliale aga soovib ta noormeest, kelle armastus oleks küllalt suur, et ta suudaks tüdrukut võimalikult kaua imetleda. Nimelt just imetlust vajab Cornelia rohkem kui midagi muud; imetlus muudaks ta veelgi kaunimaks. Pauliga oli ta ise küll teistsuguseid kogemusi omandanud, oli kogenud, et lõbu ja valu, rõõmud ja mured langevad sageli kokku. Püha taevas, kui hästi ta veel mäletab, kuivõrd raskeks osutus kindlustatuse- ja püsivusesoovil võita alandusi ja himusid.

Proua Irene Overbeck kõnnib läbi jaamahoone. Meeste

* Tegelik hääldus *Schorn-stein*.

ilgud reedavad, kui kena ta välja näeb. Kostüüm sobib talle tööpoolest suurepäraselt. Aga kas sellest akadeemiales ikka piisab?

Irene silmitseb Läänest saabuvald reisijaid: kohvreid tänuvaid rauku, särgiväel lõunamaalasi, perekondi, puu- ja puutüütuksid, suudlusi, pisaraid, värviküllast tüdrukute klassi. Ta soovib, et ka Cornelia näeks tulevikus välja nii-ama jumekas, värske, elegantne. Sageli näib ta endale tütrest isegi nooremana. Tema, see tähendab ema, sobiks veel praegugi nende kas Ratzeburgist või Buxdehudest pärinevate naeru kihistavate tütarlaste hulka. Cornelia aga hoiduks upsakalt või igavlevalt kõrvale, püüdes mõista anda, et tal pole nendega vähimatki tegemist.

Irenes äratab imetlust keegi kübaraga daam. Ilusaid naisi võib ta imetleda, tundmata sealjuures vähimatki kaadest. Oma vaimustust naistest võib ta jagada isegi meestega, kusjuures tal on suurepärase oskus teisi mõista, koos teistega teisi imetleda, vaimustust tunda. Ta teab, et see oskus moodustab osakese tema iseloomust, mistõttu ta püüab seda oskust süvendada. Asjaolu, et daami saatev mees pole vähem suursugune, valmistab Irenele niisugust rõõmu, et ta saadab mõlemaid autoni.

Näha ilusat naist istumas ilusasse autosse on vaatepilt, mis selle väikese kõrvalepõike igati ära tasub. Ta teab, et see pilt jälitab teda, kuni ta magama jääb. Kübara võib ka tema endale osta, kas või juba täna, kuid auto jääb Teo professoriks saamiseni vaid unistuseks.

See mõte teeb ta rahutuks. Ta püüab sellest mõttest lahti saada, enne kui see rikub kogu päeva. Ilma et Teo sellest kunagi oleks rääkinud, teab Irene kindlalt, et mehe mured pole ainuüksi seotud tänase ettekandega. Kuid inimest armastada ei tähenda ometi lasta end tema erutusest hõõrutada. Sageli on hoopis tähtsam terveks, see tähendab heatuuliseks jääda. Naise ülesanne pole mitte mehele kanda tunda, vaid talle tuge pakkuda, tema auahnust tii- vustada, ohtlikke südametunnistuse piinu ära hoida, sest need hirmutavad teda ennast, kusjuures ta ei tahagi neist aru saada. Irene on harjunud, et Teol kõik laabub.

Kas pole see viimaks põhjus, et temast ei saa alati mehele sobivat vestluskaaslast? Mida mees temas üldse leiab? Kõik inimesed peavad teda kenaks. See aga on ka enam-vähem kõik. Oma keelteoskusest ei mõista Irene ise eriti lugu pidada. Iga päevaga veendub ta üha rohkem oma sõna-

vara piiratuses. (Näiteks on ta juba jälle unustanud, kuidas on poola keeles puuviljahoidmine — see sõna pani ta juba eile piinlikku olukorda.) Ja muus osas on ta teadmisel sed niivõrd väikesed, et ta isegi kardab elu keerukuse üle järele mõelda. Matemaatikat pole ta iialgi mõistnud; seda mida Cornelia koolis õpib, pole ta isegi nimepidi kuulnud. Tehnika on talle midagi hoopis salapärase. Ta ei oska villa külvata, leiba küpsetada ega autot juhtida. Et ta kasvata üles lapse, tundmata vähimalgi määral tema psüühilise arengu eripära, on õieti kuritegu. Ja ka kirjandusest tal pab ta vähe. Ta loeb neid väheseid romaane, millest aeg-ajalt kõneldakse, usaldades seejuures Teo seisukohti. Ta ei taipa, miks Teo Pauli romaani pärast muretseb. Talle endale paistab silma vaid see, et miski selles raamatus ei meenuta enam endist Pauli. On Teo viimaks Pauli edulade kade? Või on mängus hilinevad armukadedus? Sõge hirm naise pärast? Missugune Paul nüüd ka pole — Irene kardab taaskohata meest, kelle ta jättis maha mehele nii raskestel tundidel, olgugi et ta ei teinud seda põhjusega. Ta ei kardab süüdistusi ega pilget. Ta taluks isegi Pauli üleolevat suhtumist Teosse, kes ikka veel pole saavutanud oma eesmärgi. Ta kardab vaid iseennast, oma ebakindlust, kardab, et teda valdab äkki endine alandlikkus, kunagine orjameelsus.

Ja mis siis, kui Paul huvitub Cornelia sünnipäevast, hakkab arvutama, hakkab Teole isegi kuid ühekaupa ette lugema? See mõte kaob Irene peast niisama kiirelt, kui ta üles kerkis.

Ei, lausub Irene nii iseendale kui ka eemal viibivale Teole, akadeemia jaoks pole kostüüm küllalt pidulik. Puudub daamilikkus, mis ärataks ka Pauli tähelepanu. Igatahes läheb vaja kübarat. Irene ei tunne küll kirjandust, kuid selle asemel tunneb ta elu ja teab, et rõivad kas tõstavad enesekindlust või siis vähendavad seda, eriti kui on tegemist inimestega nagu tema, kes mõnikord teavad, et nad muidu väga vähe pakuvad.

Irene sammub koos rahvahulgaga üle Weidendammi silla, naudib värvide ja helide virvarri, seda lõputut liikumist, kahe silmapaari sekundipikkust ühinemist ja eraldumist, võõraid salapäraseid sõnu, teistele määratud lauseid. Ja sel hetkel on ta ainus soov muutuda osaks sellest rahvahulgast, lasta end inimvoolust kaasa viia, olla vaba isiklikust tahtest, soovidest või individuaalsusest — unelm.

mis otsukohe hajub. Teisel pool silda, kus kõnniteed muutuvad avaramaks, valgub inimvool kiiresti laiali. Inimesed ruttavad edasi, kas rõõmsalt, ükskõikselt või murelikult, suunduvad kauplustesse, haiglatesse, vabrikutesse, büroodesse. Irene läheneb hotellile, mille ees juba jalutab Jan Kaminski, noorim tema hoolde usaldatud puuviljakaubanduse ekspertidest, suurekasvuline, sale ja heledapäine mees.

Kuigi Irenele meeldiks rohkem sümbolsemad ja mitte nii reaalsed käesuudlused, tunneb ta siiski neist rõõmu. Kuna nõupidamine vastavas ministeeriumis algab tund aega hiljem, väheneb võimalus jõuda õigeks ajaks pärastlõunasele pidulikule aktusele. Kuid härra Kaminski see mõnustab. Nüüd on Irene tund aega ainult tema paralt. Ta kolleegid söövad alles hommikueinet, aga tema tahab midagi näha, midagi vana, kuna uued linnajaod muutuvad terves maailmas üksteisega üha sarnasemaks.

«Kuhu sa iganes lähed,» lausub mees, muidugi poola keeles, «näidatakse võõrastele uhkustades ikka just seda, mis neid üldse ei huvita, sest sedasama leidub ka neil.»

Irene ei kavatse erilist vaeva näha, ta viib Kaminski hotelli tagant mööda, üle hõreda ja hooldamata muruga kaetud rusudevälja kuni Augusti tänavani, kus ta kunagi elas.

Sellest on küll möödunud juba kaheksateist aastat — asjaolu, mis sunnib Kaminski mees panema Irene usku matult kõrget vanust, kuigi võrreldes tänava vanusega on see täiesti tühine. Nimelt on tänav varsti kolmsada aastat vana, arv, mis küll enam ei kasva, sest juba on otsustatud tänav lammutada, mistõttu uutes linnaplaanides teda enam ei esine.

Juba nimed ütleavad, missuguse tänavaga on tegemist. Kõigepealt hüüti seda tänavat Vaestepatuste tänavaks, vastavalt kunagi seal asunud kaelakohtule, sellele ühiskonnaliitsentsi omavale tapalavale. Seejärel, seoses vaestekalmistuga, kandis tänav nimetust Vaeste tänav, hiljem, vaestehaigla järgi, Hospitali tänav, kuni lõpuks — ja seda tänavani — nimetati tänav Augusti tänavaks, mitte August Tugeva järgi, nagu oletab Kaminski, kes ei tea midagi Preisi ja Saksimaa vahelisest iidsest vaenust, vaid preisi kahuri- ja väeülema prints Augusti auks. Kohalikele elanikele on tähtsad kolm sellel tänaval olevat kooli, välismaalastele ja sõduritele pakub huvi Clärcheni ballihoone, kuid Kaminski

kis, keda küll eelkõige huvitab ajalooline, omandab kindla mad piirjooned soov näha seda kaupluskorterit, milles tema tõlk kunagi elas. Nimelt seda ta tahabki näha.

Sirgelt ja tasaselt venib tänav oma mõõdukalt laia sõidutee ja kitsaste, lagedate kõnniteedega umbes kilomeetri pikkuselt edelast kirdesse, ulatudes Oranienburgi tänavas Rosenthali tänavani ja lõppedes ussjätkena garnisoni surnuaia taga. Päril alguses, tehnikahoones, väreleb esimene saksa telepilt, aga keskel, kristlikus hospitalis, pidid öökappidel lebama piiblid (kui see tööle ei vasta, on arvata vasti tegemist lihtsalt huvitava jutujätkuga). Üsna tänav lõppu aga on maetud (arvatavasti mitte asjatult rohke arvuliste sõjaväelaste hulka) luuletajana tegutsenud vabahärra Friedrich de la Motte-Fouqué. Inglise või ameerika pommidest, võib-olla ka saksa või nõukogude granaatidest tekitatud tühimikke kasutatakse söevarude hoidmiseks, parkimisplatsideks või spordiväljakuteks, vähestel juhtudel ka aiamaakruntideks. Kõrtsidest on saanud büroo- või laoruumid, kauplustest korterid, kusjuures mõnikord on osutunud vajalikuks väikesed muudatused nagu margariinivabriku vastas asuvas majas, kus Irene otsekohe ei suuda orienteerudagi. Varem pääses tänavalt kolme trepiastme kaudu otse kauplusse, millega liitus pikk kitsas koridor vasakul pool asetsevate ustega: uks, mis viis Teo tuppa, uks klosetti ja uks kööki, kus Irene hommikuti, kui kunstiinimene Paul alles magas, paljugi õppis, sealhulgas ka ajalugu, millega ta veel praegugi äratub poola sõprades aukartust.

Kaminski lugupidav suhtumine Irenesse kasvab pidevalt seoses nende koduloolise vestlusega. Nimelt on Irenel see haruldane anne neid väheseid teadmiseivakesi, mida ta on siit ja sealt, enamasti aga Teo laua alt nokkinud, niimoodi edasi anda, nagu oleks tegemist suurest ning ümmargusest leivapätsist juhuslikult poetatud raasukestega. Seetõttu kuulajal lihtsalt ei sobi oma teadmatust paljastada, mistõttu Irenele arvatavasti ebameeldivad küsimused nagu küsimus kahuriväe või ülalmainitud aadlikust luuletaja loomingu kohta jäävadki küsimata.

Kaupluse aken on nüüd pooleldi, uks aga täielikult kinni müüritud. Korterrisse pääsemiseks peab kitsukeste hoovi kaudu minema kõigepealt külgmisse tiiba ja sealt uue ukse kaudu kööki. Kuid Irene väldib seda liigset lähenemist minevikule.

Ja te töepoolest elasite selles päikesepaisteta koopas?» ühelt uusehitiste luksusega harjunud noormees jubedust ühendas. Ta vaatab üles, et näha pimedas koridori kohal tae-
vast.

Seepeale haarab jubedustunne äkitselt ka Irenet, kuid mitte seoses mineviku, vaid hoopis tulevikuga. Järsku arvab ta mõistvat, mida tähendavad Teo viimastel päevadel lausunud sõnad ettepanekust, mida ta poleks tohtinud vastu võtta; need sõnad tähendavad hädahoitu! Hädahoitu mitte endale, Irenele, tütrele. Hädahoitu, mis seisneb tagasiandumises ühte nendest odavatest korteritest. Ja kui mitte seda (ka Irene palgast piisaks, et tasuda üüri nende kahe Birti majas asuva toa eest), siis igal juhul varitseb hädahoit nende tulevikuplaane, milleks on kolmetoaline kuigi mugavustega korter mõnes kesklinna uues majas. Onn omada küllaldaselt ruumi ja eraldi kööki maksaks maksada marka või isegi rohkem.

Irene vaatab kella. Teo on nüüd juba teel ülikooli. Nii et telefoniga saab ta meest kätte alles hiljem. Aga ta peab temaga rääkima, juhtima mehe tähelepanu ohule, teda maa peale tagasi tooma. Ta peab liitlasi otsima: Cornelia, professor Liebscheri. Nad kõik peavad Teod hoiatama, peavad talle meenutama eesmärki, mida ta pisisasjade pärast ei tohi unustada. Ta peab mehele jutustama, kuidas ta täna siin seisib, kuidas teda haarasid mälestused, kuid mitte rohkem, vaid hallid ning mustad mälestused, mis ei teinud teda rõõmsaks nagu tavaliselt, kuna ta praegune elu erines nii helgelt ja selgelt minevikust, — mälestused, mis täitsid teda hirmu, teadmatuse ja õudusega. Ta peab mehelt küsima, mis temaga lahti on, kuhu on kadunud mehe enesekindlus, mis Irenet juba pool eluiga temaga on köitnud.

Tänaval, mille majade varjud jaotavad troopika- ja parasvöötmeiks, pole hirm enam nii suur. Muidugi valib Irene päikesepoolse kõnnitee. Kaminski, kasutades väravaluses valitsevat pimedust, haarab kaitset väljendava liigutusega naise käsivarre. Irene märkab seda alles siis, kui ta lõpetab vestluse iseenda ja Teoga, asudes kuulama Kaminski. Mehe sõnades peitub varjatud lähenemissoov.

Seepeale jääb Irene seisma, tõmbab käe mehe käevangust, kuigi hoiab mehe kätt veel mõnda aega oma peos, et teda mitte solvata. «Ärge mulle pettumust valmistage!» «Mis mõttes?» tahab mees teada.

«Teate seda väga hästi.»

Mees kinnitab, et ta ei tea, et tal pole aimugi, et tal pole vähimatki ettekujutust. Ta on nõus kinnitama seda vana dega, teeskleb hämmeldust, räägib nii palju ja nii kaua, kuni Irene on nõus uskuma mehe teadmatust ja süütust. Nüüd peab naine talle kõik ära seletama, mis juba iseendast ja üleüldse pole sugugi kerge, veel vähem aga võõra keeles, milles hädapärast sõnavara tundes on küll suhteliselt lihtne kirjeldada puuvilja korjamise, hoidmise ja transportimise meetodeid, mis aga otsekohe vastu hakkab, kui on tegemist nüanssidega, näiteks peente erinevuste selgitamisel armastamise ja meeldimise, flirdi, kosimise ja võrgutamise vahel.

Juba mitu päeva on nad suhelnud täiskasvanud inimestena, aga nüüd sunnib mees teda olema ema, kes peab lapsele õpetusi jagama. Nimelt just asjaolu, et Irene on mehest vanem, teeb selle osatäitmise talle vastikuks. Kuid et mees on oma osast välja langenud, peab Irene nüüd ise edasi mängima. Mees rikkus nende mõlema kasuks ja rõõmuks mängitud mängu kirjutamata seadusi. Ja nüüd, nende seadustest rääkides, rikub neid ka tema ise. Aga see peab nõnda olema, kuna mees annab mõista, et ärasõlt teeb teda õnnetuks, et ta peab Irenet igal juhul uuesti nägema, et ta ei suuda ilma temata elada, et ta nõuab vastust: kas jah või ei.

Nende kohtumise esimesest silmapilgust on mees Irenele nii pilkude kui ka sõnadega näidanud, et naine talle meeldib. Ta ülistab ja kiidab naist niihästi avalikult kui ka varjatult, saavutab komplimentide tegemises kunstile lähedase taseme, valmistades naisele meelehead. Irene pole mehele mitte ainult tänulik, vaid vastab ka omaltpoolt pilkude ja sõnadega, näitab otse välja, kuidas talle meeldib mehe imetus, kuidas talle meeldib mees ise, ja kuidas ta eriti mehe flirtimisoskusest lugu peab.

Laps, keda ei hellitata, jääb kiratsema, ütleb Irene. Ta pöörab pead, nii et päike paistab talle soojalt näkku. Täiskasvanu hing aga kangub ja kattub koorikuga, kui tunnistusest jääb vajaka. Niiviisi võttes tähistavad komplimentid vaid ligimesearmastust, meelitused aga on niisama tähtsad nagu igapäevane leib, edukas (see tähendab tagajärgedeta) flirt aga on hingele kui vitamiin. Ainult mäng? Muidugi, kuid vajalik ning tõhus ikkagi, vaid siis, kui see ka mänguks jääb ja ei arene tragöödiaks.

Kindlasti, kõneleb Irene, näiliselt sihitult kesklinna põhikooli kvartalites ringi lonkides ja oma juttu järjest järjest vaatamisväärsustele viitamisega katkestades, kindlasti kuulub siisuguse mängu juurde, et sõber Poola rahvavabariigist, see nägus, sümpaatne noormees, kasu- ja tavalisest intiimsemast sõnavara, jah, et ta vajalikku isegi omades naisele isegi mõista annab, et talle meeldiks temaga voodit jagada; ainult et tegelikult ei tohi ta naist siisugusesse voodisse sundida.

«Ta ei mõista mind,» ütleb Jan Kaminski ja väljendab hirmuga, milliseid piinu see talle valmistab.

«Mäng tähendab õieti teesklust,» vastab Irene, «ja sarnane seetõttu kunstiga.»

«Mina mõtlen tõsiselt.»

«Seda just heidangi teile ette.»

«Ta olete julm, Irene!»

«Olen täiskasvanud inimene. Ja seepärast teangi, et selle teie arvates tõsise mõtlemise on tinginud vaid pikaajaline lahusaolek teie naisest.»

«Kas tahate mind solvata?»

«Ma tahan, Jan, et jääksite heaks kunstnikuks, isegi nüüd, kui tulete minuga kaasa kübarat ostma,» ütleb Irene, «saatubki juba kaupluse ees, naeratab võluvalt ja sunnib meest samuti naeratama ja talle ust avama.»

4

Assistent dr. Overbecki erialaks on saksa romantism, apoteoosidegevus aga hõlmab laiemat perioodi, ulatudes isegi vana kirjanuduseni, millest on juttu ka äsja alanud seminaris. Kuigi see seminar on dr. Overbecki ainukene tund päeval, ei suuda ta kontsentreeruda. Sel ajal kui tema üliõpilased esinevad referaatidega, lubab ta oma mõtetel hulkuda hoopis kõrvalisi radu.

Parajasti esineb referaadiga musta- ja pikajuukseline nooruk, kel on edu küll tütarlaste juures, kuid mitte teaduse vallas. Ta alustab kõigile tuntud raamatu sisu tüütu ümberjutustamisega. Kuna keegi teda ei kuula, ei aja kedagi naerma ka noormehe harjumus alustada kõiki lauseid sõnaga «siis». Joonistatakse, kirjutatakse, tukutakse.

Siiski ka tema. Muidugi mitte üksinda. Ta pole neid inimesi, kel on jõudu ja oskust ennast maksma panna, kuid tal on mõtteid, mis teistel sageli puuduvad, mõtteid, mis vajaksid selgitamist. Ta peaks algatama vaidlusi, kahtlema vanas, aga mõnikord ka uues, mis pole ennast õigustanud. Kui kasutada lemmikväljendit «ilus traditsioon», tuleks ühtlasi küsida, mida see mõiste endas tegelikult kätkeb. See, mis kunagi on kehtima pandud, tahab harilikult igave-

Tookord mõjutas teda kirjandus, mis pigem takistas kui

aitas mõista tegelikkust. Teda ümbritsesid inimesed, kes nagu ta ise pidasid illusioone tegelikkuseks, tegelikkusest ennast aga iludusveaks, inimesed, kes alateadliku kõrgusega vaatasid alla nende meelest harimatule rahvale. Nad mõistsid küll hukka kõiki eliiditeooriaid, kuid olid ise nende kammitsas. Et torn, milles nad elasid, polnud elevandiluu, ei pidanudki nad seda torniks. Sellest tornist suutsid nad näha vaid kaugustesse, tulevikku, millest nad teadsid kõik, eriti aga seda, et see kuulub neile. Sõnapaari nimele nagu kõigile kohustuslik «edu saavutamine» rajasid nad uue predestinatsiooniõpetuse, tundmata südame tühjuse piinu, sest nad olid kindlad, et nüüdsest peale moodustavad ausad pingutused ja nende pingutuste avalik tunnustamine ühtse terviku.

Vabatahtlik laskumine provintsiorgu polnud sugugi kerge. Sealsed viletsad elamistingimused valmistasid Teole vähem muret kui arusaamine, et enamik inimesi pidas just elamistingimusi tähtsamaks kõigest muust. Tõsiasi, et ta teadmised kohaliku elanikkonna silmis midagi ei tähendanud, ehmatas teda vähem kui temas otsekohe ilmnev soov saada endale uus huvidering. Ta püüdis endaga võidelda, seda uut huvideringi mitte otsida, vaid hoopis luua. Kuna hirm vääratuste ja taseme langemise ees oli suurem kohanemisvõimest, ei tabanud ta inimestega suheldes iialgi õiget tooni. Kirjandus, millele ta oli suuri lootusi asetanud, vedas alt. Ajuti vihkas ta seda rahvast, kes ei vastanud nõuetele.

Kultuurimaja juhataja ametikoht oleks talle jätnud küllalt aega doktoritööks. Ometi jäi kõik sinnapaika, sest ta asus ründama poliitilise ja ühiskondliku elu sfääre, mida ta ei tundnud. Ta sõitis instruktorina külladesse, võrreldes tegelikkusega kreisivalitsusele esitatud aruandeid põllumajandusest ja kaubandusest. Seejuures õppis ta kartma edukuse taga varitsevaid ohte. Aruannetes ei näidatud seda, mis oli tegelikult, vaid seda, mis pidanuks olema. Õige statistika oli tähtsam kui head teod, kriitikutele eelistati silujaid. Kui ta asjast ülevaadet saades nimetas puudusi puudusteks, oli ta valmis taluma isoleeritust ja intriige. Ta rääkis tõtt, kuid siiski üllatus paljude mõttekaaslaste olemasolust. Üks nendest mõttekaaslastest oli Karl Krautwurst, kelle sõprus oli talle veel praegugi oluline.

Krautwurst on kõige inetum, originaalsem, tundelisem

ja heasüdamlikum inimene, keda Teo tunneb. Krautwursti absoluutne tõearmastus näib koomiline ja isegi sõge, mõnele ka ohtlik. Ta soov teisi konfliktide lahendamisel abistada viib teda ennast järjekindlalt konfliktidesse. Tal puudub igasugune auahnus. Alati unistab ta rahuikust ning mugavast elust suure perekonna rüpes, kuid ei saavuta seda eesmärki iialgi. Ta aitab kõiki, kes tema abi vajavad, kuid ei oska aidata iseennast. Kes teda armastab, peab tema pärast alati kartma nagu ta nainegi, kes juba aastakümneid püüab vabaneda mehe muutumatust armastusest. Ta söimab meest saamatuks, ja tal on õigus, kui saamatusega tähistada võimetust muuta oma elu mugavamaks.

Juba tookord töötas Krautwurst kasvatajana samas tehasekoolis kus praegugi. Teo kohtas teda esmakordselt kreisikohtu istungil, kus Krautwurst esines tunnistajana ühe endise kasvandiku huvides. Ta läks ägedalt tülli prokuröri ja kohtunikuga, paljastas viimaste täielikku võhikkust olukorra tundmises. Teo kui kaasistuja kontrollis otsekohe tunnistaja kinnitusi, mis osutusid õigeteks.

Sellest päevast alates õppis Teo tänu Krautwurstile tundma elukäike, mille mitmekesisus ja sügavus kutsusid esile hirmu ja segadust, lubades aimata eluparandajate ees seisvate ülesannete suurust. Läks kaua aega, kuni paljud üksikasjad, mis tornitipust ei paistnudki, aeglaselt omandasid korrapärase kuju. Ent palju jäi siiski lahendamata, sealhulgas ka Krautwursti elutraagika. Sest tegemist oli eluga, mis teisi aidates ise puruneb, muu hulgas ka tänu haiglasele armastusele naise vastu, kuigi see naine ei mõistnud iialgi tema armastuse ennastsalgavat kasupüüdmist.

Kui Teo meenutab Krautwursti segaseid eluradu, näib talle ta oma elu sile ja sirgjooneline. Vaatamata raskustele on ta siiski edasi jõudnud. (Väline tõus on küll takerdunud, aga Krautwurst on teda õpetanud elu väliseid külgi põlgama.) Selles osas ei erine ta ise sugugi üliõpilastest, kellele ta praegu etteheiteid teeb. On muidugi õige, et just hääid hobuseid on kõige raskem rakesse panna, mis aga ei tähenda, et parem on see, kes üksinda põõsasse poeb. Paul on põõsast välja roninud — selle tõendi võib ta talle tänanda. Aga ta ei saa Pauli selle eest kiita. Sest koht, mille Paul on saavutanud, oleks vaid aastate eest kiitust väärinud.

Mustajuukseline varieerib valemit kangelase sõjast tin-

gitud arengust. Assistent Teo kirjutab märkmikusse: «Kor-
dab!», lisab mõned küsimused, mida pealtkuulajad võiksid
ettekandjale esitada, kuid mis tõenäoliselt jäävad tema, se-
on õpetaja hooleks. Kui ikka ja jälle kasutada sõda kange-
lase kujunemise kirjandusliku redelipulgana, kas ei
tähenda see anda mõttetule mõte, muuta sõda järjekord-
selt kõigi nähtuste isaks? Tuhk näib loodud vaid selleks, et
sealt võiks õhku tõusta fooniks. Ja kui käepärast pole sõda
peavad platsi asuma tormid ja raju, õnnetusjuhtumid
tulekahjud kaevandustes ja heinaküünides. Kirjandus otsi-
kubiseb arengut soodustavatest katastroofidest, kuigi
tegelik elu tuleb nendetagi toime. Tookord nägid nad
palju vaeva, et ka Pauli katastroofiteoorias veenda. Too-
aga vaidles kangekaelselt vastu, sest tegelikult oli kõik
olnud ikkagi teisiti. Sõna «tüüpiline» hääldas Paul, nagu
oleksid seal ii-d ja ei tahtnudki mõista selle sõna tähen-
dust. Nende sõpruse aluseks oli Pauli keeldumine laste-
uuesti konstrueerida minevik. Nüüd aga, aastaid hiljem
Paul enam ei keeldunud, vaid võttis omaks Teo tookord
koostatud konstruktsiooniplaani, vastandades Teod nüüd
ta oma minevikuga.

«Noh?»

See tähendab üleskutset diskussiooniks, mis vaevalisel
algab ja peatselt jälle hääbub, sest assistent ei kasuta lisa-
küsimustes peituvaid võimalusi. Tegelikult peaks üliõpi-
laste ilmne ükskõiksus teda erutama, tekitama soovi vastu-
panu osutada, kuid teda ennastki huvitab praegu miski
muu. Ta vaatab rahutult kella, tahab jälle istuda kirjutus-
laua taga. Viie minuti pärast on ta vaba.

Aga ootamatult võtab sõna tütarlaps, kes seni vabataht-
likult pole kunagi midagi öelnud — kahvatu, ilmetu näoga
tütarlaps, kes näikse isegi puberteediikka veel jõudmata.
«Tahaksin küsida midagi armastusest.» Nende sõnadega
ajab ta ärkvele kogu auditooriumi. Igavustundest sarna-
seks muutunud näod omandavad isikupära. Naerdakse
irvitatakse, väljendatakse imestust ja tähelepanu.

«Mõtlen raamatutes kirjeldatud armastust,» ütleb tütar-
laps, vaadates segaduses ringi. Ta on ehmunud oma küsi-
musest, räägib aga vapralt edasi. «Kinnitatakse, et meie
kirjandus on realistlik, kuid armastust kujutatakse nagu
keskajal. See tähendab, ma ju ei teagi, kuidas keskajal
kirjutati armastusest, aga kujutan endale ette, et seal oli
kõik kuidagi tume ja müstiline. Muidugi ei pea kirjeldama

kuidas kahekesi magatakse — juhul, kui ei taheta just
uhhata.»

Nüüd otsustab ka Teo kaasa naerda, teeb rahustava žesti
ja saavutab endise vaikuse.

«Vaid?» küsib ta siis, saates tüdrukule julgustava pea-
nõogutuse.

«Miks õieti ei peaks sedagi kirjeldama?» hüüab musta-
juukseline referent, kelle hääli muutub nüüd selgeks ja
vabaks. «Alguses kirjeldatakse kõikvõimalikke üksikasju:
kuidas mees tuppa astub, kuidas tüdruk laudlina kohendab
ja otsaesise vastu aknaruutu surub, ja kuidas mees siga-
õieti süütab. Aga vaevalt jõuavad nad voodisse, ja ongi
lõpp!»

«Mõtlesin midagi muud,» ütleb tütarlaps. «Kunagi ei saa
aru, miks just need kaks inimest teineteist armastavad. Kui
nad seda ka ise ei peaks teadma, autorile võiks see siiski
huvi pakkuda. Viidata ainukese põhjusena ilule on ju
nõmedus. Siis peaksid inetud tütarlapsed juba algusest
peale kõik lootused maha matma. Igas raamatus on juttu
poliitilise maailmavaate kujunemisest ja armastusest. Esi-
mesele probleemile, mis mulle polegi probleem, sest kõik
on niigi selge, saaksin tuhandeid vastuseid. Teisele kas ühe
pooliku või mitte ühtegi.»

On näha, kuidas tütarlast kohutab kõikide tähelepanu.
Vaevalt lõpetanud, vajub ta kokku, nagu suudaks ta sel-
teel tähelepanu hajutada. Seda polegi vaja, sest juba suun-
duvadki kõigi pilgud teisele üliõpilasele, kes esimesele
õigedalt vastu vaidleb.

«Niikaua kui ameeriklased on veel Vietnamis, pole meie
tundeelul vähimatki tähtsust!»

«Miks me õieti ei julge tunnistada, et meie seksuaal- ja
abielumoraal vastab ikka veel protestandist väikekodan-
lase moraalile?»

«Tahad sa siis sotsialistlikku sekslaint?»

Teo vaatab kella. Aeg on läbi. Ta mõtleb pooleli olevale
ettekandele, aga ka sellele, et nii elavat diskussiooni pole
ta ammu enam kuulnud. Ta on üllatatud, kuid samuti
hübitatud. Päev-päevalt puutub ta kokku üliõpilastega,
teadmata, mis neid huvitab. Ometi on ta rõõmus, et üliõpi-
lased just tema tunnis jutukaks muutusid. Mida arvaksid
nad Pauli raamatust? Võib-olla seda, et teos pole halb, kuid
ei paku enam midagi uut. Kui meie kirjandus sageli iga-
vana näib, siis mitte sellepärast, et jääks vajaka kunsti-

vahenditest, vaid hoopis sellepärast, et ei puudutata tõeliselt aktuaalseid küsimusi. Juba ammugi tuttav materjal mäletsetakse ainult kunstipäraselt läbi. Kirjandus ei pakku huvi ega pinget, vaid uurib juba ammu tuntud tõdesid. Ei puudu kunstnikud, vaid hoopis avastajad.

Kui Teo juhib üliõpilaste tähelepanu sellele, et tund on läbi, lubades vastavalt soovile kas lahkuda või paigal jääda, ei lahku keegi. Kell on juba kaksteist, kui ta lõpuks ometi istub kabinetis, mida ta jagab kolme noorema assistendiga. Ta ei suuda otsekohe oma ettekande juurde minna, teeb hoopis märkmeid järgmistes seminarides kõne all olevatest tulevatest probleemidest, samuti kolleegidega läbiarutamist nõudvatest küsimustest. Näiteks: Keda hinnata viiega, kas järelekiitjaid või isemõtlejaid, ükskõikseid või ausaid pailapsi või loova vaimuga inimesi?

Aga kellele jagatakse auhinnad?

Teo arvamus pole ei kergemeelne ega ükskõikne. Ta on seda küsimust põhjalikult uurinud, auhinnaomanikesi nimekirjad koostanud, kuid siiski mitte selgusele jõudnud. Kirjandusauhindu on niivõrd palju, et aastate jooksul jätkub kõigile. Ja alati peetakse kiidukõnesid, kusjuures ükski kõnepidaja ei muretse nagu tema.

Välge tselluloosivaba paber, mida Teo kasutab ka märkmeteks ning mustanditeks, kattub taas preisi katastriametniku hästi loetavate tähtedega. Isiklikuks tarbeks on dr. Overbeck säilitanud musta tinti ja teravat sulge vajava Ludwig Sütterlini nimelise graafiku püstkirja. Keegi peale tema enda ei söanda paberikorvi visata nii korraliku käekirjaga kaetud lehti.

«Lubage, mu daamid ja härrad,» kirjutab Teo Overbeck «ja eriti sina, armas Paul, lubage mul alustada ettekanne tsitaadiga, mida pole küll kuhugi kirja pandud, aga mis see-eest on säilinud minu mälus. Tsitaat kõlab järgmiselt: «Kui autorid oleksid ausad, poleks nende teoste tegelaste nimed mitte Schelmuffsky, Gulliver või Schlemihl, vaid Reuter, Swift ja Chamisso!» Edasi juhatakse tsitaadis tähelepanu elamusele kui kirjanduse subjektiivsele loomingu alusele, kuigi sealsamas... Armas Paul Schuster, lugupeetud kohalviibijad! Peaaegu kaks aastakümnet tagasi kuulsin lauset, mida veel täna... Peaaegu kaks aastakümnet tagasi, mu daamid ja härrad... Elamusest kui kirjandusliku loomingu alusest, armsad sõbrad ja seltsimehed, räägiti juba... Kas ei peaks kõik kirjandusteoste kan-

delased kandma oma autorite nime või vähemalt eesnime? Selle küsimuse, armsad sõbrad, esitas seitsmeteistkümne aasta eest... Seitseteist või rohkem aastat on möödunud sellest, mil keegi noor autor...»

Kõik möödasõitvad trammid kriiksuvad Kupfergrabenil kurvis. Pergamon-muuseumi sissekäigu juures väljuvad ümurnatud turistide grupid bussidest. Instituudi koridorides naeravad üliõpilased. Ometi tungib kogu see lärm vaid summutatult läbi müüride ja akende, sest otsekohe neelavad selle vanad kapid ja lauad, tumedates köidetes raamatud. Töötajad ei kuulegi seda lärmi. Nad kuulevad vaid Overbecki sule krabinat ja kahinat, kui järjekordne paberileht lendab kokkukägardatult paberikorvi. Järsku kostab sõna «ei!».

Inimesed tõstavad pea, näevad, kuidas Teo püsti tõuseb, telefoni juurde läheb ja numbri valmib, kuulevad, mida ta ütleb: «Ma pean sinuga rääkima. Täna, jah. Jah muiugi, kohe!»

Kolleegide pead kummarduvad uuesti raamatute kohale, kui Teo laua juurde tuleb, paberivirna portfelli laob ja ütleb: «Kui keegi mind küsima peaks — olen Liebscheri juures.»

5

Schusterite perekonnas algab päev hiljem kui kusagil mujal. Kuigi Paul on aastate jooksul loobunud öötööst, püsib harjumus hommikuti hilja tõusta. Juba sellepärast, et mees, kes tahab igas asjas kaasa rääkida, peab omanama järjest suurema informatsioonihulga. Ajalehtedest üksinda enam ei piisa. Seepärast vaatab ta igal õhtul kuni hilisööni televiisorit, laseb siis vanni leige vee, läheb vanlast otse voodisse ja jääb silmapilk magama, magab üheksa kuni kümme tundi järjest, raskelt, teadmata, mis on unelad, käratult, puna põskedel, otsekui vaikuse, tervise ja rahu kehastus. Pauli sõnade järgi ärkab ta hommikul samas asendis, milles ta õhtul uinus, ja proua Ulla räägib, et ta ei tea, mis on öisest vähkremisest kõrtsus linad.

«Nagu saksa keeles öeldakse,» lausub Ulla, «on hea üdametunnistus siiski parim voodipadi.» Samas naeratab ta ebalevalt katse üle vaimukas olla.

Ulla tugevus peitub mujal, nimelt kohutavas, kuigi viimasel ajal rahuldumata jäänud aktiivsuses. Enne abiellumist hooldas ta kaheksa tundi järjest vasikaid ja ühtlasi ka suurt talumajapidamist isa, kolme venna, kanade, hanede lammaste ja sigadega, koera ja kassiga, loomatapmispidud ja puuviljavekkimisega, perekonnapidustuste ja kokkutelekutega. Nüüd aga rikub naise pidev töö järele nutminemehe närve. Ullale omane jõud, püsivus ning visadus otsivad tegevusvälja, mida nad ei leia. Kõigi mugavustegakorter nõuab liiga vähe hooldamist, kuhugi tööle aga ei tohi ta minna. Liiga kaua on Paul pidanud elama pakisupidest ja praetud munadest või küllastama restorane.

Kaks korda nädalas ründab Ulla vee ja nuustikuga aknaklaase. Kolm korda aastas paigutab ta ümber elumagamistoa mööbli, vajamata sealjuures abi. Teda kurvasatab, et sisseehitatud kappidega köögis ei saa midagi muuta. Jõuavad temani kuuldused banaanisaadetisest, traalib ta süstemaatiliselt läbi kõik selle linnajao puuviljakauplused. Lääke poolest ületab Pauli auto kõigi ministrite omad. Meeleldi asuks Ulla iga paari kuu tagant uuesti vakantsel majahoidjakohale. Aga Pauli arvates kahjustaks see tema head nime.

Mõnevõrra parandavad Ulla olukorda uued ülesanded seoses uues majas loodud uute tutvustega. Ta abistab äsja abiellunud naisi majapidamises, hoiab imikuid, kaunistab pidupäevadel maja fassaadi, organiseerib majaelanike peoõhtuid, teatab majavalitsusse rikkis liftidest ja prügišahetidest, ja kui majas oodatakse torulukkseppa või elektrikuvõtab ta enda kätte ka naabrite korterivõtmed.

Paul ise peab tähtsamaks, et ta naine õpiks naabritelihvima oma elustiili. Seepärast tavatseb Ulla nimetada oma senist keetmisviisi saksa köögiks, mida ta kui halvimat maailmas ka vastavalt põlgab. Nüüd keedab ta suppeprantsuse ja vene moodi, teeb salateid itaaliapäraselt ja praeb liha ungari moodi. Ammu on möödunud aeg, mil õhtustele külalistele pakuti vorsti- ja juustuvõileibu. Nüüd otsib ta taga harulduseks muutunud küüslauku ja kogub vana portselani. Üha harjumatumana tundub Paulile mõtet et kohv moodsates tassides võis neile maitsta. Rokokoömööbli imitatsioon, mille naaber odavalt ära müüb, muudab tolmutühkimise lõpuks ometi jälle tõsiseks tööks.

Ka on Ulla õppinud lisama igale söögikorrale pidulikust. Laudlina, lillekimp ja küünlad ehivad juba hommikust söögilauda.

Kui Paul tõuseb hilisel hommikutunnil voodist, on elutoas laud kaetud, kuigi ainult talle. Ulla sõidab kaks tundi tagasi köögis.

Vannituppa paigutatud raadio sisselülitamine annab Ullale märku pann pliidile asetada ja kohvi filtreerimist alustada. Teraselt jälgib ta nüüd klosetist kostvat veepahinat, duši rabinat ja habemeajamist. Kui Paul kuristab, jookseb ta vannituppa, et meest harjaga masseerida.

See töö paneb Ulla hingeldama, sest mehe keha peab pikka aega harjama, kuni nahk hakkab punetama. Eestpoolt harjab Paul ennast ise, jalatallad ja selg aga moodustavad naise tegevusvälja.

Vannitoas tundub Ulla endale mehega võrreldes imepikake. Paul seisab nüüd alasti tema ees, küünib kõrgele üle pea — tõeline mees: suur, raske ja karvane. Ta kaal ulatub arvatavasti kahe tsentnerini, pikkus: 1.92. Juuksed: nagu kasukas.

Kui lähtuda kesketest punktidest nagu pea, rind ja õlgelundid, vohab tume karvameri ebaühtlaselt üle kogu niiglasliku keha, jättes vabaks vaid peopesad ja jalatallad. Kesketest punktide juures muutub karvastik hõredamaks, nagu oleks tegemist laisavõitu külvimehega, kes ei viitsinud sammudega mõõta kogu välja, vaid kes pildus seemned ainult kolmest kohast mulda. Seepärast ei ulatunudki külvimehe käsi seljani, samal ajal kui kõige madalamast asendist visatud seemned tabasid eriti rängalt istmikku ja reisi, mis nüüd meenutavad karusnahast pükse, kuigi need püksid ei suuda varjata midagi olulist, vaid seda tumeda taustana pigem rõhutavad. Paljas nahk (jalgadel, naba ümbruses, õlgadel ja seljal) on niisama õrn ja valge nagu ümmargusel näolgi.

«Tugevamini!» käsutab Paul.

Et meest rahuldada, pingutab Ulla kogu jõust. Ta on higinine. Seejärel jookseb ta magamistuppa, asetab voodile puhta pesu, riputab kapiuksele ülikonna, pistab taskurätiku kuue- ja püksitaskusse. Paul töötab sel ajal ekspanderitega: «Üks-kaks, üks-kaks.»

Kui Paul, täiesti riides, kammitud ja lõhnastatud, astub vannituppa, ootavad munad ja sink juba laual. Ta sööb vaikides. Ulla vaatab pealt, valab talle kohvi, nihutab lähemale või ja ulatab lõpuks sigaretid. Kui Pauli pea kaob ajalehe taha, koristab naine vaikselt laua ja suleb tasakesi ukse. Nõusid pestes ümiseb ta nukrat lauluviisi ja koostab

päevaplaani. Kui nõud pestud, sõidab ta liftiga alla postijärele, siis peseb autot, keedab lõunat, peseb jälle nõusi ja hakkab end aktuseks ümber riietama, mille juure naabrinna on lubanud teda abistada. Too kui endine näitleja tunneb asja. Tüütu on vaid see, et naabrinna püüab talle lakkamatult sisendada, nagu oleks ta õnnetu.

«Ka naisena on teil õigus oma isiksust välja arendada, ütleb naabrinna. Ja kui Ulla vastab, et ta on oma isiksusega rahul, puhkeb naabrinna naerma, kallistab teda ja hüüab: «Olete võluvalt süütu, mu laps.»

Sõnu nagu «süütu» ja «naiivne» kuuleb Ulla naisi sageli ütlevat, ja ta teab väga hästi, et sellega mõeldakse kogemematust või isegi rumalust. Kuid see ei häiri teda, sest keegi ei tahtnud teda solvata. Mõnikord, kuigi ainult mõtetes, tasub samaga, näiteks kui peetakse naeruväärseks, et ta ei loe oma mehe kirjutatud artikleid ja raamatuid. Aga kas teie, tehasedirektori naiivne proua, ütleb ta siis iseendale, kas teie siis teate midagi nendest televiisorilampidest, mida teie mehe tehases toodetakse? Ja kas teie, mu süütu proua, taipate midagi oma abikaasa ehitusprojektidest?

Ta on vahepeal õppinud vaikima, kui naabritarid oma mehi manavad. Selle teema kohta võiks ta vaid öelda, et ta on rahul oma mehega, kuid see oleks sobimatu. Jääks mulje, nagu tahaks ta kõigist neist õnnetutest naistest parem olla. Ta ei mõista ainult seda, miks need naised siis elavad edasi oma meestega, kes on liiga närvilised, väsinud ja väsitavad, liiga armukadedad, ebaausad, kitsid või ükskõiksed. On ju võimalik lahku minna. Tema teeks seda otsekohe. Näiteks kui Paul teda peksaks.

Kuna ta noorelt oli sageli peksa saanud, on ta selles suhtes eriti tundlik. Temal võrdub see nullpunktiga, pöördetipunktiga õnne ja viletsuse vahel. Kui ta peaks kirjeldama õnne, loetleks ta kõigepealt kõiki kannatusi ja eba-meeldivusi, mis õnne saabudes kadusid ta elust. Juba see, et Paul ainult harva joob ja naist ialgi ei löö, annab Ullale õiguse teda armastada. Nii palju õnne ei lootnud ta abielus kunagi leida. Joomist ja naiste peksmist oli ta alati pidanud meeste üldiseks omaduseks, mis ta isal ja kolmel vennal oli eriti välja arenenud.

Ta polnud Pauli endale valinud, vaid kui lunastajat oodanud. Juba pärast esimesi vastavasisulisi vihjeid oli ta otsekohe nõus laskma end sellest perekonnapõrgust välja

trüüda. Ainult vasikatest, koertest, kanadest ja lammastest oli olnud kurb lahkuda. Praegu on ta surmkindlalt veendunud, et Paul moodustab meeste hulgas erandi, sest ta praegused naabrid, need härrasmehed, suudavad oma brutaalsust ainult paremini varjata. Linnas osutub see niikui lihtsamaks kui külas, kus igasugune isiklik tragöödia muutub otsekohe avalikuks kurbmänguks.

Härrasmeheks Ulla oma Pauli muide ei pea. Meest, kes pärineb ikkagi tema kodukandist, tundis ta juba siis, kui ta ise oli alles tööst varakult kurnatud laps, kes nägi, kuidas Paul kalurisaabastes läbi küla sammus, suurem ja tugevam kõigist omavanustest külapoistest. Aukartus, mida Ulla tookord mehe vastu tundis, on säilinud tänaseni. Seevastu näivad talle vastikud need rikkad härrasmehed, keda ta alles nüüd tundma õpib. Viimased kannavad oma isikule üle mulje, mida Ullale avaldavad nende luksuskortid, on meelitatud ja tänutäheks isegi galantsed, mõnitades sel moel Pauli, kes ometi seisab neist peajagu kõrgemal.

«Ulla!»

Isegi kümnenenda korruse aknast kostab Pauli võimas hääle üle tänavalärmi. Ulla tõstab pea, kuivatab kiirustades autoakna ja tormab, kuna lift on järjekordselt rikkis, treppist üles. Hingetuna astub ta mehe tuppa. Paul istub kirjutusmasina taga ja kirjutab. Ulla jääb kannatlikult ootama, korjates sõrmeotstega juuksekarvu mehe kraelt. Samuti on tal aega diivanipatja kohendada ja potililledelt kuiivanud lehekesi noppida. Kui ta lõpuks ääreni täis tuhatoosiga tahab kööki minna, hüüab mees, tööd seejuures katkestamata: «Ära siis kohe minema jookse!»

Niisiis jääb Ulla tuppa, ja kuna tal pole midagi teha, astub ta lõpuks akna juurde ja vaatab välja. Seni pole ta seda kunagi teinud, ta pole kunagi tegevusetult akna juures seisnud ja lihtsalt niisama, asja ees, teist taga, nagu naljapärast välja vaadanud. Õieti ei valmista see talle üldse lõbu. Pigem muutub ta kurvaks, kuigi ta ei mõista, miks. Võib-olla on see tingitud kõrgusest, võib-olla võõrastustundest. Ta näeb maju, maju, mis on üksteisega sarnased. Aknaid, mis samuti on üksteisega sarnased. Isegi inimesed ja autod on siit ülevalt vaadatuna sarnased. Ometi pole sel kõigel vähematki tegemist temaga. Ja temal omakorda mitte tänavapildiga. See ei huvita kedagi, kas ta seisab siin või mitte; kas ta üldse elab või mitte. Kui ta akna

avaks ja alla hüppaks, tekiks viie-, võib-olla ka kümne minutine segadus, ja seejärel oleks kõik jälle nagu enne. Endiseks jääb ka see vastik tänavamüra, mida Ulla õnnelikult ei kuulegi, seistes kurja saatuse tahtel pikki minuteid tegevusetult siin akna juures. Miks Paul küll seda nõuab? Iseennast ei määra ta ju iialgi tegevusetusele. Kui ta ringi ei sõida ega kirjastustes ei istu, kulgeb tema päevaprogramm ühegi vaheajata: ülestõusmine, ajalehe lugemine, töötamine, söömine, töötamine, televiisori vaatamine, magamine.

Ulla rebib end lahti piinavast tühjusest, pöördub ringi ja otsekohe on kõik muutunud. Kui poleks teda, ei seisaks ka kapp seal, kus ta nüüd seisab, laudlinal puuduks tikandid, põrandad poleks poonitud. Iga ese selles toas on osake temast. Tema oli see, kes nad ostis või õmbles, kes neid korraldas ja ikka uuesti puudutas. Pauli särk on nii valge, sest tema on seda pesnud, ja kui ta ära sureks, istuks siin keegi, kes temast puudust tunneks.

«Ma tahaksin last,» ütleb Ulla järsku. Need sõnad tulevad mõlemale ootamatult. See on esimene kord, kus naine omal algatusel midagi soovib.

«Kuidas sa selle peale tuled?» ütleb Paul ja võtab sõrmed kirjutusmasina klahvidelt.

«Sina ju ka?» küsib Ulla.

Paul kirjutab edasi, kuid mitte kaua.

«Kuula mind,» hakkab ta kõnelema, «istu siia. See puudutab aktust.»

«Räägin lapsest,» jätkab Ulla, «kuna mul puudub midagi. Võib-olla sa ei mõista seda. Sul on oma töö, sa rõõmustad auhinna üle. Püüan sellest samuti rõõmu tunda, kuid asjatult. Lõpuks pole mul sellega vähematki tegemist, mitte kõige vähematki. Vajan midagi enda jaoks, mõistad sa mind? Kodus elasin nagu tööloom. Siin aga elan nagu inimene, kes kellelegi kasu ei too.»

Kui Paul võtab sigareti, mille Ulla põlema süütab, ei jää vajaka suurtest žestidest. Mees kõnnib edasi-tagasi. Naine istub diivanil. Ootamatu julgusekihk alustada jutuajamist oma isiklikest soovidest on niisama kiirelt jälle kadunud. Nüüd on ta õnnelik, et mees pahaseks ei saanud.

«Tänane päev on mulle väga tähtis,» lausub mees, puhudes suitsupilvi lakke.

«Ma tean, auhind,» ütleb Ulla ruttu, soovides meest kiire taiplikkusega lepitada.

Auhind, see on õige. Kuid tegemist pole lihtsalt mingisuguse auhinnaga, hakkab Paul seletama. Tänane auhind on lihtsam kui need kaks, mis tal juba on. Juba seetõttu, et tegemist on suurema auhinnaga, mis tähendab rohkem raha, kuid eriti just sellepärast, et tema esimesele romaanile antud auhind kinnitab õnnestunud hüpet ajakirjandusest kirjandusse. Teiste sõnadega: ajalehtedele kirjutamisega on lõpp, ta on kirjanik, avalikult tunnustatud kirjanik. «Saad sa aru?»

«Muidugi.» Ulla saab mehest aru, kuigi ta ei taipa, miks see asjaolu mehele nii oluline on. Ja kui ta mehe sõnu ka ei mõistaks, oleks vastus ikkagi sama, sest ta näeb, kui erutatud ta mees on, ja ta teab, et erutatud seisundis ei talu mees ei vastuvaidlemist ega küsimusi.

Ajakirjanikuna võib tuntuks saada, ütleb Paul, aga kirjanikuamet toob kuulsust. Ja mida kuulsam on kirjanik, seda rohkem pannakse teda tähele, ja mitte ainult teda, vaid ka tema naist, kuna naistest tehakse meeste kohta järeldusi. Kuigi see on rumal.

«Nii et saksa keeles,» ütleb Ulla, kes on rõõmus, et ta teab nüüd, mida mees lõpuks ometi tahab, «saksa keeles tähendab see käsku vait olla.»

«Ära ütle alati: saksa keeles. Teisi keeli sa ju niikuinii ei oska.»

«Ma naeratan ja vaikin.»

«Kui sinult midagi küsitakse, siis mitte rohkem kui jah ja ei. Ja mis kõige olulisem: hoidu alati minu lähedusse.»

«Kas mul poleks õigem koju jääda?»

«Niisugustel puhkudel võetakse naised kaasa.»

Sellest, et mees püüab talle niivõrd üksikasjaliselt selgitada seltskondliku käitumise kirjutamata seadusi, taipab Ulla, et Paul on ülimalt erutatud. Muidu pole tal kombeks oma korraldusi selgitada. Erutus nakatab ka teda. Teda ei huvita, mida need asjamehed, keda ta kohtab aktusel, temast mõtlevad. Ta ainult kardab meest pahandada, talle kahju tuua või teda ärritada.

Ulla kasutab sõnu (muidugi ainult endamisi, mitte kuuldavalt), nagu «asjamehed», «rikkad», «suursugused», kuigi ta teab, et need sõnad on vananenud ja isegi väärad. Kuid teisi sõnu pole tal käepärast. Need sõnad tähendavad inimesi, kes tööd tegemata raha teenivad. Ta ei pea seda juhtumist, arvutamist, valitsemist ja kirjutamist tööks, kuigi oma meest mõista püüdes on ta kirjutuslaua taga istumist

viimasel ajal isegi tööks nimetanud. Seepärast ta ei saagi austada neid inimesi, vähemalt mitte nii, nagu ta vanasti austas oma ülemkelnerit, samuti Pauli. Ja et ta pisut kardab neid inimesi, on tingitud lihtsalt sellest, et nad vaatavad tema oma alatisele sõbralikkusele jäävad talle võõraks, ja kuna ta Pauli käest teab, et nad pööravad tähelepanu asjadele, mis tema arvates pole üldse olulised: puhastel küünealustele, lauakommetele ja eelkõige sõnadele. Ometi on ta nendelt samadelt inimestelt kuulnud sõnu nagu «pask» ja palju muudki. Aga kui ta põllumajandusliku kooperatiivi asemel kogemata ütleb kolhoos, või kasutab sõna «Ida-Berliin», siis otsekohe levib kõigi nägudel hämmeldus, ja Pauli silmadesse ilmub tige tuluks. Kui ta Ameerika spiooni ükskord asjatundmatusest saadikuid nimetas, tegi Paul talle kodus lausa kohutavaid stseene.

Pärast neid läbielamusi näivad Pauli manitsused niisama ülearused nagu nõuanded, mida ta mõni tund hiljem naaberinna juures peokleiti selga proovides kuuleb.

«Peaasi on naeratus ja täielik lõdvestus,» ütleb endine näitlejatar, kui on lõpetanud oma igapäevase kaebelaulu koduabilistest. «Poliitikat igatahes vältige, naljade üle naerge, ükskõik, kas mõistate neid või mitte. Pikemate jutude korral väljendage tähelepanelikkust, aeg-ajalt lisage omalt poolt huvi ilmutav «hm». Kui soovitakse teada teie elukutset, siis ärge öelge koduperenaine, vaid loomakasvataja. Sellest ei tea keegi midagi, mistõttu äratate tähelepanu. Loomakasvataja, naeratus, ja lisaks veel see dekoltee, härradele sellest piisab ja teie mees jääb teiega rahule.»

«Šotlasele McLane'ile ei maitse enam piip: kui ta suitsetab oma tubakat, hakkab tal kahju rahast; suitsetab ta aga teiste oma, siis piip enam ei tõmba: tubakas on liiga tihedalt sisse topitud.»

Kõik Liebscheri külalised peavad kõigepealt kuulama tema uusimaid nalju. Professor kasutab neid oma loengutel, proovides nende mõju enne kõikide külaliste juures. Erandiks pole ka Teo Overbeck, kuigi professor teab, et

too ei sobi katseisikuks. Alati jääb mulje, nagu naerataks Overbeck vaid sellepärast, et jutustajat mitte solvata. Kuid Liebscher, kel käib harva külalisi, kes peab palju loenguid ja kelle auahnus ei luba ennast korrata, ei saa kedagi vahele jätta.

Kui uskuda psühholooge, kelle järgi igas inimeses peituvad eeldused täiuslikkuseks, tähendaks igasugune spetsialiseerumine olemasolevate võimaluste piiramist, kohanemine tegelikkusega aga sundi ja kiratsemist. Teoreetiliselt on vastavate ühiskondlike tingimuste olemasolul igal inimesel võimalus ise otsustada, milliseid eeldusi edasi arendada, milliseid aga kiratsemisele määrata. Praktiliselt aga juhtub seda harva, kuna inimene ei kohane mitte ainult tingimustega, vaid ka oma liiga varakult kindlaks määratud isiksusega. Kui ainult harva võib teha, mida tahetakse, siis veelgi harvemini tahetakse seda, mida tegelikult ikkagi tahetakse.

Teo ja Liebscher alustasid üheaegselt õpinguid ühes ja samas ülikoolis, õppisid üht ja sedasama eriala, astusid võrdsetel tingimustel teaduserajale, kuid — teadmata ise, miks — arenesid siiski erinevates suundades. Liebscherist sai parem õpetaja, Teost parem teadlane. Esimene peab ennast vahendajaks, teine uurijaks. Üks võitleb selguse, teine tõe eest. Mõlemad ühes isikus annaksid maailmale parima professori, üksikuna aga jäävad nad lihtsalt fragmentideks.

Niikaua kui mõlemad seisid hierarhiaredeli esimesel pulgal, teadsid nad vähimagi omavahelise vimmata, et puudused, mis olid ühel, tähendasid teise voorusi, kusjuures mõlemad nägid vaeva, et teineteist võimaluse piires täiendada. Ometi jäi tõelisest sõprusest midagi vajaka.

Kuigi sageli väidetakse, et kriitiline sõber on kõige parem sõber, teeb too siiski kõige rohkem muret, ja see viib sõpruse purunemiseni, vähemalt antud juhul. Mida vanemaks inimene saab, seda rohkem harjub ta iseendaga. Oskusi hinnatakse üle ja puudusi ei kardeta enam. Õpidustesse, ja kuigi peetakse lugu teisest inimesest, püütakse temast ikkagi kõrvale hoida, otsimaks meelsamini sõpru, kelle olemus ja teadmised pole ohtlikud, vaid toetavad sind ennast. Sellisel juhul pole vaja pidevalt kaitsta oma arvamusi nähtustest ja inimestest, pole vaja seletada oma mõtteviisi ega kirjeldada oma tundeid. Vastastikuseks

arusaamiseks piisab märksõnadest või isegi vaikimisest. Jäävad ära kaitsemanöövrid, ettevaatusabinõud, kompromissikõlksud ja jõudukulutavad rünnakud. Aega jätkub dialoogide stiilipäraseks viimistlemiseks, aega on olla ilukõneline ja vaimukas. Kaob hirm naeruväärsuse ning äpardumiste ees ja tugevneb iseenda positsioon.

Niisugused harmoonilised või peaaegu harmoonilised sõprussidemed ühendasid Teod Krautwurstiga, professor Liebscherit aga ei ühendanud mitte kellegagi. Kuigi viimasel ei valmistas raskusi leida sõpru, pole temast endast kellelegi sõpra. Sümpaatiatundel teiste inimeste vastu ei rahulda teda ega valmista talle rõõmu. Meelsamini suhtleb ta inimestega, kellest ta seisab kõrgemal. Ta isegi ei hooli oma erialast. See on kasulik tema karjäärile. Sest ühiskond, mis talle tööd annab ja palka maksab, ei koosne ju kirjandusteadlastest, vaid see on ühiskond, millele kirjandusteadus nagu iga teinegi teadusharu on lihtsalt üks paljudest abinõudest, mis kindlustavad võimu, arengut ja progressi. Ülesandega selle eesmärgi nimel teadust organiseerida, juhtida ja õpetada saab Liebscher muidugi paremini hakkama kui Overbeck, kes hoopis meelsamini uurib üksiknähtusi.

Kui Teo ja Liebscheri iseloomude erinevusega kaasnes ametiastmeline vahe, süvenes nendevaheline kuristik veelgi enam. Hoopis vähem, või pigem üldse mitte võis siin süüdistada Teod, seda kõrvaletõrjutud pettunud meest, kes juhul, kui assistente laias laastus jaotada käteplaksutajateks ja kriitikuteks, kuuluks kahtlemata viimaste hulka, kuid kes hirmust kadedana näida just Liebscherit peaaegu üldse ei kritiseerinud. Aga mida vähem Teo teda ründas, seda enam paistis Liebscherile, et teda rünnatakse. Kuna viimane teab, et ta Teo olukorras poleks varjanud oma vaenulikkust, tajub ta nüüd ise seda olematut vaenulikkust, kaitstes end nendevahelise ametiastmelise erinevuse ülearuse rõhutamisega. Seetõttu on nende vahekord siledam, lamedam ja vähem isiklik. Liebscheri näos peegelduv filosoofiline ükskõiksus tiheneb võimu väljendavaks karmuseks. Ta senine töökaaslaslik jahedus tarretub konventsionaalse viisakuse jäiseks maskiks.

«Vabanda, palun, aga ma ei mõista sind.»

Liebscheril pole kombeks langetada otsuseid, mida ta uuemal ajal nimetab ennatlikeks. Ta on õppinud umbusaldama iseennast. Ta on targemaks saanud, muutunud

vähem iseseisvaks, ja kui seda mõista ei taheta, võiks Liebscher seletada, et seoses mõjukuse kasvuga suureneb ka vastutus otsuste langetamisel, mistõttu õigem on ära oodata (näiteks järgmist hommikulehte) kui kiirustades esitada arvamusi, mida hiljem peab revideerima.

Antud juhul pole küll võimalik ära oodata, aga see polegi vajalik. Ettepanek öeldut korrata sunnib Teod vaid oma soovi selgemini sõnastama. Sest nii eraviisilise mulje, nagu see visiit Liebscheri tagasihoidlikusse tööliiskooperaatiivi korterisse ka jätab, nii vähe eraviisiline on ta seda tegelikult. See asjaolu annab Liebscherile õiguse nõuda öeldu selgelt sõnastatud kokkuvõtet, mida vajaduse korral võiks ka kirjalikult toimikusse kanda.

Seega peitub Liebscheri sõnades «ma ei mõista sind» õigustatud ja talle vajalik kaval kõrvaletõõge, kuid samal ajal on tegemist ka puhta tõega. Ta tõesti ei taipa, mida Teo temalt ootab. Kuigi ta mõistab, mida Teo räägib, ei suuda ta aru saada, miks ta seda just talle räägib, talle, kelle vastused peaksid Teole endalegi teada olema.

«Vajan sinu nõuannet,» — nii oli Teo alustanud, aga missuguseks see nõuanne kujuneb, seda pidi ta ometi juba ette teadma. Võimatu, et Teo oli niivõrd naiivne arvamaks, et tema, Liebscher, šeff, kes seisis selle ülesande taga, võiks talle soovitada ülesannet mitte täita. Mõeldav on ainult see, et Teo näeb temas pihhiisa, et ta ei vaja nõuannet, vaid pattude andeksandmist, kusjuures tegemist on alles tuleviku pattudega.

Teole anti ülesanne. Ta võttis selle vastu. Vahetult enne tähtaega kahtleb ta võimalikkuses seda täita, kuna kiitma peab raamatut, mis kiitust arvatavasti ei vääri.

«Mis sinu arvates kiitust ei vääri!»

«See on üks ja seesama — ettekande pean ju pidama mina.»

«Sa võid eksida.»

«Muidugi. Aga kui see, mida olen sunnitud ütlema, oleks tõde, oleks see samal ajal ikkagi vale. Kellelegi ei tee kahju, kui auhinna üleandmine toimub ilma kiidukõneta. Kuid antud juhul teeb siiski kahju ühele, nimelt mulle, kui ma ettekande pean.»

Nüüd on Liebscherile olukord selge. Mees, kes praegu siin istub, on inimene, kellele isiklik hingeõndsus on tähtsam kui üldine heaolu. See on väikekodanlane, kes samastab oma siseelu piirid üldinimlikkuse piiridega, subjekti-

vist, kes üksikisiku õndsuses näeb kogu maailma õndsust. Kui seda sorti idealism poleks igapäevases elus niivõrd levinud, oleks see juba ammu muutunud niisama naeruväärseks nagu aadlikust ohvitseri aumõiste, milles näib peituvat Teole nii oluline subjektiivne ausus.

«Ja kui sa nüüd kõrvale hoiad, siis arvad, et sa ei tee endale kahju?»

«Ma ei pidanud silmas isiklikku karjääri.»

Muidugi, mõtleb Liebscher sapiselt, sinusugused õilis- hinged ei hooli kunagi karjäärist! Kuid nii ebatõenäoline kui see ka on — Liebscher usub Teod. Juba sageli on ta selle kummalise nähtuse üle järele mõelnud. Inimesed nagu Teo näevad mannetuses sageli moraali. Nad usuvad tõemeeli, et nad ei tahagi saavutada, mida nad tegelikult ei suuda saavutada, ja see annab neile õiguse edukaid inimesi karjeristideks sõimata. See seisukoht näib küll pisut vanamoeline, kuid püsib nähtavasti seni, kuni võitnud on uus, mille järgi otsustavaks kujunevad saavutatud tulemused, ja mitte üksikisiku tegutsemise head või halvad motiivid. Kõige egoistlikum karjerist püsib vaid siis, kui ta rakendab eesmärgi teenistusse kõik oma jõud.

«Kohustusest, vastutusest ja distsipliinist ei pea sa siis midagi?»

«Ka mina kasutasin omal ajal edukalt suuri sõnu,» ütleb Teo, juba tüdinud ta enda algatatud vaidlusest. Niivõrd vaikselt, nagu teda ei huvitaks, kas teine teda kuulab, räägib ta kõigi nende mõistete formaalsusest, sest niipea kui ei täibata nende olemust, muutuvad nad mõttetuks. Võivad ju kodaniku ja kirjanduskriitiku, õpetaja ja perekonnaisa kohustused olla vasturääkivad. Kas mitte just spetsialisti vastutus oma erialal ei takista teda täitmast kohustust, mille lõppeesmärk on tegelikult palju kaugemal. «Ja distsipliini nimel on nii mõnigi alandanud ennast jaatajaks.»

«Eitaja väärrib siis sinu arvates kindlasti edutamist!» ütleb Liebscher pisut valjemalt ja pahasemalt kui õigus- tatud. «Sa oled otse armunud oma kõrkusse ja teadmis- tesse, Teo. Aga varem või hiljem muudad niikuinii oma arvamust ja oled õnnelik, et hoidusid õigel ajal raskus- test.»

«Meie jutuajamisel pole mingit mõtet,» ütleb Teo püsti tõustes. «Räägime erinevatest asjadest: mina varest ja tõest, sina kahjust ja kasulikkusest.»

«Pean sulle meelde tuletama, mida sa unustama kipud!» «Tegemist pole minuga, vaid meie üritusega, meie suure üritusega, mis minu teada on ka sinu üritus. Ma ei arvusta otsust, mille langetas komisjon, kelle koosseisu ja motiive ma ei tunne. Ma ei kadesta Schusterit auhinna pärast, kuigi aastaid tagasi, kui ta raamat siis oleks ilmu- nud, olnuks see auhind palju rohkem ära teenitud. Too- kord oleks see raamat, vaatamata puudustele, olnud tee- tähtis. Oleksin hõisanud. Täna aga pean tunnistama: tege- mist on vana ja kulunud mudeliga. Meie, lugejad, oleme tänaseks kaugemale jõudnud. Ja meie, kriitikud, ei taha seda teadmiseks võtta? Me ei taha tunnistada, et niisugu- sed raamatud ei vasta enam kõrgendatud nõuetele? Kes siis vajab üleskiidetud riisulisoojendajaid või auhinnaga kroonitud tolmu kogujaid?»

«Sa liialdad!»

«Olen nõus! Kuid ma ei räägi auhinna andmise tradit- sioonidest. Olgem õnnelikud, et meil on küllalt auhindu, millega austada ja edutada paljusid kirjanikke. Aga kaalul on palju rohkem.»

«Ütleksin: vähem, sest tegemist on piasjadega. Nüüd sa siis järsku avastad, et on olemas konventsioonid. Kuid need püsivad alati ja kõikjal, kus inimesed üldse koos elavad.»

«Kas siis sellepärast muutsime omandivahekordi ja ühis- konnavorme, et nüüd konventsioonide taha pidama jääda? Sina tahad hennega kohaneda, mina aga tahan neid meiega kohandada.»

«Ja poliitilist kahju tuua.»

«Kui kaugemale vaadata, siis on kahju seda suurem, mida lopsakamalt öitseb ebalaus.»

«Oleksid pidanud varem otsustama.»

«Selles osas on sul õigus, aga ainult selles.»

Teol on portfell juba käes, kuid ta ei lahku veel. Tekib piinlik paus, mille Liebscher peab lõpetama. Suure vae- vaga annab ta oma häälele isegi sõbraliku kõla.

«Mida paganapihta peaksin sulle veel ütlema? Keegi ju ei nõua, et sa liigselt kulutaksid sulle tagumiseks antud timpaneid. Sa küsid minult nõu ja ma vastan sulle: kom- promissid on alati võimalikud. Tee, mida sa pead, aga mitte rohkem, kui sa tahad. Ja ära unusta: igal inimesel on kohustus edu saavutada.»

Midagi liigutavat on temas tõepoolest, mõtleb Liebscher Teole aknast järele vaadates. Seda liiki eneseveristamine on alati liigutav, kuigi nii kohutavalt mõttetu.

Cornelia Overbecki tusatuju sai alguse pool aastat tagasi, ühel ta sõbranna Katharina juures toimunud tantsuõhtul. Kuigi Cornelial oli tantsupidudel alati igav, läks ta ikkagi sinna. Iga kord ootas ta midagi, mis jäi siiski tulemata. Mida ta aga ootas, seda ei teadnud ta isegi. Ta ei tantsinud meelsasti ega hästi, mistõttu tundis end ülearusena. Tema tugevad küljed, nagu esmajoones poliitika- ja filosoofiaalased vaidlused, ei huvitanud siin kedagi. Vali muusika segas igasugust sisukamat vestlust.

«Kellega sa viimati tantsisid?» küsis ta ükskord oma sõbratarilt. «Mõtlen seda poissi eredakirjalise lipsuga.»

«Motosportlane, kelle Matthias kaasa vedas. Ta nimi on Frank Ungewitter. Kui ta sind huvitab, saadan sinu juurde.»

«Täna, pole vaja.»

Ungewitter polnud noormehele kuigi sobiv nimi. Ta nimi peaks hoopiski olema Landregen, mõtles Cornelia, muiates nalja üle, mis talle endale meeldis. Noormees näis tõepoolest niisama igavalt luitunud kui lõputa lauskvihm. Ja kuna Cornelia tahtis selgusele jõuda, miks tal selline mulje oli tekkinud, vaatas ta üksisilmi noormeest, kuni Katharina pilkavalt küsis, kas siiski mitte kupeldajaks hakata.

«Säästa mind, emake!» ütles Cornelia tõrjuvalt käsi tõstes. Ta oli otsusele jõudnud, et igava mulje oli jätnud Ungewitteri värvusetus: heledad juuksed, kahvatu nägu ja helehallid silmad. See lips pole sugugi halb, lausus ta iseendale, mõeldes sealsamas juba millelegi muule: edasiõppimistaotlusele, mis oli veel esitamata, järgmisele matemaatikakontrolltööle ja kavatsusele siit tähelepanu äratamata kaduda.

Kui ta otsis käekotti, mille ta oli asetanud enda taha kušetile, tantsis Ungewitter nii lähedalt mööda, et ta pidi oma jalgu koomale tõmbama. Samal hetkel lausus Unge-

witter pikemat vestlust jätkates oma partnerile: «Koolmekoha suunas heinamaa langes. Peale selle oli maapind soine ja kallas järsk. Ühesõnaga, ideaalne koht kaelaluud murda. Niisiis annan gaasi...» Rohkem Cornelia ei kuulnud.

«Ka hää! on tal värvitu!» ütles Cornelia iseendale, leidis koti üles ja jättis Katharinaga hüvasti.

Samal hetkel jäi Ungewitter tema ette seisma ja kut-
sus teda tantsima.

«Kuidas siis oleks?» küsis noormees, ja Cornelia nägi alles nüüd, et ta oli pisut liiga lühike.

«Hiljaks jäid, isake,» ütles ta, puges poisist mööda ja uksest välja.

Järgmistel nädalatel juhtus, et hommikuti enne tõusmist või õhtuti enne magamajäämist kerkis Cornelia silmade ette noormehe luitunud nägu, mis pani teda mui-
gama. Kui naljakas, mõtles ta, väike ja kahvatu ja veel see nimi! Aga kui see nägu hakkas talle meenuma ka tundides, püüdis ta seda mälestust eemale tõrjuda, meenutades juhuslikult pealtkuulatud lauseid, mis näisid eba-
meeldivate kelkimistena, kuna rääkija pidas vaja-
likuks end tegelikkusest kõrgemale upitada. Aga see ei aidanud. Isegi kelkimised valgusid kokku kindlapiiriliseks pildiks, millest ta enam lahti ei saanud: suure mürinaga kihutab Ungewitter mootorratta seljas nõlvakust alla, ja kui ta koolmekohast läbi sõidab, pritsib vesi kõrgele.

Uuesti nägi ta poissi alles Katharina järgmisel tantsuõhtul. Kui sõbratar juhtis tema tähelepanu poisile, teeskles Cornelia, et on ta nime hoopis unustanud. «Mäletan küll. Kas ta nimi polnud Hagel või Nebel? Igatahes midagi meteoroloogilist.»

«Ta küsis sind. Kas vean sind tema juurde?»

«Kuidas ise arvad,» ütles Cornelia, süvenedes grammo-
foniplaadiümbrise teksti. Ta luges teksti algusest lõpuni läbi, kuid ei mõistnud sõnagi.

Ungewitter kandis teist lipsu, mis oli niisama kirju kui esimene. Paksuvõitu tütarlaps, kellega ta sageli tantsis, väljendas pidevalt kiljudes oma nooruslikku rõõmsameelsust.

Seekord jäi Cornelia lõpuni. Kui ta mantlit selga pani, seisis Ungewitter äkki tema selja taga. «Oota tänavanurgal,» sosistas ta Corneliale kõrva, «saadan sind tüki maad.»

Poisile heidetud pilgus avaldas Cornelia ääretut põlgust. Siis läks ta minema, ja oli pettunud, et poiss talle ei järgnenud.

Nüüdsest peale huvitasid Corneliat kõik küllakutsed, kaasa arvatud need, millest isegi tantsuhimuline Katharina loobus. Juba ammu oli ta sunnitud endale tunnistama, et ta tegi seda lootuses Ungewitterit kohata. Mõnikord öösel, kui isa kööki läks, ärkas ta üles. Siis kujutas ta endale ette, et neid häält põhjustas Ungewitter, kes tema juurde pääsemiseks purustas ukse. Võimlemistundides jälitas teda nägemus, et Ungewitter piilub akna taga. Isegi oma lemmikaine, ajaloo tundides unistas ta poisist. Teda ei huvitanud, et ta hinded pidevalt halvenesid. Ükskord tänaval jooksis ta järele mehele, kes selja tagant meenutas Ungewitterit. Ta võitles iseendaga, ja kuna see ei andnud tulemusi, vihkas ta ajuti iseennast. Ta jooksis kõik kohad läbi, et poissi kohata, kuid tal polnud õnne.

«Ära nüüd kohe pikali kuku,» ütles ta varakevadel Katharinale, «kui küsin sinult midagi tolle poisi kohta, kelle nimi oli kas Landregen või midagi sarnast. Üks nendest poolakatest, keda mutt meile aeg-ajalt koju veab, huvitub nimelt motosporidist. Kust teda kätte saab?»

«Pole aimugi, Conny,» ütles Katharina pikemalt pärimata. «Küsi Matthiaselt, tema vedas ta tookord siia.»

«Küsi sina. Lõpuks rikkus ta ju sinu tantsuõhtu.»

«Aga sa ei saa tast enam lahti!»

«Olen hoopis hüllematestki lahti saanud,» valetas Cornelia.

Kui Katharina kooliõuel Matthiasele vastava küsimuse esitas, seisis Cornelia sealsamas kõrval ja ei teinud kuulmagi. Aga kui Matthias ütles, et Ungewitter on kolmeks kuuks montaažitöödele saadetud, jooksis ta tualetiruumi ja puhkes nutma. Lootus Ungewitterit ühel heal päeval kohata oli seni maha surunud selle täieliku tühjustunde, mis teda nüüd valdas. Kolm kuud oli kohutavalt pikk aeg. Poissi kolm kuud mitte näha tähendas sedasama mis teda enam üldse mitte näha. Nüüd kaotas kahvatu unistustenägu igavuse lõplikult. Pisarad võtsid Cornelialt igasuguse vastupanujõu.

Kui ta pärast teisi klassi astus, oli ta täielikult oma piinade võimuses. Otse talumatult näis elada veerand aas-

tat ilma rõõmudeta: vapustavate raamatuteta, filmideta, mis sunniksid naerma, rahuliku uneta, vaidlustes ilmneva üleolekutundeta, ootamatute ajusälvatusteta!

Alguses püüdis Cornelia küll veel igapäevase eluga kohaneda, kuid tõmbus siis üha rohkem endasse. Kool jättis teda täielikult ükskõikseks, vanemate sõbralikkus kutsus pidevalt esile vihapurskeid. Ta vältis tantsuõhtuid, kino, teatrit ja koosolekuid. Jalutuskäikudel ei suutnud ta taluda valu, mida talle valmistas elluärkav loodus. Tühistel põhjustel puhkes ta nutma.

Ühel nendest igavatest õhtupoolikutest sähvas nagu lootuskiir keset kannatusteööd peast läbi mõte, et see veerand aastat võis oodatust varem lõppeda. Matthias polnud öelnud, millal komandeering oli alanud. Viimati nägi ta Ungewitterit mõni päev enne jõule. Kui ta siis minema sõitis, võis ta nüüd juba tagasi olla. Hirm, et ta oma suures kurvastuses magab maha Ungewitteri kojutuleku päeva, hajutas igasuguse ettevaatlikkuse.

«Sa pead välja uurima, millal Ungewitter tagasi tuleb,» ütles ta Katharinale, kes aga ei tahtnud enam Matthiaselt küsida.

«Meelsamini loobun eluks ajaks biitmuusikast, kui et annan alust juttudele, nagu oleksin Ungewitterist sisse võetud,» ütles sõbratar, «aga sellepärast ei tarvitse veel narkootikume appi võtta. Kellele usaldad oma mure, kui sa üksinda enam hakkama ei saa? Loomulikult parteile.»

Nende sõnadega haaras Katharina telefonitoru, valis rajoonikomitee numbri ja ütles: «Tere, paps! Anna mulle spordiühingu number. Corneliat huvitab motosport.»

Ta naeratas pilkavalt Cornelialle, kes istus ärritust varjamata kušetil, valis otsekohe uuesti ja hakkas rääkima: «Parteikomitee! Kulla spordisõber, kas tunnete kedagi noormeest nimega Ungewitter? Pidi olema suur motosportlane... hästi, siis väike, aga kas te teate, millal ja kus teda näha saab?» Siis kirjutas Katharina midagi paberilehele, ning Cornelia tõusis püsti ja vaatas, mida ta oli kirjutanud: kõigepealt kuupäeva viies mai, siis aadressi, telefoninumbri, ja aadressi järele sulgudesse «kodune», telefoninumbri järele sulgudesse aga «tööl».

Niipea kui Cornelia kannatusi piiras kindel tähtaeg, muutusid need nõrgemaks. Nüüd tajus ta jälle tegelikkust. Kool sai tagasi osa oma endisest tähtsusest. Tuli tagasi endine pinevus, millega ta oli oodanud vastust oma taot-

lusele filosoofiat õppida. Vanemate türanniseerimine hakkas vaevama südametunnistust. Ema ettevaatlikele lähemiskatsetele vastas ta aeg-ajalt otse metsikute õrnustega. Mõnikord haaras teda soov isale kõik ära rääkida teinekord aga haletses isa, keda pisiastjad tegid otse haigeks. Tema, Cornelia, oleks võinud isale selgitada, mis on tõeliselt suur ja tõeliselt tähtis.

Aga koos kauaoodatud päeva lähenemisega võttis Cornelia maad varjatud kurbustunne: ta aimas, et tegelikult pole suuteline täitma ta igatsusi ega kustutama tema nälga. Teda valdas hüvastijätutunninukrus. Hakkas lõppema see, mis viimastel kuudel oli sisustanud ta elu. Tegelikult hävitas unenäod, mis olid talle armsad. Veel enne, kui piinad jõudsid lõppeda, hakkas Cornelia ette kujutama, kuidas ta oma mälestustes neid armastab.

Lisandus hirm ärkamise ees. Praegu elas ta veel unenägude rüpes, kuigi teadis juba, et need on vaid unenäod. Ta püüdis vastu panna tagasipöördumisele igapäevasesse ellu, püüdis pikendada unenägu, kuigi teadis, et see pole võimalik. Iga päevaga tajus ta üha selgemini, et too Ungewitter, keda ta igatses, kuulus üksnes talle, oli tema loomingulise töö vili, mille valmimisele oli tegelik Ungewitter ainult tõuke andnud. Võimalik, et ta reaalselt Ungewitterit isegi vihkab, kuna too ei vasta väljamõeldule.

Kui jõudis kätte viies mai, halvas Corneliat teadmine, et Ungewitter on jälle tema läheduses. Varem oli ta sageli ette kujutanud, et pole midagi hirmsamat kannatustest, mis ei luba tegutseda. Nüüd aga, kus talle anti võimalus midagi ette võtta, ei saanud ta sellega hakkama. Võtnud kokku kogu julguse, sõitis Cornelia bussiga eeslinna, kus Ungewitter elas, kõndis tema majast mööda ja hingas kergendatult, kui ta poissi kohtamata jõudis tänava lõppu.

Juba nädalaid kavatses Cornelia talle helistada. Ta määras endale tähtajad, kuid ei pidanud neist kinni. Ta lootis, et poiss võtab tegutsemise enda peale. Kirjakasti tühjendades kloppis ta süda täis ootusärevust. Iga telefonihelin pani teda võpatama. Kui ta koolist tulles nägi kodus isa, muutus ta rahulikuks. Nüüd ta ei saanud helistada: telefon seisis isa kirjutuslaual.

Ometi juhtus täna midagi ootamatut: mitte kordagi ei meenutanud ta hommikupoolikul Ungewitterit. Suurem

valu pani unustama väikese, uued haigused surusid taga plaanile vanad. Ta eilsed kannatused näisid talle täna õnnena.

Opetaja küsimusele, mida ta nüüd teha kavatseb, vastas ta ükskõiksust teeseldes ainult olakehitusega: «Eks ma vaata.» Isegi koduteel suudab ta end Katharina ees valitseda. Alles nüüd, kui aiavärv tema taga kinni langeb, pääseb meeleheide vabadusse. Nägu kõrvale pööratud, jookseb ta lillede seas põlvitavast Birtist mööda.

Kodus püüab Cornelia teha sedasama, mida ta tavalihtselt ikka teeb. Ta läheb kööki, paneb teevee üles, lõikab leiba. Võtab siis külmutuskapist võid ja vorsti, määrab või leivale ja paneb vorsti peale. Ta peseb hommikusööginõud ja kuivatab need ära, asetab nõud kappi, valab tee tassi. Koos portfelli ja kandikuga läheb ta oma tuppa. Paneb raadio mängima ja istub laua taha. Aga ta ei söö midagi.

Tee on juba jahtunud, kui Birti koputamine ta üles ehmatab. Birt toob talle lilli, kollaseid ja violetseid võhumõõku, moone, kirikakraid.

«Kui kaunid!» ütleb Cornelia, kuivatab pisarad ja jookseb vanemate tuppa vaasi järele. Ta pilk langeb telefonile. Nagu mälestus ammumöödunud aegadest meenub talle Ungewitter, ja ta teab, et täna pole tal raske poisile helistada.

Ta täidab vaasi veega, asetab lilled vaasi, langetab näo lillekimbu kohale ja ootab, et vanamees minema läheks.

«On midagi juhtunud?»

Cornelia hingab sisse lillede magusat, pisut kopitanud aroomi ja soovib, et ta ei peaks vastama. Kuna vanamehe muretsemine toob vee uuesti silma, püüab ta mõelda telefonile, millest peatselt kuuleb Ungewitteri häält.

«Saan ma kuidagi aidata?»

«Täna, ei. Mind saaks ainult raali defekt aidata.»

Niisugune masin on töepoolsest suurepärase leiutis, mõtleb Cornelia. Kõik, kes vastutuse masina kaela veeretavad, räägivad temast kui mõnest jumalast. Masin suudab kõik, teeb kõik, teab kõik, ja keegi pole süüdi. Sest oleks ju mõttetu süüdistada masinat; see, mida masin teeb, on hästi tehtud.

«Ma ei mõista,» ütleb härra Birt.

Näitamaks vanamehele, et ta enam ei nuta, tõstab Cornelia pea ja vaatab talle otsa. See on ebaõiglane, mõtleb

ta, et võõraste inimeste ees valitsetakse end paremini ku-
tuttavate ees. Ema nähes puhkeks ta otsekohe nutma, ja
ema näeks, missugune kohutav mure teda vaevab.

«Teatavasti otsustab meie tunnistustega toidetud raal-
kellel lubatakse edasi õppida.»

«Nii et sulle ei antud luba?»

Cornelia noogutab.

«Ja sellele ei saa vastu vaielda?»

Tütarlaps raputab pead.

«See on paha,» ütleb vanamees ja vajub raskelt toolile.
«Ma tean, mida see sulle tähendab.»

«Minust võib saada rõivaste konstruktor, loomakasva-
taja või rahvusvahelise lennukompanii ametnik!»

«See pole ometi midagi sinu jaoks,» ütleb Birt, pööra-
mata tähelepanu Cornelia pilklikule häälele. «Aga iga-
juhul on niisugune masin objektiivne. Ükski inimene pole
nii objektiivne nagu masin. Sellega pead nõustuma.»

«Kas te tõesti usute, et peaministri tütre edasiõppi-
mise küsimus usaldatakse samuti raalile?»

«Ma usun, et peaministri tütar ei saa endale lubada
halba hinnetekeskust,» ütleb Birt, kes vaatamata soo-
vile kaasa tunda ei suuda siiski varjata hääles peituvat
rangusenooti.

Uskumine teeb õndsaks, mõtleb Cornelia, valab tee tass-
märguandeks, et vestlus on lõpetatud, ja hakkab sööma.

Birt tõuseb otsekohe üles, kuid jääb lävele seisma.

«See on muidugi paha, aga ammugi mitte tragöödia.
Kui ma enne esimest sõda kaotasin Schwartzkopfi juures
oma õpipoisikoha, polnud see eluküsimuseks mitte ainult
mulle, vaid kogu perele. Mõtle ka sellele.»

«Aga kas teid siis lohutas, et teie vanaisa, ütleme sada
aastat tagasi, ei tohtinud üldse midagi õppida?»

«Ma ei mõelnud seda kui lohutust. See oli öeldud vaid
niisama, järelemõtlemiseks, kuna sageli aitab, kui meelde
tuletada, mida on juba saavutatud. Sind võib-olla mitte.
Kahju, aga midagi pole parata. Su isa mõistaks mind
kindlasti paremini.»

«Ehk saaks isa mind aidata? Lõpuks töötab ta ju kõrge-
mas koolis...»

«Ma ei tea...» ütleb Birt. Rohkem mitte midagi. Aga
ta näost on näha, et meelsamini poleks ta neid sõnu

kuulnud. Vaikselt, nagu tuleks ta haige juurest, suleb ta
enda järel ukse.

Mõni minut hiljem istub Cornelia telefoni juures. Kii-
relt ja kõhklemata valib ta juba pähejäänud numbri. Ta
tegutseb nagu mingisuguse sunni ajal. Nagu haavatu, kes
viimast jõudu kokku võttes hüüab arsti.

Üks naisehää! ütleb midagi arusaamatut, seejärel mono-
toonselt, kuid selgelt: «Ühendan teid esimese osakon-
naga.»

Toru teises otsas ütleb keegi mees oma nime. Corne-
lia on seda telefonikõnet mõtetes juba nii sageli läbi
mänginud, et ta suudab nüüd vähimagi vaevata näidelda
ja selle kõne pakilisust rõhutada.

«Hea küll, preili,» ütleb mees, «aga see võtab pisut
aega.»

«Palju tänu.»

Cornelia peab paar minutit ootama. Kui ta oleks helis-
tanud nädala eest, isegi eelmisel päeval, oleks ta nende
minutite jooksul mõistnud, et see Ungewitter, keda ta
armastab, on vaid õige Ungewitteri vari, et tõeline Unge-
witter pimestaks ta igatsusepäikese ja surmaks varju.
Täna aga vajab ta abi, ja ta sunnib ennast uskuma, et
see abi tuleb sealt.

Vastust kuulates ehmatas Corneliat poisi võõras hääle-
kõla. Ta ei mäleta küll Ungewitteri häält, aga ta on alati
uskunud, et see äratab ta ellu. Kuigi ta teab, mida ta
öelda tahab, ei suuda ta otsekohe rääkida.

«Halloo?»

«Siin Cornelia Overbeck. Võib-olla tuleb sulle meelde,
kohtusime...»

«Muidugi. Kuidas läheb?»

«Kohtusime talvel Katharina tantsuõhtul. Keegi poola
õber palus minult andmeid meie motospordi kohta. See-
pärast mõtlesingi sinule.»

Nüüd peab järgnema paus. Plaan, mida Cornelia uuele
olukorrale vaatamata ei julge muuta, nõuab, et ta ootaks
ära poisi reageeringu, mis ka vahetult järgneb, isegi
pisut liiga valjult ja reipalt.

«Õige. Tule siis lihtsalt minu poole. Täna lõpetan kell
üks, pool kaks olen kodus.»

«Kas see sobib?»

«Miks mitte? On sul minu aadress?»

Ungewitter dikteerib ja Cornelia kordab iga sõna, nagu kirjutaks ta kaasa.

«Kõige parem on tulla bussiga.»

«Jah.»

«Niisiis kohtumiseni.»

Cornelia paneb toru hargile ja hakkab hetkegi kõhklemata minema. Vana seinakell lööb ragisedes pool kolm. See tähendab, et kell on üks. Pool kaks on ta poisi juures. Ta püüab analüüsida oma tundeid ja märkab, et plaani õnnestumine ei ärata temas vähimatki rõõmu, et teda ei piina häbi, et pole riivatud ta uhkus, et ta ei tunne enam igatsust, rahuldamatust ega hirmu. On jäänud vaid tilluke lootus mitte enam üksi jääda oma kibestumise müüride vahele.

Irene Overbeck pole neid traagilisi natuure, keda ähvardab murda vastuolu ideaalide ja tegelikkuse vahel. Ta oskab rõõmu tunda ettekujutustest, mis sugugi ei tarvitse vastata tegelikkusele. Isegi kõige tumedamast õiest leiab ta mett, murtud jalaluu puhul rõõmustab teda see, et kaelaluu on siiski terveks jäänud, ja kui ta kübara ostmisel vajaks asjatundlikumat nõuandjat, kui on tema poolakast austaja, siis saadaks ta tolle minema ja muretses endale uue nõuandja, kes vastab täpipealt ta unistustele. Ühesõnaga, Irene on jumalanna, nagu Teo mõnikord ülima vaimustuse silmapilkudel ütleb.

See Irene elu esimene kübaraost on sündmus, mida keegi ei oska hinnata. Jan Kaminski oma armastuse palaganiga ei aima üldse, et ta teotab pühadust. Seepärast peatudes kübaraäri uksele, peab Irene Kaminskile selgeks tegema, et ta hotelli läheks, seal oma kolleege rahustaks ja neile teataks, et Irene tuleb varsti. Nüüd peab veel eemale tõrjuma üht pealetükkivat naismüüjat, ja siis saabubki kaua oodatud silmapilk: unistusteniõuandja, elegantne ning halliseguste juustega eakas härra, võib asuda juhtima Irene esimest kübaraostu.

Kannatlikult kuulab mees Irene halvasti ettevalmistatud ja seetõttu liiga ohtrat sõnadevoolu, millega naine

annab end täielikult tema meelevalda: midagi hästi daamilikku, laia äärega, firenze kübara moodi (muidugi juhul, kui nood pole põhimõtteliselt alati õlgedest), viltsid või (juba märkabki Irene oodatud kahetsusnaeratust) veluurist või ka midagi väiksemat, mütsi või baretti.

Vastavalt ülesande suurusele omandab härra nagu järjest tõsisema ilme. Väga viisakalt, mitte sugugi üleolevalt, väga resoluutselt, väga julgustavalt silmitseb ta Irenet, pilgus asjalikkus ning isiklik huvi. «Teie näoga, armuline proua,» ütleb ta, «teie näoga kübar sobib, kuid teie figuur otse nõuab seda!» Nende sõnadega asub mees tegutsema, läheneb mudelkübarate riiulile ja mitte kapile, kuhu on laotud massitoodang.

Irenet rõhub teadmine, et müüjanna (või oli see kaupluse omanik?) pani pahaks oma teenete sõbralikkuse, ent siiski otsustavat tagasilükkamist. Nüüd istub too daam tugase näoga nurgas kirjatöö kohal, tõmbab paar kriipsu ja vaatab taas üksisilmi pliiatsit. Irene püüab teda unustada, sunnib end rõõmustama, et kauplus polnud suletud seoses inventuuri või kauba vastuvõtuga, et ta, muretsesemata homse lõunasöögi pärast, võib lugeda hinnasedeleid, laegi neid, mis ripuvad mudelkübaratel.

Kuid kõiki neid mõtteid tõrjub eemale armastus, mis lööb Irenes väga kiiresti lõkkele. Juba neiupõlves ja muidugi ka hiljem elasid vaatamata Paulile ja Teole — kes seeläbi midagi ei kaotanud — ta südames kuningad, kelle valitsemisajad olid alati lühikesed, kelle hiilgus lahvatas ainult korra ja kustus aeglaselt sealsamas. See toimus ilma igasuguse interreegnumita, ilma hirmsate segaduseaastateta, kusjuures tegemist polnud kergemeelsuse, vaid üldinimliku armastusega (mitte ainult meessoo vastu). See armastus oli kahjutu, süütu ja ei kujutanud mingit ohtu inimesele, kellele ta täielikult kuulus. Selle armastuse tingis kustutamatu, nimelt just kustutamatu igatsus rõõmu tunda, sest rõõmud kaaluvad ju nii vähe ja on teistele sageli isegi mõistetamatu, nagu näiteks kübar, mis talle kõigepealt silma hakkab ja millesse ta selsamal silmapilgul armub. See on nii rõõm, mis haarab teda täielikult oma valdusse, kui ka soov kübarat endale saada. Irene püüab ka teistele kübaratele tähelepanu pöörata, kuid see pole võimalik.

Küsimusele «Kas ma tohin?» vastab nurgas istuv mõtiskleja noogutusega, aga kui Irene sirutab käe kübara

2
järele, meenuvad müüjannale ta kohustused. Oma mõtte tegevuse tulemused tõtlikult kirja pannud ja püsti hüpanud, haarab ta parema ja vasaku käe kolme sõrmega aluselt väärtusliku eseme, vajutab selle ettevaatlikult Irene juustele, tahab juba alustada traditsioonilist ostu-müügi kõnelust, kuid tuletab samas meelde selle kliendi ise pära, läheb tagasi oma kohale ja võtab endise mõtleja hoiaku. Samal ajal läheneb Irene peeglile, mida saab pikitelje ümber ringi pöörata. Ta kohendab kübarat ja silmitseb ennast, teeb seda tõsiselt ning rahulikult, on nõus vajaduse korral kahtlema ja mõistuse üleoleku ilusa peegelpildi suhtes säilitama.

«See on just õige raam,» ütleb halliseguste juustega härra halvasti varjatud vaimustusega, «mis sobib teile näole!» Mees seisab otse Irene selja taga ja heidab samuti pilgu peeglisse. Et mehel on Irene arvates õigus, kingitakse talle naerukihu, mille otsekohe tagasi võtab ja naeratuseks taandab, sest kübaraga käib kaasas teatud väärikus, mida nüüd peavad arvestama ka ta näojooned.

On selline väärikus püsiv? Irene kahtleb, mõeldes daamidele, tänu kellele tekkiski mõte kübarat osta. Ta sisendab iseendale, et tal puudub tolle daami imposantsus ja näo küps täius, kuigi peab samuti nõustuma oma kujuteldava nõuandjaga, kes juhhib tähelepanu kontrastidest tingitud võludele: lai kübaräär varjamas kitsas nägu, nooruslikkus, mida piirab elegantne vorm, karmus, mida ümbritseb naiselikkus.

Mehe hääl muutub intiimsemaks, kuid ei muutu vähimalgi määral labaseks. Irenel nagu enamikul naistel on nõrkus pidada meeldivateks mehi, kes neid ihaldavad. Kuid tänu positsioonile ja eale on edevus tugevam ihaldusest, mistõttu Irene nõuab ka meestelt, et need piirduksid vaid avaliku flirdiga. Seepärast on Irene nõuandja küll šarmantne, ent siiski tagasihoidlik, ja intiimse tooni ülesandeks on ainult tutvuda naise igapäevase eluga: mitte iialgi ei tule Irene koju tühjade kätega, vaid täistuubitud kandevõrkudega, ja mida peale hakata kübaraga, kui ta tassib näiteks riidevarna, luuavarsi või rododendronipõõsaid härra Birti aeda? Kuna Irene abikaasa huvitub rohkem elu keerdküsimustest kui oma isiklikust karjäärist, pole tal aytot, see kübar ja linnaraudtee aga ei sobi selles kübaravaenulikus pealinnas vist kuigi hästi kokku.

«Muidugi on see kübar mõeldud vaid erakorralisteks

juhtudeks,» ütleb nõuandja, hoiab tagasi juba keelele libisenud naljasõnad tanu alla saamisest (mõiste, mida Teo hiljem etümoloogilisest ja kultuuriajaloolisest seisukohast lähtudes põhjalikult järele uurib, kasutades täienduseks arutlusi gooti teravatipulistest kübaratest, biidermeierikapuutsidest, rembrandtikübaratest ja wagnerimütsidest, isegi schillerikraedest ja -lokkidest, bismarck-heeringatest ja napoleonicookidest) ja küsib, kas siis tänane päev ei kujutagi endast just niisugust erakorralist juhtu, mida Irene (isegi liiga impulsiivselt) jaatab. «Aga kas siis sel puhul tohib nii ohtralt raha kulutada?»

«Miks mitte. Valmistate sellega palju rõõmu!»

Kellele? Teole? Teo silmad on kas muredest pimedad, või ta lihtsalt muigab, nähes nii sõgedat edevust. Corneilla aga juhhib tähelepanu seni veel lahendamata maailmaprobleemidele, laskmata ema ilul leevendada oma tavalist nukrust. Ainult härra Birtilt on oodata tõelist vaimustust.

Irene astub mõned sammud kõigepealt ukse, seejärel kapi ja siis müüjanna poole. Kübaräär õõtsub igal sammul üles ja alla. Kübar sunnib talle peale uue, aeglasema ja väärikama kõnnaku. Nägu muutub ilusamaks, kogu hoiak ülevamaks. Tunnustust ihaldades heidab Irene pilgu müüjannale, kes küll taipab seda soovi, aga kes siiski kirjutab kangekaelselt ja mureliku näoga edasi soovides müüjannat lepitada, kummardub Irene ettepoole, nägemaks seda keerulist kirjatööd, mis pakub solvatule varju. Tegemist on ristsõnamõistatusega.

«Mis teil siis veel puudub?» küsib Irene murelikult.

«Kolme tähega röövkala; teine täht on a, esimene t.»

«Hai, ütleksin mina, kui poleks seda t-d. Ja mida arvate kübarast?»

«Kübar sobib,» ütleb modist, kavatsemata leppida.

«Mulle?»

«Seda küll. Ainult värv!»

«Värv ei sobi?»

«Kostüümiga.»

«Tai sobiks ka, aga röövkala?» ütleb Irene peegli juurde tagasi minnes, ajendatud soovist siiski ära leppida.

Ta püüab kontsentreeruda ainult värvidele, kostüümi beežile värvusele ja kübara helesinisele toonile. See pole sugugi kerge, kuna üksnes peegelpilt äratas temas ikka

uuesti vaimustust. Hetkest, mil taas meenub kaupluseväline maailm, sunnivad mõtted teda tegutsema. Elu on nagu aprillikuu, mil talv astub suvele kannale, sest mõtted ja tunded vajavad ainult pisikest tõuget, sattumaks kevadhaljastelt aasadelt lumeväljadele, mõnikord isegi korraga mõlemasse paika. Ta võib küll rahulikult nautida kübaraostu, muretseda endale sarmika nõuandja, ära leppida isegi ristsõnasõbrannaga, aga siiski ei suuda ta kõike muud selle kõrval unustada: hirmu Teo tuleviku pärast, ebamugavust, mida võib põhjustada kohtumine minevikuga, samuti mitte Cornelia arusaamatut melanhooliat, mis teda küll otseselt ei mõjuta, ent ta pisirõõme ikkagi varjutab.

Kui mõistki ometi midagi kostaks! «Taa, Tab, Tac, Tad,» pomiseb Irene tema suunas, näitamaks, et ta pole veel kaotanud kõiki lootusi. Tak või ehk Tao? Või on tegemist vale numbriga? Võib-olla nõutakse hoopis riiki, nii et Tai olekski õige lahendus?

Kiired otsustused kuuluvad Irenega kokku nagu osutid kellaga. Nüüdsama seisis ta peegli ees, keerutas pead, kaela ja ülakeha, leidis, et värvikombinatsioon on lausa võimatu, nüüd võtab kübara peast, öeldes lihtsalt: «Selle ma ostan.» Ja märganud, et müüjanna on veelgi rohkem šokeeritud, lisab ta selgituseks, et viib kübara tütrele. Tütrel on taevakarva sinine kleit, mille ta peab täna, maksu mis maksab, selga panema. Ilm on kaunis, ja tegelemine oma välimusega mõjub meeleolule kindlasti hästi. Peale selle pole ei melanhoolia ega intelligentsus küllaldane alibi lohakusele, rõivadki on osake moraalist, kusjuures vastutustunne ühiskonna ees väljendub ka inimese välimuses.

«Ja teile endale?» küsib sellisest usalduslikkusest täielikult lepitatud müüjanna, hoides midagi ookrivärvilist käes.

Ka halliseguste juustega härra noogutab heakskiitvalt, nähes uut peegelpilti, kuigi väljendab mõningast kahtlust, mille põhjuseks pole kübar, vaid hoopis nägu, kus puudub peakattega sobiv rõõmsameelsus. «Muretsemine, armuline proua, ei sobi teile ega aita kedagi. Surivoodil, kõnepuldis ja meeleheites on kõik inimesed üksinda, ja et rõõm perekonnast ei kaoks, peate teie seda alal hoidma, rõõm on tähtsam autodest ja tiitlitest.» Need sisemise nõuandja sõnad avaldavad isegi mõju.

«Selle kübara jätan pähe.»

«Te ei kahetse.»

Tänutäheks sõbralikkuse eest sunnib Irene naise veel kord ristsõnamõistatuse juurde tagasi. Kui on selgunud, et peakate pole kübar, vaid fess, mille tagajärjel jalakas muutub haavaks, rumm teeks ja ema vennatütteks, mistõttu rõõvkala algustäheks peaks olema f, annavad mõlemad naised naerdes alla.

Kui Irene ületab ristteed, mida ikka veel nimetatakse Oranienburgi väravateks, suudab ta end ainult vaevaga talitseda. Kuid jõudnud hotelli ette, on kübaraga sobiv tempo juba harjumuseks saanud. Kaminski näib soovivat ta ette põlvili langeda. Ka ülejäänud puuviljaspetsialistid, kes end seni tagasi on hoidnud, toovad nüüd kuuldavale ülistus- ja kiidusõnu.

9

On aeg lõunat süüa, aga keegi kolmest Overbeckist ei mõtle sellele. Isegi Teo mitte, kuigi ta ainsana perekonnast lõunat sööb. Aga ta teeb seda hajameelselt, mõtlematult või õigemini mõttes, ta mõttemaailma on nii täielikult hõivanud kauge minevik ja kõige lähem tulevik, et seal pole ruumigi kartulitele, kalafileeale ja sellele vastikule jahukastmele, mis kõik peaaegu mälumata libisevad makku, mille põletikulised limanahad alustavad veel selsamal õhtul mässu.

Teo on küll valinud uue laua, pole aga suutnud valida uusi mõtteid. Ta sööb ja ühtlasi vestleb vastasistujaga, keda vastavalt olukorrale nimetatakse kas seltsimees või preili Hesseks. See daam, kes torkab silma erakordselt lühikeste juuste ja erakordselt moodsate prilliraamidega, kirjutab väitekirja erakordselt kitsal teemal, nimelt tänapäeva inglise kirjandusest. Ainult lugupidamisest doktor Overbecki vastu on ta samuti uurinud saksa kirjandust, kusjuures ta arvamustel on kalduvus Teo omadega üha rohkem kokku langeda. Ta on jätnud meelde iga sõna, mida Teo on kahe möödunud aastakümne jooksul kirjutanud või tema juuresolekul lausunud, ja ootab nüüd põnevusega uusi. Muid nõudmisi tal Teole pole. Niisiis on

67

ta äärmiselt meeldiv vestluskaaslane mehele, kes siiralt armastab korda ja oma naist, kes põlgab distsiplineerimist ja igasuguseid kõrvalhüppeid, aga kes samuti on aldis lugupidamisele ja austusele, osates hinnata arukaid pealtkuulajaid.

Overbeck hindab viimaseid ka siis, kui nad nagu preili Hessegi muutuvad — sealjuures pahaaimamatult — ebaumugavaks, ja nimelt just tänu nende meeldivaimale omadusele, see on lugupidamisele ja erakordsele mälule. Selle mälu tegevust ei häiri isegi mitte vasikafilee. See mälu meenutab sõnu, mida seitseteist aastat tagasi lausuti sõbrale, kolme aasta eest aga temale, ja mis selle mälu arvates räägivad vastu praegu väljendatud seisukohtadele.

Preili Hesse ei tuleta seda meelde, juhtimaks Teo tähelepanu vasturääkivustele. Pigem on ta veendunud, et näeb vasturääkivusi seal, kus neid tegelikult polegi. Ta avab oma varaid uksed vaid selleks, et teada saada, mida ta varest näeb ja kus mälu teda petab. Niisiis ainult puhtast teadmishimust võtab ta päevakorda talle arusaamatu fakti, et praegu kritiseerib Teo Overbeck Paul Schusteri raamatus just seda, mille puudumist ta vanasti taunis ja konkreetselt nõudis. Teo suust kõlab pikalevenitatud j-a-a-a! Aga see pole vastus, vaid pausi tähistav märguanne.

Huvituks Teo oma võidust, heidaks ta preili Hessele ette ebaajaloolist mõtlemist, läheks suurejooneliselt üldiselt üldisele ja vastaks võib-olla, et ajad on muutunud, ja muidugi õigusega muutunud. Sest ajad muutuvad alati, muutuvad kahe aastakümne ja kahe tunni jooksul. Kuid Teo ei huvitu üksnes võidust, sest see pole talle enam tähtis. Ta ei arva enam, et ta teab rohkem kui teised, ta on vahepeal kogenud, et koos teadmishulga suurenemisega purunevad lihtsad ning kaunid elutõed, et ka vaimusuurused vananevad, et isegi rauast mälestussambad võivad kokku variseda, et alati ja kõikjal on võimalik eksida, et tähtis pole peale jääda, vaid tõde leida, et vaatamata mugavusele on rumal pidada kunagi leitud tõde igaveseks, et õppimine ei lõpe iialgi ja et üldtuntud tõdedel on mõte ainult siis, kui nad pole absoluudiks kuulutatud, vaid kui neid alati saadavad küsimused, nagu «miks?», «kuidas?», «mis osas?». Seepärast võtabki Teo pärast pausi pikalt hoogu, lisab neile

ammustele aegadele värve ja konkreetsust, täiendab vaimuerksusega Pauli- ja Teo-nimelisi noorukeid, varustab romaani nelja varianti arvudega, püüdes iga varianti ka iseloomustada: esimest kui naiivselt sentimentaalset armastusromaani, teist kui geniaalset kaost ja kolmandat kui siledat kipskuju.

«Ja neljas?» küsib preili Hesse, kuid vastust ei järgne. Teo, kes alati ise määrab kindlaks mõttekäigu arendamisel kasutatavaid meetodeid, tahab teise ja kolmanda variandi kohta veel midagi lisada:

«Pidasin rasket võitlust. Pauli pärast, nagu tookord mõtlesin. Pauli vastu, nagu täna tean.»

«Nii et kolmas variant sündis tänu teile?»

«Paul oli kirjanik jumala armust, ja ma tallasin ta ande puhtaima südametunnistusega puruks.»

«Te liialdate!»

Preili Hesse kammib harali sõrmedega oma juuksetükkideid. See on kindel tundemärk äärmisest pahameelest, mille teravik aga pole suunatud endisele üliõpilasele, vaid praegusele doktorile, kellel preili Hesse ei luba varju heita tema poolt austatud väarikale teadlasele.

«Selle asemel et luua korda Pauli rajatud kaootilises maailmas, ehitasin talle uue, juba kindlapiirilise maailma, kus kõik oli lihtne ja selge. Kohutavad vastuolud asenduvad meeldiva harmooniaga, karjuvad värvid mahenesid, ohtlikke sügavikke täitsid mittemidagiütlevad sõnad. Kõik muutus tasaseks ja õigeks, igavaks ja üksluiseks.»

«Ja Paul ei hakanud vastu?»

«Hakkas küll. Aga mina olin tugevam, ja peale selle oli mul liitlasi: Pauli kindlusetus ja soov trükki pääseda. Tahtsin innustada tööd, mis toob kasu meie üritusele. «Sina,» ütlesin talle, «sina otsustad, mida kirjutada, meie otsustame, mida trükkida!»

Preili Hesse juures mõjub sümpaatselt, et ta siinkohal muigab. Ta muigab, kuna sõna «meie» ei sobi kahekümne ühe või kahekümne kahe aastasele noorukile. Nüüd, aastaid hiljem, näib see sõna naeruväärne preili Hessele, aga tookord kindlasti mitte algajale kirjanikule, kes võib-olla ei märganudki seda «sina» ja «meiega» loodud kuristikku, ei märganud küllap sedagi, mis juhtus tema enda ja ta raamatuga, sest midagi ei sündinud järsku, vaid kõik läks ettevaatlikult, aeglaselt, järk-järgult. Tegemist polnud ju

suurte probleemide, vaid pisi-asjadega, nagu sõnad, laused, lõigud ja peatükid. Nende osas andis Paul järele. Või pidi ta siis igast sõnast küünte ja hammastega kinni hoidma? Olid ta metafoorid siis pühad? Ja tegelase ei võinud teistsugused olla? Tahtis ta targem olla oma sõbrast, kes esines isegi mitmuses? Kumb neist siis paremini teadis, mis on liiga naturalistlik ja mis mitte? Tõepoolest, Paul tugines liigselt faktidele, huvitus ülemäära oma tegelaste eraelust. Kuid mitte mingil juhul ei soovinud ta tähtsam olla tervikust.

«Tahtsin raamatule anda rohkem avarust,» ütleb Teo «avalikkust, suurust, seaduslikkust, totaalsust. See on kõige õige. Ent siiski osutus kõik vääraks. Midagi puudus nimelt just individuaalsus. Näis, nagu poleks raamatu autorit.»

«Seda arvate nüüd. Aga tookord?»

«Teadsin, mis kirjanduses on õige või väär, aga mitte seda, mida kirjandus ise endast kujutab. Umbes sama sugune on lugu armastusega, eluga, õnnega. Me teame kõike, kuid siiski mitte midagi.»

Milline päev preili Hesse elus! Ta ei mäleta, et kunagi varem oleks Overbecki suust kuulnud sõnu nagu «armastus» ja «õnn». Teiste sõnadega: tema juuresolekul pole Overbeck neid sõnu kunagi öelnud, välja arvatud praegusel tähtsal silmapilgul, mil preili Hesse südame tärkab lootuseidu.

Ta ütles «armastus», «õnn», mõtles neid sõnu muidugi täiesti üldiselt, ja kui mitte üldiselt, siis kindlasti vahe seoses iseendaga, mitte seoses temaga, igal juhul mitte nende mõlemaga, ent ikkagi «õnn», «armastus». Nende sõnades on midagi isiklikku, mis ei puuduta ainuüksi kirjandust, teadust ja õppetööd. Muidugi, need on ainult sõnad, mil puudub sügavam tähendus, ja seda preili Hesse nendest ei otsigi. Ta lihtsalt registreerib: Need on Teo sõnad! Ja registreerimise ajal puruneb pisik lüli lootusetusteahas, ja tekib haav, mis nii pea ei parane.

Kiusatus provotseerida nende sõnade kordamist on suur. Vestluses tekkinud vaheaega tuleks vaid küsida, mis sega täita. Aga preili Hesse ei ole rumal. Ta pole neil inimesi, kes kasutavad mõistust ainult õigustamiseks. Muidugi, ka lootuseidude tapmiseks jääks sellest vajaka, ent ettevaatamatusi suudab ta siiski vältida. «Et puudu

individuaalsus, seda kuulen teilt esimest korda,» on see pärast kõik, mida ta Teole ütleb.

«Uusi mõtteid ei pea te siis minu juures võimalikuks?» ütleb Teo, ja preili Hesse arvates on ta hääl üsnagi lõbus. Tegelikult aga varjub hääles pilkenool.

Muidugi pole see pilkenool suunatud preili Hessele, vaid kuhugi sissepoole, tegelikult Teole endale, andes märku, et Teo on omadega hiljaks jäänud.

«Eriti uue mõttega pole siin ju tegemist,» ütleb preili Hesse vapralt. «See on lihtsalt käegakatsutav aabitsatõde.»

Doktorile näib kummaline, et isegi koolipõis Teo seisab talle praegu lähemal kui too kahekümneaastane ülbe musterüliõpilane, kes ei osanud küll iseseisvalt mõelda, aga kes pidas end võimeliseks kogu maailma õpetama. Goethet või Heinet õlale patsutades kinnitas too üliõpilane nende eeldusi, karistas hukkamõistuga Einsteini ja Norbert Wienerit. Niisiis oli tegemist ühega neist talumatutest inimestest, kes usuvad, et nad on eksimatud ning täiuslikud.

«Südametunnistuse piinu tundmata püüdsin teda valedama õpetada. Naersin, kui ta järjekindlalt kordas, et tegelikkuses on ju teisiti. Heitsin talle ette jultumust, selle asemel et teda kiita, panin pahaks ta iseseisvaid arvamusi, selle asemel et teda julgustada.»

Preili Hessel on õigus: selle lõunasöögi ajal kaldub Overbeck liialdama. Ja tal on teistkordselt õigus, kui ta väidab, et tõeline talent ei lase end iialgi puruks tallata. Vahepeal kugistab Teo alla magustoidu, pudingu, mis kirjutamise kõrval oli olnud Pauli suurimaks kireks, ja mis seetõttu etendas ka romaanis oma osa. Nii kirjeldati seal mitmeid söömapidusid ja prassinguid, kus ohtralt pakuti iga sorti, erikujulisi, mitmevärvilisi ja mitmes suuruses pudinguid, kusjuures kõige võimsam pidu peeti otsukohe pärast raamatukangelase liiga varakult surnud ema asendava ja alati raseda pastoriproua kojujõudmist. Mitu lehekülge pikad pudingupeod! Teo punane pliats vähendas nende arvu alguses ühele, siis poolele peole, kuni lõpuks, kaotanud seoses isa uute funktsioonidega omad funktsioonid, kadusid peod kui sellised ka raamatust. Tagasihoidliku mõistuse, suurte rindekogemuste ja väheste elukogemustega pudinguvastasest mehest, kes ei osanud oma intelligentse pojaga midagi peale hakata,

sai vereordenit madratsi all hoidev vihane nats, ke moosisaiakeste ja magustoitude asemel võitles järjekind lalt sotsialismi vastu.

«Pauli aukartus minu teadmiste vastu oli piiritu, iga tahes suurem ta loominguhkusest, milleta ei saa olla head raamatut. Ja ometi petsin ma teda!»

Teo jääb samanimelisele assistendile kaugeks ning võo raks nagu eskimo. Teda on lihtne halastamatult lahata sest need, keda pole olemas, ei vajagi halastust. Mid teadis see inimene tookord kunstist, sõprusest ja puhtas südametunnistusest, sellest läbipaistmatust riistapuus meie sees, sellest äraostmatust kohtunikust, kellest ilal ei tea, keda ta teenib. Võiks olla tegemist looduse töö riistaga, aga võib-olla ainult harjumusi ja kasvatust nä tava vahendiga. See lööb lärmi veendunud taimetoitlase kui too sööb tükeldatud looma, kuid vaikib salakaebaj rinnas, kes hävitab naabri elu. Või ehk pole siiski tege mist vaikimisega, vaid lihtsalt südametunnistuse hääle ignoreerimisega, mis kestab päevi, aastaid ning aasta kümneid, kuni saabub tund, millal taaskohtumine ähvar dab paljastada tõe, kuni lõunasöögini ideaalse kuulajaga keda ehmatas mehe avameelsus, mille vastu ta kaitse otsides kordab järjest sõna «liialdus», keda ühtlasi rõõ mustab see avameelsus, mis loob ihaldatud intiimsuse. Preili Hesse loodab uuesti kuulda teatud sõnu, kuigi mitte otseselt, vaid viitamisi ja kaudselt, kuid samas avaldab jutukas peokõneleja arvamust, et tookord oma teadmiste jõudu kasutades ei teeninud ta ainult õige ürituse huve vaid püüdis osaliselt varjata ka mõningaid teisi motiive. Nii et võib-olla oli tookord tegemist teatud liiki võime kuritarvitamisega, ilma et ükski kolmest asjaosalisest seda oleks aimanud.

«Kolmest asjaosalisest?» küsib preili Hesse, mitte ainult kinnitamaks oma tähelepanelikkust ja osavõtlikkust, vaid et ennast üldse meelde tuletada, seda enam et Teo näiks üha rohkem rääkivat iseendale, preili Hesse aga ei huvita mitte niivõrd faktid, kui just see, et Teo jutustab neid fakte temale (nimelt temale, ainult temale). Selge, et kolmandaks asjaosaliseks võis olla ainult naine, arvata vasti Teo enda naine, keda preili Hesse muide tunneb ja austab, muidugi Teo pärast.

«Noorte sõprus ja armastus lõpeb harilikult ebavõrdsuse lõppemisega. Nõrgem püsib tugevama kõrval ainult

eni, kuni tugevam enam ei soodusta nõrgema arengut, vaid seda hoopis pidurdab.»

Nende sõnadega annab Teo otsest vastust vältides mõista, et ta ei kavatse oma sõnadele seoses preili Hesse küsimustega uut suunda anda. Preili Hesse annab järele, ei nõua ihaldatud intiimsusi, kahtleb Teo teesides, kaitseb tuliselt oma seisukohta samaväärsest partnerlusest. See kõik on üheaegselt koomiline ning liigutav ja isegi pilk väikesesse taskupeeglisse ei õpeta talle midagi.

Kõik terved ja haiged kõhud on täis, taldrikud ja kompotikausid tühjad. Teo igatseb oma pooliku ettekande mustandi järele. Juba pingutab ta jalalihaseid, et püsti tõusta, kui instituudi sekretär avab professorite söökla ukse, preili Hesse aga viimaseks küsimuseks oma suu.

«Teil on külaline, härra Overbeck,» ütleb sekretär.

«Ja neljas variant?» küsib preili Hesse.

«Palju tänu, ma tulen,» ütleb Teo, muidugi mõista sekretärile.

Hea mäluaga preili aga ei kuule oodatud iseloomustust, mis kolme esimese variandi puhul oli Teol käepärast, vaid hoopis lauset, mida Teo juba sageli oli öelnud ja veel sagedamini mõelnud: «Ma poleks tohtinud ettepaneku vastu võtta.»

«Ja miks te seda tegite?»

Teol on kiire, ta on juba püsti, hakkab juba minema, mistõttu poetab vaid üle öla, et seda ei saa kahe sõnaga seletada. Aga preili Hesse ei jäta järele, tõuseb samuti püsti, läheb Teole järele ja küsib:

«Kuidas siis jääb ettekandega?»

Esiolgu kehitab Teo ainult õlgu, kuid ütleb siiski: «Liebscheri arvates on see minu kohus. Ja küllap tal on õigus.»

«Seda võite ainult ise otsustada.»

«Olete selles nii kindel?»

«Täiesti.»

Jutustatud või kirjapandud elulugudel on kalduvus pidada vähem silmas fakte kui kuulajaid või lugejaid. Frank Ungewitter oli koostanud kolm elulugu, neist

kaks kirjalikult (kooli ja töökoha jaoks) ja üks (suulise) tütarlastele. Neljandal elulool oli teine autor, Frank Ungewitteri ema. Kolme omakoostatud eluloo eesmärgiks oli teisi enda suhtes heatahtlikult meelestada, neile janda ülesandeks aga ainult õigustada autorit. Eneseavaldamiseks, liiati enesetunnetamiseks ei sobinud ükski.

Kool valmistab ette eluks. Kuna osakese sellest elumoodustab elulugude kirjutamine, õpetatakse ka seda. Frank Ungewitter saavutas siin hiilgava taseme. Asetades keskpunkti isiku, kes oli sündinud samal päeval kui ta ise, kandis tema nime ja elas ka samades sotsiaalsetes ning perekondlikes tingimustes, kirjeldas Ungewitter arenguteed, mis viis apoliitilisest vastutustundetusest kindla klassiteadvuseni. Töökoha tarvis täiendati seda suurepärase baasi juba lapsepõlves selgelt ilmnenu huviga tehnika, eriti autode vastu.

Kolmandas, tütarlastele mõeldud eluloos moodustas ülalöödu ainult ebaolulise osa või puudus üldse. Selle eluloo aluseks polnud koolialased, vaid perekonna rüpe omandatud kogemused. Siin ei kirjeldanud Ungewitter poliitilist arengut või seda, mida ta tööol oli suutnud, vaid oma edasipüüdlikku karakterit. Nimelt oli püüdlikkus tema ema kalleim vara, mistõttu poeg oli veendunud, et seda hindavad kõik naissoost isikud. Seega lootis ta oma püüdlikkuse kirjeldamisega naistele imponeerida.

Ema koostatud eluloos ei pööratud arengu teemal vähimatki tähelepanu. Ema silmis oli Frank verevaesena haiglasena ning abituna ilma tulnud, ja niisuguseks ka jäänud. Ihu ja hing olid küll kasvanud, kuid ühes nendega kasvasid ka ohud, millest suurim oli võimalik ema juurest lahkumine.

Peale Franki polnud emal kedagi. Poiss oli nimelt vallaslaps, kelle insenerist isa, jätkamaks karjääri (kuna tehnilise direktorini) oma kodupaigas Sachsenis, jättis lahkudes noorele tööliste preili Ungewitterile toetuse veel sündimata Franki, kellele ema pühendus nüüd kahe kordse (isale ja pojale määratud) armastusega.

Frank aga sai emale vastu pakkuda vaid ühe kolmandiku oma armastamisvõimest. Teise kolmandiku kulutas ta, kuigi edutult, tütarlastele, kolmas ja ühtlasi parim kolmandik aga kuulus tundmatule jumalale, kes kuju poolest meenutas esialgu isa, hiljem aga kaotas välise konkreetsuse ja tähendas lihtsalt edu, tõusu, karjääri

raha, luksust ja jõukust, mida Ungewitter tütarlastele määratud eluloos tõlkis ema lemmiksõnaga «püüdlikkus».

Osaliselt oli ema ise süüdi, et poeg ei kinkinud talle kogu armastust. Kuigi ta elu lõpuni vihkas poja (muide väga täpselt ja hästi maksvat) isa, seadis ta viimast poiale tahtmatult eeskujuks. Soovist truudusetule mehele võimalikult valusalt kätte maksta, kasvas ta poega devliisi all: seda suudame meiega!, mis tähendas, et ka ema abiga võib poeg karjääri teha. Ja et edu sümboliks on auto, armastas laps isa juba sellepärast, et tollel oli auto.

Isa armastamiseks oli veel teisigi põhjusi, mida Frank armastas hiljem väärt auto armastamisega. Nimelt mäletas ta lapsepõlvest ilusaimate päevadena neid pühapäevi, mil ema pani talle selga peoriided ja saatis ta hommikul vara üksinda tänavale, kus isa ootas juba tolle aja kõige suuremas ja ilusamas autos, praegu küll vanamoodsaks kuulutatud EMW-s, et koos temaga linnast välja sõita. Nende väljasõitude ajal kulutati mitmesugustes restoranides palju raha, naerdi harjumatu palju ja mängiti. Sest isa oli neid kadestamisväärseid inimesi, kes ka vabal ajal naudid tööga tunnustust leidnud inimese õnne. Nii võimaldas ta lapselgi tundma õppida puhast ning otstarbetut rõõmu, millest poiss muidu midagi ei teadnud.

Frank ise mõistis seda teisiti. Kui kooselu emaga rajanes tõsidusel ja püüdlikkusel, isaga aga mängul, naljadel ja rõõmsameelsusel, siis küllap oli see seotud autoga, mida üks võis endale osta, teine aga mitte. Seega toetas ta lapsikut, aga mitte ainult lastel esinevat usku, et õnn on ostetav, tegi sellest järelduse, et kõige tähtsam on teenida palju raha, jäi selles osas täiesti nõusse emaga, kuid õppis viimast seetõttu ka põlgama. Sest ema polnud oma põhiülesannet täitnud, ta elas pigem lootuses, et poeg sellega hakkama saab.

Muidugi poleks Frank nendel alustel rajanevat vahekorda emaga iialgi seostanud põlgusemõistega. Põlguse all mõeldakse midagi äärmuslikku, Franki vahekord emaga oli aga normaalne, iseenesestmõistetav, loomulik. See oli loomulik vahekord mehe ja naise vahel.

Et veel kord tagasi tulla kolme eluloo juurde: tegelikult vastas kõik tõele, ainult rõhuasetus oli iga kord erinev, ja sügavamatest tunnetest polnud kusagil juttu.

Poliitiliselt oli Frank tõepoolest arenenud. Ta eesmärgi nõudis head õppeedukust. Seepärast õppis ta hästi, ka poliitilises mõttes. Polnud vähimatki kahtlust, et ta saavutab oma eesmärgi. Ta sai teada, mida läheb vaja selleks, et olla edukas, ja arvestas seda. Kuna edus seisnes ta ainuke huvi, ei suutnud miski teda õppimast takistada. Et ta mõtetegevus liikus ainult mööda õppeplaani kindlaid radu, ei jäänud ta kusagil vahele. Ja kuna tõde teda ei huvitanud, ei takistanud kahtlused ta edasijõudmist.

Mitte nii hiilgavalt ei käinud ta käsi hiljem tööl. Ta õppetulemustega jäädi küll rahule, kuid nõuti rohkemat. Silma paistsid alati just fanaatikud: nikerdajad, nokitsejad, uuendajad, leiutajad, kellele töö pakkus seda lõbu, mida Frank kavatses tulevikus osta oma palgast. Need inimesed olid temast alati ees, ja kuna Frankil polnud eeldusi neile järele jõuda, otsis ta uusi teid, eksis kõigepealt motosporandi rajale, kus esikohta hoidsid käes energilised ja julged, ja jõudis siis välja rahvani, nimelt autoomanikeni, kes eriti hindasid just neid, kelleks Ungewitter kavatses tulevikus saada.

Niisiis kriipsutas Ungewitter oma eesmärgisõnaraamatus maha sõnad «eesmärk» ja «karjäär», jättes alles vaid sõna «raha», mida ta nüüd tahtis muretseda otsesemal teel kui palgalehe kaudu. Pärast kolmekuiseid monteerimistöid välismaal kavatses ta lahkuda seniselt töökohalt, lootes paljudele mittetöistele viiekümne-aastastele, mis kuulusid autoremondiga eriti kiirustavatele inimestele.

Muidugi oli see suureks pettumuseks emale, kelle mõtetes olid mõlkunud kvalifitseerumine, ülikool ning diplom ja iga kolmas südametukse, mis ikkagi kuulus emale, tegi pisut valu, kuna Frank nägi, kuidas ema näo alati tõsidus muutus ajapikku murelikkuseks. Mõnikord, eriti hommikuti, kui öövahetusest koju jõudnud ema teda äratas, soovis Frank, et ta poleks nii kiirelt töökohast loobunud, mistõttu ta hakkas lootma otsustavat abi praegu veel neutraalselt kolmandikult, mis ikka veel kuulus tütarlastele, üldiselt pidanuks aga kuuluma sellele ainsale, kes teda nüüd suunaks.

Sellises olukorras heliseski ootamatult telefon, kusjuures helistajaks oli Cornelia, tütarlaps, kellele Frank polnud enam mõtelnudki. Mitte et Cornelia poleks avaldanud talle mõju, vaid tegemist oli tüdrukuga, keda noormees

ei pidanud endale kättesaadavaks. Nii nagu imetletakse filmitähte, kellest pole loota sõbratari, niisamuti ei lootanud Ungewitter tõsist suhtumist tütarlastelt, keda ta nimetas geniaalseteks. Tavalises kõnepruugis aga tähendas geniaalsus huvi ainult kindla aine või eriala vastu.

Ungewitter on kogenud, et geniaalsetest inimestest eraldab teda raskesti ületatav piir. Igas klassis, igal õppeaastal toimus grupeerumine huviga inimesteks (geniaalseteks) ja ükskõikseteks, kusjuures tema kuulus alati viimaste hulka. Neid võinuks nimetada ka mugavateks, sest nad tegid elu mugavaks nii endale kui ka teistele. Kuivõrd selle mugavuse vastu võideldakse, seda mugavust talutakse, austatakse, soovitakse või hinnatakse, sõltub omakorda sellest, millisesse gruppi kuulub õpetaja, meister või ülemus. Sest selline kollektiivi kahe ossa jaotamine ei vasta jaotusele headeks ja halbadeks õpilasteks või õpipoisteks. See ei sõltu tunnistuse keskmisest ega erilistest ainealastest saavutustest. Põhjapooluse uurijal võivad geograafiahinded siiski halvad olla. Võimleja, kes leiutab uusi rööbaspuuharjutusi, kuulub niisamuti esimesse gruppi nagu matemaatik, kes oma arvudemälu treenimiseks õpib pähe kõik maailma sõiduplaanid. Siia võivad kuuluda esperantoentusiastid ja kirjanusefanaatik, keda ähvardab istumajäämine, kuna salajane luuletajategevus ei jäta aega koolitööks. Ungewitteri tunnistust kaunistanud arvukad viied ei avaldanud nendele entusiastidele vähimatki mõju. Kui Ungewitter neid geniaalseteks nimetab, siis igal juhul jutumärkides. Vastutasuks nimetasid need teda igavaks ja karjeristiks.

Ungewitteri arvates on juba näost näha, kui mõni tüdruk esimesse gruppi kuulub. Harilikult pole need tüdrukud ilusad ega oska ennast ka riidesse panna. Peaaegu kõik seda sorti tütarlapsed jätavad mulje, nagu poleks nad endast huvitatud. Nad teesklevad, nagu ei sõltuks nad meessoost. Nõuab julgust neid üldse tütarlastena kohelda. Pigem kohtlevad nad ise noormehi kuidagi üleolevalt. Nad nõuavad, et neid hinnatakse seda, mis mehi tegelikult ei huvita. Õnneks jäävad nad siiski vähesusse.

Pole kahtlust, et nende hulka kuulub ka Cornelia. Seda reetis juba ta riietus. Samuti silmad, kui ta teda tantsuma palus. Erandiks reeglist on ta ainult sellepärast, et ta on ilus. Aga ta ei tee midagi, et oma ilu rõhutada.

Uhkus, mida Ungewitter sellest välja loeb, teeb noormehe ebakindlaks.

Aga kui Ungewitter korteriukse taga seisab ja läbi vaatepilu tütarlapse nägu silmitsedes viimase kõhklusi märkab, kaob see tunne kohe. Cornelia viivitab kaua, enne kui ta kellanupule vajutab. Ta vaatab üksisilmi nimesilti, nagu peaks ta sealt vaevaliselt midagi välja lugema. Ta liigutab huuli, nagu soovides oma edaspidiseid sõnu harjutada, korraldab juukseid.

Corneliat häirib, et kell ei tööta. Frank on selle välja lülitanud, et ema üles ei ärkaks. Veel kaks korda laseb ta tütarlast nupule vajutada, enne kui ta ukse avab. Pisi-tillukese koridori kaudu juhatab ta tüdruku oma tuppa. Sosistamise kohta annab ta selgitust, ja Cornelia arvestab seda.

Kuna Frank ei suuda endale ette kujutada, et ta võiks huvitada Cornelia-taolist tütarlast, usub ta alguses juttu tollest motosportihuvilisest poolakast. Aga Cornelia ebakindlust märgates ta enam ei usu seda, kuigi klammerdub selle teema külge, sest muud ei tule talle meelde. Elulooga on veel vara lagedale tulla. Ta loodab, et Cornelia jääb pikemaks, kuni õhtuni, mil ema tööle läheb. Lõuna ajal polnud ta Corneliale üldse mõtelnudki; nüüd on too vaevalt paar minutit siin olnud, ja juba ta kardab tühjust, mida tütarlapse lahkumine endaga kaasa toob.

Seepärast püüab Frank lakkamatult rääkida, seletab motosporti organisatsioonilisi külgi, jutustab igasugustest sündmustest.

«Ja kuidas oli lugu sõiduga läbi jõe?» küsib Cornelia, kui Frank enam midagi rääkida ei tea.

Nagu tavaliselt tütarlaste ees, teeskleb Frank ka nüüd vaimustatud sportlast, mitte mingil juhul muidugi talenti, vaid inimest, kes vaevaga ning püüdlikult edasi jõuab. Kuid sealsamas mõistab ta, et ta ei avalda tüdrukule vähimatki muljet. Cornelia ei näi teda kuulavatki, istub kuidagi hajameelselt, vaatab pilte, kappe, seinu, aknast välja, esitab küll mõne küsimuse, mõnikord isegi kaks, aga kui Frank väga põhjalikult ja üksikasjaliselt vastab, on tüdruku mõtted jällegi mujal.

«Ja sina? Kas sa teed ka sporti?»

Cornelia raputab pead. Uuesti laseb ta endale kirjeldada jõe, mida Ungewitter olla mootorrattaga läbinud. Noormees näitab kätega sügavust, joonistab lauaplaadile

käänakuid, varustab jõe laukapõõsaste ja pajupuhmas-tega.

«Seal on vist ilus,» ütleb Cornelia. Ja kuna tal hetkeks õnnestub sellesse maastikku kaasa võtta nii iseenda, oma mured ja unistuste Ungewitteri, omandab ta hääli kõla, mis valmistab noormehele rõõmu, sest tekib mulje nende mõlema ühtekuulumisest. Nüüd istub ta koos Corneliaga kevadisel künkal, ja esimest korda ei näe ta ainult head sõidurada ja mitmesuguseid takistusi, vaid ka ümbruse ilu. Üha rohkem taipab ta tütarlapse mõju. Juba ette naudib Ungewitter võimalikke uutmoodi arusaamu asjadest ja inimestest, loodab millegi muutumist, kuigi ei oska seda seletada.

Tekkinud pausi ajal kuulevad mõlemad esikust kostvaid hääli, tasaseid samme, lohistamist, sahinat.

«Mis see on?» küsib Cornelia ehmunult.

«Minu uudishimulik ema,» ütleb Frank valju häälega ning kurjalt, mispeale sammud kiiresti eemalduvad. «Külalised on talle sündmuseks, ja tütarlapsi pole siin enne käinud.»

«Ma hakkân minema,» ütleb Cornelia ja tõuseb.

«Ei, ei, palun ära mine! Sa pole veel midagi rääkinud iseendast. Kas sa käid veel koolis?»

«Tahtsin ülikooli astuda,» vastab Cornelia, imestades endamisi, et suudab seda nutma puhkemata öelda. Ainult hääli tundub talle endale pisut võõras, kui ta lisab: «Aga nagu ma täna teada sain, ei tule sellest midagi välja.»

«Oleksin võinud samuti ülikooli astuda,» ütleb Ungewitter. «Võid hiljem mu tunnistusi vaadata. Aga milleks ülikool? Kas sa tead ka, kui palju ma juba praegu teenin?»

Ungewitter, kes jälgib Cornelia reageeringuid pinevusega, mis on talle endalegi uus, taipab tütarlapse peaputusest, et seda laadi kelkimine ei avalda vähimatki mõju, valmistades pigem pettumust. Otsekohe tahab Ungewitter teemat vahetada, tahab uuesti midagi küsida Cornelia plaanitatud õpingute kohta, tahab teha ettepaneku pühapäeval jõe äärde sõita, kuid ei jõua nii kaugel, sest vahepeal astub tuppa ema.

«Sul on külaline?» küsib too ja ei püüagi imestust teeselda. Otsekohe hakkab ta Corneliat küsitama, tahab teada nime, isa elukutset, elukohta, haridust, vanust. Ta silmitseb Corneliat vähimagi piinlikkusega, küsitseb teda

otsest ning häbi tundmata, nagu küsitletakse metsa eksinud last.

«Ja kelleks tahate saada?»

«Tahtsin filosoofiat õppida, aga mulle ei anta luba.»

«Ja mida arvate sellest, et Frank kavatseb oma tehasest lahkuda?»

Cornelia ei tea midagi arvata, sest tema ees istuv inimene ei lähe talle korda, ja peale selle ei tunne ta ka olukorda.

Olukord tehakse talle nüüd otsekohe selgeks. Aga Cornelia ei kuulegi, mida ema ja poeg räägivad, kordamööda, mõnikord isegi ühekorraga, arvestades alguses Corneliat, hiljem aga, vaidluse ägedamaks muutudes, ainult veel teineteist.

Cornelia taipab, et ta pole siin küll ülearune, ent siiski asendatav. Kolmanda juuresolek ei anna teistele mitte ainult hoogu kõnelda, vaid ka teineteist arvustada. Ema arvates on poeg hädavares, poeg aga näeb emas türanni.

Cornelia ei looda enam midagi. Juba sellesse korterisse sisenedes kaotas ta lootuse nõuandele või abile, kuid ometi poleks ta keeldunud ka arusaamisest või vähemalt kaastundest. Oleks ema näiteks küsinud, mida tähendab filosoofia või kas filosoofia on Corneliale tõesti nii oluline, oleks kadunud see meeleheitlik üksildustunne.

«Ma pole enam laps, mamma!» ütleb Ungewitter.

Ema naerab kaastundlikult, silub käega poja juukseid ja heidab Corneliale pilgu, mis sisaldab palvet veenduda, et tegemist on alles kohutavalt abituu poisikesega.

«Milleks sa õieti vajad autot?» küsib Cornelia, kuid nüüd on mõlemad, nii ema kui ka poeg, tema vastu.

«Nii et teiegi olete selle poolt, et ta töölt laukuks?» küsib ema teravalt.

«Olen selle poolt, et teie poeg teeks, mida ta ise tahab.»

«Aga ta ei tea ju, mida ta tahab!»

«Keeda meile parem kohvi,» ütleb Ungewitter.

«Pean nüüd minema hakkama,» ütleb Cornelia ja ei läse ennast tagasi hoida.

«Kas tuled teine kord veel?» küsib Ungewitter juba trepil.

Vaevu, nagu viimast jõudu kogudes, raputab Cornelia pead.

«Aga see pole ometi tütarlaps, kes sobiks sinule!» ütleb

ema ja tõmbab vastupuikleva poja oma rinnale. «Filosoofiaüliõpilane! Ja kas sa panid tähele, kuidas ta riides oli? Ei joont ega maitset!»

Dr. Overbecki kolleegid olid külalist, kes ennast ei esitlenud, palunud oodata raamatukogus. Kui Overbeck minna tahab minna, heliseb telefon. Irene helistab talle ministeeriumi eesruumist. Erakordselt asjaliku häälega annab ta mõista, et ta pole üks. Kui Overbeck ise oleks üks olnud, oleks ta küsinud, kas Irene juures on veel inimesi, ja seda arvestanud. Võib-olla oleks ta isegi alustanud omamoodi võluvut mängu, oleks näiteks küsinud, kas Irene õieti armastab veel teda, mispeale too maailma kõige asjalikuma häälega vastaks kas «jah», või siis võimalikult ükskõikselt «muidugi». Kuid Overbeck pole üks, mistõttu ta vastab veelgi rangema asjalikkusega, mida aga Irene otsekohe ei mõista kui vastust ja ühtlasi informatsiooni mehe olukorrast, vaid kui vaenulikkuseavaldust.

Irene tahab mehele teatada, et pole veel kindel, kas ta saab tulla aktusele. Seda pole ka vaatamata pealtkuulajatele raske ütelda, kuid ometi jääb mulje, et aktus Irene eriti ei huvitagi. See omakorda ehmatab Teod, kustutab ta peaju selles piirkonnas, mis ei allu mõistusele, kaheksateistkümne kindla armastuseaasta kogemused ja laseb tal vastata häälega, millest nüüd Irene ehmatusega mõistab, et kedagi ei tohi liigselt usaldada, et ei piisa teadmised, kui sisetunne laseb aimata vastupidist.

«Mida see tähendab?» küsib Irene.

«Mul on kahju,» vastab Teo, kuid niivõrd monotoonset, et see võiks niisama hästi tähendada, nagu poleks see talle üldse oluline.

«Kas tõesti?» küsib Irene ja muutub veelgi rahutumaks, kui mehelt kostab vastus: «Ära muretse», mis niisama hästi võib tähendada, et naine ärgu segagu end tema asjadesse, et ta saab naiseta hoopis paremini hakkama.

«Võib-olla oleks mul kasulikult koju sõita ja õhtuks

ettevalmistusi teha,» ütleb Irene, et vastuväiteid kuulda Teo arvates aga ei luba Irene hääletoon vähimatki vastu rääkimist.

«Võib-olla.»

«Nii et sulle oleks meelepärasem?»

«Seda mitte.»

Irene vaikib niivõrd kaua, et Teol hakkab teiste ees piinlik. Seepärast ütleb ta aeg-ajalt kuuldetorusse «jah», nagu oleks tegemist pikema kõnelusega.

«Mis on?» küsib Irene, nüüd juba täielikus segaduses.

«Kõik on korras,» vastab Teo.

«Saad hakkama, või kuidas?»

«Kindlasti.»

«Halba sellest ei tule?»

«Pole teada, missugused neist eri võimalustest seda teeksid,» ütleb Teo. Kuigi ta on vältinud sõna «halb», on tal tunne, et kõik kolm pealtkuulajat siiski teavad, millest räägitakse.

«Palun mõtle ka meie peale,» lisab Irene lõpuks.

«Muidugi,» vastab Teo ja asetab toru hargile. Heitmata pilku töö kohale kummardunud kolleegidele, läheb ta raamatukokku.

Iialgi varem pole Cornelia külastanud instituudis oma isa. Kujd varem pole ta ka tundnud end nii üksikuna ja mahajäetuna nagu Ungewitteri korteris. Soov isale kõik ära rääkida on väga suur.

Kuid vahepeal pole aeg siiski seisma jäänud. Cornelia on kõndinud mööda tuttavaid tänavaid, sõitnud koos paljude inimestega linnaraudteel, on pidanud ennast kokku võtma ja instituudis ootama. Keegi ei saa aru, et üksainus päev on toonud talle ta elu kaks suurimat pettumust. Ise nimetab ta ennast inimeseks, kel pole tulevikku, ja kui ta oleks üksi, valaks ta kindlasti pisaraid. Neid pisaraid ei tooks ainuüksi pettumused, vaid ka nende pettumustega nüüd lõplikult piiritletud elulõigud. Kusagile kaugemale jääb lapsepõlv, mis nüüd esimest korda näib talle õnnelikuna. Meenuvad suvistepühad ja aasal talle pärga punuv ema, esimese koolivaheaajapäeva hommik voodis, õhtune kõnelus isaga, mille jooksul ta esmakordselt taipab, mida tähendavad sõnad, nagu «olema», «teadlik olema», «niimoodi olema», «ise olema», «endale olema». Mitte iialgi ei kordu tookordne muretus ja puhas rõõm, mida nüüd asendavad pettumused — juba möödu-

nud ja veel eesseisvad pettumused, teadmine, et maailmas on Ungewitterid, kellelt pole loota arusaamist, kuid kes vastava soovi korral oleksid saanud loa filosoofiat õppida.

Valu on küll suur, aga mida enam Cornelia sellele andub, seda selgemini tajub ta ka valu kõige sügavamasse soppi peidetud lootusesädet. Kusagil ta sisemuses tärkab midagi, mida võiks nimetada vabanemiseks. Isegi halvad kogemused on midagi väärt. Võib-olla ei saagi nendeta läbi. Võib-olla ei ole neid vaja korrata. Midagi on neist siiski kasu. Mingi tulemus on ikkagi saavutatud. Möödaks on kuud, mil ta ei kuulunud iseendale, ja järele on jäänud ahastama panev teadmine, et ka tunded võivad petta. See teadmine, mis ei kao nii pea, põhjustab ebakindlust, ettevaatust ja skepsist nii enda kui ka teiste suhtes.

Cornelia kuuleb, kuidas isa räägib kõrvaltoas telefoniga. Ta hääle toob Cornelia silmadesse pisarad. Tütarlaps püüab neid tagasi suruda. Ta ei taha isa juuresolekul nutta, ta tahab isaga rääkida. Ta ei looda niivõrd abile, kui just arusaamisele. Isa, kes on ise samuti abitu, mõistab teda kindlasti paremini kui ema.

Ema on neid inimesi, kes on juba iseendast täiuslikud ja kellele see täiuslikkus annab õiguse elada rahus iseendaga. Tema alatine rahulikkus ja kindlameelsus suudab küll soojendada, ent ta lähedus toob esile teiste puudused, mistõttu Cornelia õnnetus muutuks veelgi suuremaks. Isa puhul jääb aga mulje, et temagi põeb veel haigust, mida nimetatakse nooruseks. Ta olemus on avatud kõigile, ta on haavatav. Kui isale pihtida, siis vaevalt küll suudab ta abistada nõuannetega. Ometi piisab lohutuseks sõnadest: ma tean, ma mõistan, minuga on samuti.

Cornelia kuivatab pisarad, ta tahab isale väarikalt vastu astuda, püüab oma nägu rahulikuks sundida. Isale pihtides soovib ta sisemisest survest vabaneda. Ent ometi kujuneb kõik teisiti, kui ta endale ette on kujutanud.

Nähes uksele isa ja märgates, et imestus tütre siinoleku üle muudab isa otsekohe murelikuks, meenuvad isa mured järsku ka Cornelialle, mistõttu küsimusele: «On midagi juhtunud» järgneb vale: «Tahtsin ainult teada, kas sa oled valmis saanud.»

«Mille?» küsib isa esialgu veel tagasihoidlikult, ent

võtab siiski otsekohe vastu pakkumise rääkida iseendas. Seepärast kirjeldabki ta tütrele lühidalt ning midagi varjamata oma olukorda.

Näha, kui hästi mõjub isale võimalus rääkida omi muredest, on Corneliale peaaegu niisama lohutav nagu ise kõnelda. Mitte ainult sellepärast, et võõras mure viib mõtted kõrvale ja vähendab oma muret, vaid et usaldus annab ka uut jõudu. Et ta on isa silmis temaga sama väärne, on see ka tegelikult nõnda.

«Mitte mingil juhul ei tohi sa otsuseid langetada nagu inimesed, kes mõtlevad ainult autoostmisele,» ütleb Cornelia.

«Tunned sa selliseid inimesi?» küsib isa naeratades ja vaatab tütrele uurivalt otsa.

«Jah,» vastab Cornelia nagu muuseas. «Seepärast küsingi endalt, kas definitsioonis, mille järgi olemine määrab teadvuse, ei väljendu ühtlasi ka oportunismiseaduspärasus.»

«Sa unustad vastandlike jõudude dialektilise mõju, lausub isa ikka veel naeratades. «Kui juba viidata tsitaatidele, siis ärgem unustagem ka ideed kui materiaalse jõuallikat.»

«Igatahes inimestele, kel auto juba olemas, on ideaalid kättesaadavamad kui teistele.»

«Nendel inimestel pole üldse ideaale, nad ainult usuvad, et neil on.»

«Ja sina?» nõuab tütar, kelle küsimus paneb isa kohmetust tundma. «Mis saab sinu ideaalidest, kui pead ettekande?»

«Sa kordad vaid seda, mida pidevalt küsin iseendalt.»

«Ja mis vastuse sa endale annad?»

«Vastan uute küsimustega. Näiteks küsin endalt, mis juhtuks siis, kui kõik inimesed keelduksid täitmast neile antud ülesandeid.»

«Sa vastaksid iseendale, et sellisel juhul oleks tegelemist anarhiaga. Ja ühtlasi oleks sul ka alibi, kuigi võlts. Sest õieti peaksid sa küsima: mis juhtub siis, kui kõik teadjad inimesed teeksid oma tööd võimalikult halvemini, sest mugavam on käsku täita kui ennast maksma panna?»

«Sellisel juhul jääks siiski küsimus, kas need inimesed ikka tõepoolest paremini teavad.»

«Mõni esitab ainult küsimusi, et vastustest kõrvale hoida.»

«Küsimused on astmepulgad töö redelil.»

«Aga sa tead ju väga hästi, et suudad Schusteri raamatut õigemini hinnata kui need, kes seda taevani kiidavad!»

«Kuid on ka kohustusi, mida peab täitma.»

«Kohustused! Kuidas ma küll vihkan seda sõna, mis alati kõlab just siis, kui valitseb argus. On olemas ka kohustused iseenda vastu. Muide ka isakohustused.»

«Muidugi,» ütleb Teo ja tajub otsekohe (kergendustundega), et laps kavatseb tema probleemide juurest astuda oma probleemideringi. Vaatamata ajapuudusele on ta nõus tütreaga arutama.

«Kuidas sa selle peale tuled?» küsib ta, et võimaldada Cornelial hõlpsamini alustada.

Aga Cornelia ei saa enam kasutada isa ehitatud silda. Aegamööda valguvad ta silmadesse pisarad. Põgus suudlus, ja ta hakkab minema.

«Niisiis palju edu!» ütleb ta juba ukselt.

«Mis sul ometi on, Cornelia?» küsib isa.

«Mitte midagi head,» ütleb Cornelia. «Aga sellega on aega kuni õhtuni.»

Tänu autole jõuavad Paul Schuster ja ta abikaasa oma luksuskorterist akadeemiasse kümne minutiga. Selle aja jooksul mõtleb Paul tagasi minevikule.

Tänane võitja meenutab eilseid lüüasaamisi, mõistab kohut. Ta on ühekorraga kohtunik, prokurör ja ka tunnistaja.

Ta annab gaasi, vahetab käiku, vajutab sidurile, pidurile, jälgib eessõitjaid, valgusfoore, valgetriibulisi ülekäiguradu ja koostab süüdistust. See kõlab järgmiselt: teie aeglustasite minu võitu!

Näiteks Irene ja Teo, kes jätsid ta otsustaval hetkel saatuse hooleks. Tookord, kui ta otse lapsikul moel ise takistas oma raamatu ilmumist, oleks Teo ainsana suutnud teda mõistuse teele tagasi juhtida. Aga ometi jätsid nad ta maha, saatsid ta üksinda kõrbesse, tema, kes üksinda ei ole midagi.

Vastavad põhjused oli Irene hiljem sõnastanud kirja-des. Irene, keda ajendasid süümepiinad, kirjutas, et süda, mille ta rebis Pauli südamest, peab nüüd juurduma Teo südamesse, kusjuures Teo ei püüagi teda kiirustada. Tei-siti talitada Irene ei saanud, sest tema, Pauli juures oleks ta vaid kiratsenud. Elades pidevalt Pauli tujude, viha-sööstude ja kõrkuse võimuses, oleksid lakkamatu söögi-keetmine, pesemine ja ümberkirjutamine hävitanud kogu ta tundemaailma, mida vaid hetkiti soojendasid põgusad mälestused möödunud aegade üksikutest armastusega kaunistatud päevadest. Mingi teostamatu unistuse nimel kuritarvitati teda kui vahendit kahtlase väärtusega ees-märkide saavutamiseks, muudeti ettekujutatud vaimu-suuruse ohvriks.

Pole midagi, millest inimene tunneks rohkem puudust kui just teistest inimestest. Kui sind kunagi on ümbrit-senud nii armastus kui ka sõprus, ei saa hiljem nendeta elada. Kui jääd üksinda oma suure rumalusega, on ahas-tus seda kohutavam. Kuigi lootus toitub vaid vähesest, piisab niisama vähesest ka hirmule. Lootus ja lühinäge-likkus on ju teineteisega sageli ääretult sarnased.

Paul lootis kaua, et Irene tagasi tuleb. Eesmärgi nimel pidanuks Irene tooma selle ohvri. Ka tema ise ohverdas end, oleks ohverdanud end jäägitult, kui Irene või keegi teine oleks tegudega tühistanud etteheite kujutletud vaimusuurusest.

Kuid Irene ei tulnud tagasi. Ei tulnud mitte kedagi. Aga kas sellepärast tohib süüdistada kõiki? Päris üksi teda muidugi ei jäetud. Kui ta elas kodukülas, tuli kalur, ostmaks tema tööjõudu, külavanem, kes soovis teda koo-litada oma järeltulijaks. Kui ta elas Berliinis, tuli kõige-pealt söekaupmees ja siis ametnik Kirjanike Liidust, meelitamaks teda Noorte Autorite Koondisse.

Ta töötas kuu kalurina, nädala külavanemana, päeva söevedajana, ja külastas pühapäeviti koondist. Seal ei õppi-nud ta küll kirjutama, see-eest aga kirjutatu üle vaid-leva, seal sai ta teada, mida trükitakse ja mida mitte, ja samuti seda, kust lugeda, mida tähendab kirjandus. Ja ta püüdiski lugeda, võttis omaks, mis oli arusaadav, kuid ei osanud siduda loetut oma kirjandusliku toodanguga.

Seejärel ei kirjutanud Paul pikemat aega midagi. Kodukülas oli tal igav. Kodus olles vihkas ta seda küla, eemal viibides aga tundis selle järele igatsust. Berliini

polnud ta kunagi sallinud. Linna suurus tegi teda väike-seks, linn äratas soovi leida tunnustust ja tähelepanu, kuid ei rahuldanud seda soovi. Pidevalt otsis Paul kirjan-dusliku viljatuse põhjusi, ja avastas need viimaks oma napolis sõnavaras. Sestsaadik piinas teda teadmine, et ta ei tunne kõikide asjade tähendust. Nagu ähvardav kõuepilv ümbritsesid teda miljonid esemed, elusolendid ja mõisted, millele ta ei osanud nime anda. Silmitsedes mõnd auto-mootorit või juunikuust aasa, võis ta sattuda raevuhoogu. Ta kogus sõnu, nagu teised koguvad kirjamärke, koostas kartoteeke, neelas sõnaraamatuid, kuid väsis ruttu ja andis alla. Taas püüdis ta oma vaimuidusid väetada alko-holiga, kuid võrsed jäid ikkagi kahvatuks ning kesiseks. Ta võttis osa orgiatest, otsis mõlemas Berliinis elamusi ja seiklusi, kaevas koos noortebrigadidega soodes kraave, tegutses vetelpäästjana, ujumisõpetajana, ja pöördus ikka jälle tagasi Augusti tänavale, sest ta vajab kirjutamiseks aega, mis muidu asjatult kadus. Naiste juures oli tal edu, aga mida kergemini ta seda edu saavutas, seda galantsem ja jahedam oli ta ise. Jäi vaid üksainus võimalus: kas kuulsus või hullumaja.

Ebaõnnestumistest saadik rõhusid teda inimesed, kelle üleolekut ta selgesti tunnetas. See üleolekutunne iseloo-mustas Pauli arvates kõiki, kes pidasid end temast targe-maks, kõiki, kes temaga tegelesid. Igauhel neist oli oma amet, mis õigustas ja kohustas teda õpetama. Seepärast püüdis ta neid vältida, taludes ainult inimesi, kes pol-nudki võimelised teda aitama. Ainult rumalamad kui ta ise jagasid talle tunnustust. Ta ei usaldanud kedagi, ja ka teda ei usaldanud keegi. Kohates inimesi, kes olid targemad, kenamad või ainult näiliseltki kenad, muutus ta saamatuks ja kohmetuks. Ta oskas huvitavalt jutus-tada, aga mitte siis, kui ta mõistis, et olulised pole mitte suured lood, vaid suured nimed, mida ta ei teadnudki. Ironiast ei teadnud ta midagi, künism aga tegi ta nõu-tuks. Ta ei suutnud rääkida asjadest, mis teda vaimusta-sid, sest ta teadis juba ette, kui valusalt vastuargumendid teda tabavad. Hüvad road, mis olid haruldased ja millest ta seetõttu eriti lugu pidas, muutusid teiste naljadest kibedaks. Osaks ei langenud talle ka õnn võitjaid sala-misi naeruvääristada, sest ta märkas nende naeruväärsust alles pärast. Ta otse ihaldas kiitust, millest ilmajäämine sundis vihkama õnnelikke. Ta püüdis kirjutada satiirilisi

raamatuid, milles satiiri leidis niisama vähe nagu usklike teostes. Oma nõmeduse põhjuseks pidas ta tõemeeli edevust, kuni muutuski lõpuks edevaks.

Keda õieti süüdistada? Inimesi, kes temaga tegelesid, teda õpetasid ja talle nõuandeid jagasid? Õnnelikke, edukaid? Või saata Teo ja Irene kõrvale süüpinki oma isa, kes isakohuseid ialgi polnud täitnud? Kas süüdistada seda noort välihallas mundris meest, tookord noorem kui tema praegu, kes tavaliselt tuli aastas kaheks nädalaks külla? Meest, kes üks kord siiski ootamatult paigale jäi, kes hakkas perekonnas kamandama ja andis ühel hommikul käsu põgeneda Berliini, kus Paul ei pidanud kuigi kaua vastu? Too mees pole süüdi juriidilises mõttes, tol mehel pole midagi tegemist sellega, mida siin arutatakse. Ta oli mingi arusaamatuse tõttu Pauli ema mees, kes ei osanudki olla isa. Vahepeal oli sel mehel olnud ka õigeid lapsi, mõnikord saatis ta isegi pakikesi, ja Paul tänas teda, kusjuures pisut imelik oli alustada kirja sõnadega «Armas isa!». Kui too mees poleks tookord minema läinud, oleks Paul ise seda teinud.

Ja kuidas on lugu süüaluse Preußiga? Kui Paul töötas traktoristina MTJ-s, andis Preuß talle esimese ülesandena kirjutada reportaaži. Ühel nädalavahetusel kirjutas Paul reportaaži valmis, jõi järgmisel nädalavahetusel maha kogu umbes ühe kuupalga suuruse honorari, ja saabus ülejäämisel nädalavahetusel Berliini, et Preußi vastutusele võtta. Nimelt oli reportaaž küll Pauli nime all ilmunud, kuid seda oli niivõrd osavalt kärbitud ja ümber tehtud, et kriitika muutus kiituseks, skepsis optimismiks, mistõttu kolleegid nimetasid Pauli õigusega valetajaks. Autolukksepp, keda tagavaraosade puudumine oli pannud vanduma, kõneles nüüd tagasihoidlikult ning viisakalt varustamise parandamisest, direktor aga ei süüdistanud korterite puudumises ehitusvalitsusi, vaid imperialismi. Alles olid jäänud ainult tööprotsesside, maastike ja inimeste kirjeldused, mille eest peatoimetaja kiitis Pauli lühidalt ning tuliselt, Preuß aga põhjalikult ja asjatundlikult. See vaigistas mõnevõrra Pauli äärmist pahameelt, mis puhkes uueks palavikuhooki alles siis, kui kiituse mõju hakkas taas vähenema. Paul oli küllalt naiivne oletamaks, et ta reportaaži lihtsalt ei usutud, mistõttu ta püüdis tõestada, et kõik on siiski õige. «Peate alles õppima tegelikkuse ja tõe vahel vahet nägema,» ütles

peatoimetaja. «Sina näed asju, nagu nad on,» ütles Preuß, «aga meid huvitab, mis nendest saab.» — «Te ei tohi vaenlasele relvi kätte anda,» ütles peatoimetaja. «Põhimõttele, et õigus otsuseid langetada on vaid neil, kel parim ülevaade — sellele põhimõttele peaksid allutama oma väikekodanliku auahnuse ise midagi otsustada,» ütles Preuß. «See, kes on esirinnas, ei tohi end kompromiteerida,» ütles peatoimetaja. «Eseme valgusjõu määramiseks kasutatakse pimedat minevikku, ja mitte äärmist ideaali. Eesmärgiks pole idealistlik tõejama, vaid tegelik kasu. Ja kelle kasu? Meie, ja seega ka sinu kasu.»

See oli õige. Kiitus ja raha ei jätnud oma mõju avaldamata. Palavikuhood muutusid harvemaks. Et kirjutamiseks aega võita, sai traktoristist kultuurimaja juhataja, kultuurivolinik, raamatukoguhoidja ja lõpuks vabakutseline ajakirjanik. Alguses kirjutas Paul vaid sellest, mida ta ka tegelikult teadis: põllumajandusest, kalapüüdmisest. Hiljem aga kõigest, mida vajati. Ikka vähem pidi Preuß maha tõmbama, ümber tegema. Vaatlejatel Pauli eraldas kirjutajast Paulist sõel, mis laskis läbi ainult teatud soovitatava osa. Hiljem muutus sõel ülearuseks, kuna tegelikkuse mõnede nähtuste suhtes jäi Paul hoopis pimedaks.

Alguses kujunes kirjutamine talle raskeks. Mõtetes omandasid kindla kuju kõige põnevamad episoodid, kõige vaimukamad ütlused. Kergelt, nagu oleks tegemist lainetest edasikantud kividega, tõstis ta nad oma kujutelmade järve pinnale. Aga niipea kui ta tahtis nad täielikult kuivale tõmmata ja kõigile nähtavalt paberile panna, muutusid nad liiga raskeks, ja tal ei jätkunud jõudu. Tookord esitas ta endale veel nõudmisi ja kannatas selle all, et ei suutnud neid täita. Ta nägi ideaali, kuid ei jõudnud selleni välja, sest ta liikus ainult ühest eesruumist teise. Hiljem, märganud, et janu tunnustuse järele võis teistmoodi kergemini kustutada, tegigi ta elu endale kergemaks. Ta ei otsinud enam sõnu, vaid tal olid nüüd käepärast šabloonid, mis muutsid stiili puhtamaks, siledamaks, lamedamaks ja üksluisemaks. Koos stiiliga aga muutusid nii tähelepanekud kui ka mõtted.

Tunnustusekarikad, mida Paul võis nüüd tühjendada, kasvasid küll suuremaks, kuid ometi ei saanud nii väga ihaldatud vaatideks. Ta oli küllalt tark mõistmaks, et süüdi olid liiga kaua kasutatud šabloonid. Kuid selleks,

et neid välja vahetada, oli ta juba liiga laisk (ta oma sõnade järgi liiga vana). Ent tal jätkus energiat müüa neid šabloone mujale: filmi, raadiosse, televisiooni. Raha oli tal nüüd rohkem kui kunagi varem, aga et ta suhtles inimestega, kel samuti oli palju või veelgi rohkem raha, inimestega, kelle eluviisi ta püüdis matkida, kulus tal samuti rohkem. Unustatud oli soov saada kirjanikuks, nagu unustatakse voodi alla veerenud nõop. Kas sellepärast, et paar tuhat inimest tunnevad su nime, mistõttu nad võtavad endale õiguse kohut mõista — kas sellepärast tasuski nii hirmsasti rabelda? Hoopis lihtsam oli end kõikidele näidata, igalpool kaasa lüüa, iga küllakutse vastu võtta, hoolt kanda, et mõned tähtsamad isikud jagaksid avalikult kiitust, hoiduda nendest, kes ise põlu all.

Seega olid Pauli suhted teistega jõudnud kolmandasse staadiumi. Esimeses staadiumis olid ainsateks kriteeriumideks sümpaatia ja antipaatia. Teises staadiumis, seoses tulevaste raamatutega, jagunesid inimesed huvitavateks ja ebahuvitavateks karakteriteks. Nüüd aga otsustas ainult nende mõjukus, mida vajaduse korral võis ära kasutada. Nendest kaalutlustest lähtudes otsis Paul endale ka naist, keda ta aga ei leidnud. Mõjukad naised olid abielus, auahned naised aga alles noored, ja nende okkaid Paul ettenägelikult kartis. Seepärast langeski ta valik Ullale, ja ta ei kahetsenud. Rohkemat kui naine talle pakkuda suutis, polnud ta oodanudki. Isegi masinakirja polnud tal kavas naisele õpetada. Ulla oli lihtsalt abinõu üksinduse vastu, inimene, kes teda hellitas ja muidu rahule jättis. Rohkem ta ei nõudnudki. Ka mitte iseendalt.

Seda enam aga nõudsid teised. Näiteks Preuß, kes ei võtnud enam vastu kõike, mida Paul talle pakkus. Ka teised ajalehed otsisid keeldumiseks ettekäandeid. Kõik, mida Paul teadis või oskas, oli juba ära kasutatud. Ta oli tühjaks ammutatud. Vanad šabloonid ei sobinud enam. Nüüd leidis Paul varjupaiga raadios, kirjutas kiirustades, mõne tunniga, lühitekste, mida meelelahutussaadet telefoni teel olid tellinud. Need olid lihtlabased ning tühised lookesed, mida põranda pesemise ajal kuulatakse ja mis otsekohe unustatakse.

Tol perioodil meenuski Paulile raamat, mille ta kunagi oli nii kergemeelselt ohverdanud tõe ebajumalale, keda

ta nüüd enam ei kummardanud. Et ta ise ei võtnud ennast tõsiselt, et ta suhtus reservatsiooniga isiklikesse elamustesse ja et tal kirjutamiskunst oli käes, õnnestus tal vanast ning aegunud raamatust teha uus ja aktuaalne teos.

Paul teadis, et raamat pole halb. Ent ikkagi oli auhind üllatuseks, mis tiivustab auahnust. Teade auhinnast valmistas rõõmu ja tegi ühtlasi häbi, sest auhind ise reetis, kui kergelt ta kõike oli saavutanud. Edaspidi püüab ta näidata, et ta on võimeline enamaks.

Paul jõuab akadeemia ette, pidurdab ja tuleb välja. Liiga vara. Naine käevangus, jalutab ta pisut pargi puisteedel, istub pingil ja suitsetab. Ta ei ole süüdistuse esitamist küll unustanud, kuid on selle siiski edasi lükanud. Võib-olla võtab ta süüdistuse koguni tagasi. Mitte suuremeelsusest, vaid ettevaatusest. Sest kui kergelt võib süüdistusest saada enesesüüdistus!

13

«Nüüd veel kingad!» ütleb Teo Overbeck, poetab iga-päevased kingad jalast ja õngitseb sukas jalaga instituudi poolpimedas koridoris asetseva kapi põhjast peokinga, püüdes sealsamas lõplikult kindlaks määrata kiidukõne algust, nimelt just algust, seda pöördumist publiku poole, mis nüüd, kus ei kehti enam feodaalsetest ning poolfeodaalsetest aegadest pärinevad tavad ja kus kõik allub vabaduse needusele — mis nüüd põhjustab valikupiinu ja jätab kõnepidaja üksinda oma kogemustega, mis Teo puhul on üsnagi väikesed. Kas antud juhul sobib rangevõitu «Väga austatud...», südamlilik «Armsad...» või neutraalne «Lugupeetud...»? Viimane pole arvatavasti mõeldav, sest Teo silmade ette kerkib otsekohe «Lugupeetavad», mis omakorda seostub sõnaga «altveetavad». Kas sobib kasutada «seltsimehed» ja «naisseltsimehed», kui saalis on kas parteituid või teiste parteide esindajaid? Või kõlab pisut üldisem «Kolleegid!» liiga elukutselähedane, liiga ametiühingulik, ja kas vastab see pöördumine üldse tema vahekorrale akadeemia presidendi ja võib-olla samuti seal viibiva ministri asetäitjaga? Veel vähem

sobib neid vist nimetada «sõpradeks» — sõna, mille naissoolise vormi välistab juba keelevaist. (Kui näiteks öelda «Armsad sõbratarid!», jääks mulje, nagu korraldanuks ta kõigi vanade ja praeguste armastuste plenaaristungi, mille tõenäoliselt tagajärjeks oleks tühi peosaal. Ja ainus armastus, Irene, ju niikuinii ei tule.) Jäävad üle vaid kodanlikult soliidne «Daamid ja härrad!» juhuks, kui saalis viibib ka välismaalasi, sugupoolte suhtes neutraalne «Külalised!», mis jätab kõrvale ainult oma maja töötajad, ja lõpuks kõige üldisem, ebakonkreetsim, värvitum ning vaimuvaesem «Kohalolijad!», mis ei välista kedagi.

«Nüüd lips!»

Teo räägib alati iseendaga, kui ta olude sunnil peab elama ühekorraga kahel tasapinnal — tavalisel mõtte-tasapinnal ja samal ajal ka tegutsemistasapinnal, mis puuduvate mõttetugede asemel kasutab käske ja korraldusi, sundimaks käsi panema kinni krae- ja püksinööpe, siduma kingapaelu ja lipsu, kusjuures aju püüab kõik vajaliku kolme või nelja lausesse koondada. Teo teab väga hästi, millist ohtu kõnepidajatele kujutab puuduv kontsentreerumisvõime. Sisemist tühjust püütakse siis varjata sõnadevooluga, mis tekitab keeriseid, mis tõuseb ja vajub ja pritsib vahtu kas või taevani, või moodustab aeglaselt keerlevaid rõngaid, jahvatab juba ammu jahvatatud jahu, mälub mälutud toitu.

«Nüüd pintsak!»

Must pintsak on kõige tähtsam komponent Teo riietusenimestikus, millest ta rangelt kinni peab. Nimestikus on ette nähtud kolm alajaotust: kodused rõivad; tööriivad ja peorõivad. Igaühe juurde kuuluvad üks ülikond, kaks särki ja kaks lipsu. Ülikonnad, välja arvatud üks, on hallid, särgid valged ja lipsude värvivahet näeb vaid Teo. Soovides võimalikult vähe silma paista, harjus ta juba varakult niisuguse riietusega ja ei taha enam uute harjumuste omandamiseks jõudu kulutada. Abikaasa moe nimel algatatud mässukatsed purunesid seoses mehe sõbraliku vastupanuga. Nüüd on Irene juba ammu harjunud kõigi raskuste kiuste ostma vaid vanadele võimalikult sarnaseid riietusesemeid. Teo ülikonnad on mõõdu järgi õmmeldud, ainult neid kandes ei tunne ta ennast alasti ja julgeb tulla inimeste sekka, ainult need ülikonnad annavad talle nii hädavajaliku välise kindluse. Instituudist koju

jõudnud, vahetab ta korrektse tööülikonna mitte vähem korrektse koduülikonna vastu. Kui on tegemist pidulike sündmustega, astub platsi must ülikond, mis koos sobivate kingadega ripub harilikult instituudi kapis.

«Taskurätik? Töötöend? Rahakott? Kamm?»

Teo käsi kobab vastavaid kohti: paremat püksitaskut, vasakut rinnataskut, paremat tagataskut, paremat rinnataskut.

«Nüüd habel!»

Habemeajamist, muidugi elektri abil, toimetab Teo otse kirjutuslaua ääres, kasutades nõgusat peeglit, millest paistab ainult lõuaosa. Seda õnneks, sest habet ajades on ka kõige targemal mehel rumal nägu. Teo aga vajab praegusel hetkel küll kõike muud kui rumalat nägu, sest see ei kinnitaks ta usku, et ta suudab vähegi vabamalt oma peokõnet ette kanda. Usku iseendasse vajaks Teo praegusel hetkel kõige rohkem. Aga tal on raske uskuda iseendasse, sest ta tunneb ennast, tunneb väga hästi kõiki oma pisinõrkusi, millest jagusaamiseks läheb vaja nimelt eneseusku, mis aga sellepärast puudub (surnud ring), et ta teab liiga hästi oma nõrkusi.

Teo Overbeck pole geniaalne, vaid tubli. Kõik, mis ta on ja mida ta teab, on saavutatud järjekindluse ning usinusega. Vaearikas nokitsemine on alus, millele ta toetub. Midagi pole ta saanud lennult, vaid tänu hoolsale kogumisele. Tema teadmised ei pursku laavajugadena, vaid voolavad aeglaste niredena. Edasi liigub ta raskelt ja ainult sammhaaval. Ainult tänu täpsele jõujaotusele ei teki seisakuid. Seepärast on kord Teole võrdne poole eluga, ausameelsus aga teise poolega. Ausameelsus kaitseski Teod soovi eest näidata end teistsugusena, nagu ta tegelikult on. Ta on vastand hooplejale, ja seepärast ongi tal nii raske avalikult esineda.

Kunagi aastate eest voodis pärast ägedaid kallistusi, kui avameelselt pihitakse rohkem kui tavaliselt — ühtekuuluvust rõhutav elamus on alles värske ja isiksust varjav raudrüü pole veel lõplikult karastunud —, tookord aastate eest rääkis Teo Irenele raskustest, mida sünnitavad avalikud esinemised, milleks ta end ise oli juba aeglasti kohustanud. Sealjuures ei jäänud vajaka mõtetest, samuti mitte sõnadest. Üksinda oma toas, kus ainsateks pealtkuulajateks olid kirjutuslaual asetsev Marxi büst ja seinal van Gogh'i kirjakeandja portree, oli ta rääkinud

soravalt, arusaadavalt, elavalt, isegi kaasakiskuvalt. Kui mõnikord unenägudes rääkis ta suurtes saalides, lageda taeva all, kõrgetest kõnepultidest ja tribüünidelt. Veel ärkamise momendilgi mäletas ta täpselt, kui kirglikult ja loogiliselt ta oli rääkinud. Aga piisas vaid rohkemast kuuest inimesest, kes tema ees istudes talle otsa vaatasid, kui kõik otsekohe kadus: kadusid mõtted, sõnad, loogika ja kirg. Ei aidanud, et ta teadis kuulajatest rohkem, et rääkida oli ta kohus, et teda taheti kuulata, — ta suutis vaid paberilt maha lugeda.

Kuid Teo ei tahtnud sellega leppida. Ikka ja jälle püüdis ta jagu saada hirmust, alguses noorsoo-organisatsioon, siis ülikoolis, kuni ta lõpuks saavutaski oma eesmärgi: vett kartvast mitteujujast oli tänu energilisele treeningule saanud vabaujumise olümpiavõitja, täpsemalt siiski rajooni meister, sest vaatamata igapäevastele harjutustele polnud ta ikkagi kuigi suurepärase kõnemeheks ja kui oli tegemist uue ümbruse või uute kuulajatega, ilmutas vana hirmutunne ennast otsekohe uuesti.

«Nüüd mantel! Ja läheb lahti!»

Ajal, mil käed ja jalad täidavad sõnakuulelikult käsku, püüab mõistus vabaneda hirmust kuulajate ees ja koguda mõtteid, mis puudutaksid ettekande ülesehitust. Ettekanne võinuks iseloomustada otse klassikaline primitiivsus (esiteks autorist, teiseks sisust, kolmandaks hinnang), kuid kogu tema aeganõudev eeltöö poleks keskpunkti tõstnud teemat, seda kirjanduse autobiograafilist tuuma, mida pärjana pidid ümbritsema piduliku sündmusega seotud faktid. Selline ülesehitus poleks olnud mitte ainult kõrgelennuline (tingitud auahnest soovist pakkuda kuulajale midagi uut), vaid oleks kujutanud ka väljapääsu, väljapääsu läbürindist, mille moodustavad poolikud tõesed hinnangud, mille autoriteks on teised. Kui käsitleda raamatut põhjal mõnda teemat, polegi vaja huvituda raamatust endast.

«Nägemiseni!»

Nii ütleb Teo instituudi sekretärile ja assistentidele, kes kõik on tunduvalt nooremad. Ta räägib sõbralikult nagu alati, kindlameelselt nagu alati, korrektselt, nagu ta alati suhtleb teistega, kes vaevalt taipavad ta muresid. Alateadlik pelglikkus takistab teda näitamast oma valu ning meelehärmi. Oigupoolest ei oskagi ta «näidata». Seepärast juhtub sageli, et ta ei avalda kolleegide kuulates

oma teadmisi, kuna kardab kolleege paljastada. Kui arvestada kära, mis tuntud vanasõna järgi peaks tähistama head tööd, siis teeb tema oma tööd halvasti.

Muidu on see üsna meeldiv mees, kes poole nelja paiku astub tänavale, et jõuda jalgsi akadeemiasse. Iialgi pole ta kedagi piinanud, kellelegi halba soovinud, intrigeerinud. Ta pole naistega väärilt käitunud, ka oma naise puhul on ta vaid hädavajalikuga leppinud, ta pole varastanud ega tapnud. Ta armastab oma last (see on tema laps, kuigi ta pole teda sigitanud), oma naist, oma maad; ta joob ja suitsetab, kuid ainult mõõdukalt. Niisiis on tema puhul tegemist keskpärase inimesega, kel on oma head ja vead, kelle üheks suurimaks vooruseks on töökus ja teiseks ausus.

Peale selle on ta väga täpne. Kümme minutit enne kella nelja avab ta akadeemiahoone raske peaukse, teravitab uksehoidjat, kes vastab põgusa noogutusega, läheb siis vaikselt üles mööda vaipadega kaetud treppi ja teeb eelviimasel trepiastmel lausa kohutava avastuse. See avastus värvib otsekohe mustaks kõik aktuse ja ettekandega seotud hallid mõtted, mis voolavad nüüd kokku üheksainsaks, jubedaks, õnnetust tähistavaks tindiloiguks.

Nimelt on tal trepist üles minnes järsku tunne, nagu poleks ta vasaku jalaga kõik korras, nagu istuks king seal kuidagi lähedamalt kui paremas jalas. Trepikeskpaigani minnes püüab ta mõistatada, kas kahtlused osutuvad ikka tõeks, heidab pilgu ülespoole, trepimademele, mis oma mõõtmetelt meenutab keskmise suurusega saali. Kui ta näeb, et vaateulatuses pole ühtegi hingelist, otsustab ta eelviimasel astmel kontrollida, kas mitte kingapael pole lõdvenenud või koguni lahti läinud, nii et ta võib paelale teise jalaga peale astuda ja komistada. Seepärast paneb ta jala viimasele trepiastmele, kummardab ja näeb, et ohtu paelale astuda ei ole, sest mitte kingapael pole lahti läinud, vaid et vasakus jalas on veel töö- ehk instituudiking, millel ei olegi paelu, sest tegemist on tuhvellingaga, kus paelte asemel on kummist voodriga tihedalt jalale liibuv lapats. Viimane asjaolu eraldabki seda kinga parema jala paeltega peokingast.

Õnneks on mõlemad kingad mustad.

See, mis nüüd järgneb, nõuab vähem aega kui nendest sündmustest lugemine, nimelt sellepärast, et kõik toimub üheaegselt.

All avab uksehoidja klaasist ja rauast ukse, kuigi mitti grupile aupaklikult teed andvatele kirevates rõivastes üliõpilastele, vaid kahele mustas ülikonnas härrasmehele kes astuvad välja suurtest mustadest autodest ja lähenevad väärikal sammul trepile.

Üleval ilmub samba tagant nähtavale üks mees, saadab Teole äratundva naeratuse ja sirutab tervituseks käe.

Keskel aga mõtleb Teo: viie minutiga jõuaksin Puies-tee tänava kingakauplusse, kuid sirutab samal hetkel käe teretab meest, keda ta enda teada küll tunneb, kuigi talle ei tule meelde, kes see mees on.

«Ole tervitatud, Teo,» ütleb mees, «rõõm sind näha! Selle rõõmu põhjusi lähemalt selgitamata haarab mees sõbralikult Teo käsivarre ja viib ta järgmisest trepist üles, teatades ühtlasi, et teda oodatakse juhatuses.

Teol on tunne, et ta peab midagi ütleva. Kuna ta saatja on temast lühem ja ei saa seetõttu olla Paul Schuster, küsib ta lõpuks, kas too juba kohal on, millele vastatakse eitavalt.

Esimesel korrusel Teo komistab, kuid siiski ei kuku tänu saatjale, kes teda toetab, kuid õnnetuseks samas ka allapoole vaatab. Aga ta ei vaata Teo kingi, vaid hoopis kaableid, mida vedasid raadiomehed, kes nüüd saali-uksest Teole vastu tormavad ja teada tahavad, kui kaua ettekanne kestab.

«Kakskümmend minutit,» ütleb Teo kindlalt, nagu teaks ta seda tõepoolest.

Ta astub saali poole, kuid laseb end siis juhtida teise suunas, sammub piki koridori kuni kõrge ukseni, mis kooskõlas majas valitseva vaikusega avaneb hääletult ja sulgub siis tema ja ta saatja vahel.

Teo ei tarvitse ennast esitleda. Teda tuntakse siin, kusjuures arvatakse, et Teo ise tunneb samuti kõiki. Teda palutakse istuda suurde, momendil vabasse tugitooli, millest Teo loobub. Siis võtab ta ikkagi istet, istub toolile oma suurusega aukartust äratava konverentsilaua äärde.

Kui talle pakutakse konjakit, vastab ta «jah», kui pakutakse sigaretti, siis samuti «jah». Kui küsitakse, kaua ettekanne kestab, vastab ta «kakskümmend minutit», tõrjub kogu oma käsutuses seisva energiaga kõrvale hinges pakitava kingaprobleemi, joob margikonjakit, mida ta muidu ei salli ja ütleb lõpuks rahulikult: «Seda raamatut on raske kiita.» Need sõnad on tegelikult sissejuhatus,

kuid väga ebaõnnestunud sissejuhatus, sest seda peetakse vaid tavaliseks künismiks, mille eesmärk on leevendada pinget. Vastatakse ainult kõikumõistva naeratusega.

«Minu arvates on võimatu seda raamatut kiita,» lausub Teo mängureegleid rikkuva inimese tõsidusega, kuigi ta ei tea, missugune teema arendus ja lõpp peaksid siisugusele sissejuhatusesele järgnema. Ta ei tea isegi seda, kellelega ta räägib, sest need kolm teisel pool lauda istuvat meest ei reeda ei välimuse ega käitumisega oma positsiooni. Nende näod, kust naeratus ei kao, vaid pisut taandub, ei jäta Teole mingisugust muljet, ja just see asjaolu suurendabki Teo kindlusetusetunnet, ning ajab teda veelgi rohkem kitsikusse.

«Konjak on parim abinõu rambipalaviku vastu,» ütleb üks meestest ja valab klaasid uuesti täis.

Ka Teo joob ja kordab oma üha mõttetumaks muutuvat lauset: «Ma poleks tohtinud seda ettepanekut vastu võtta.» Ent keegi ei kuulegi teda, sest samal hetkel, mil Teo suu lahti teeb, avaneb uks ja juba tuttav uksehoidja saadab daami järel sisse mehe, kelles Teo tunneb otsekohe ära Paul Schusteri.

Ja kummaline: kui kogu selle aja jooksul ei suutnud ükski vägi juhtida Teo tähelepanu kõrvale selle päeva kesksest murest, siis õnnestub see otsekohe nende mu-rede tegelikul põhjustajal. Pauli ära tundes ei meenu Teole mitte Pauli raamat ega ettekanne, millega ta mõne minuti pärast peab esinema, vaid ta silmade ette kerkib tütre nägu, mis sugugi ei sarnane noorpõlvesõbra paksupõselise näoga.

Kui õigesti me tegime, mõtleb Teo, pidades silmas Irenet ja iseennast, et me bioloogilisi fakte arutades neid ilialgi probleemideks ei muutnud.

14.

«Nende üksik... nähtuste omavahelisi seoseid... selgitab meile... auto...»

Kas tõesti? Kelle auto? küsivad kuulajate hulka sattunud naljahambad, tirides oma suunurki veelgi kõrgemale ja veelgi rohkem väljapoole. Õrnahingelised, kes on

piinlikkusest kõssi tõmbunud, vahivad üksisilmi põrandale. Julmad aga, teraselt jälgides kõnelejat, loevad vaikimissekundeid, mida ei saa nimetada pausideks, kuna neid saadavad liigutused, mida sooritavad käsivarred, käed, pea ja eelkõige silmad, mis pidevalt otsivad laual lebavat teksti, selle küll üles leiavad, aga sealsamas jälle põgenevad, otsimaks tuge kusagilt kuulajate peade kohalt, seintelt ja laelt, aknavõlvilt ja aknalaualt, nagu lootes, et siin või seal lööb helendama järgmine lause, järgmine silp, mis tähendaks pääsemist, mis vabastaks nii kõneleja kui ka publiku vaikuse lummusest, mis kaotaks pinget ja teeks lõpu irvitustele. Aga helendama ei löö mitte kiri, vaid seda teevad hoopis fotograafide välklambid ja televisioonimeeste prožektorid. Siiski jõuab järgmine sõna — «...biograafilise» — kuulajateni valjult ja selgelt, nii-öelda normaalselt, ilma kergendusohke või triumfita. Käed muutuvad taas rahulikuks, ja ajakirjanikud võivad uuesti kasutada märkmikke, mis saavad pikapeale täis ja võimaldavad õhtul välja destilleerida kolme rea pikkuse nupu hommikulehele.

«Iga autor ekspluateerib oma kirjanduslikku mina, — aga tema koha määrab kindlaks muu hulgas see, kui palju seda ekspluateerida saab.»

Teo Overbeck räägib (mitte nii soravalt, nagu siin kirjutatakse) pärast selle maja šeffi. Ministri asetäitja on valinud mittemidagiütlemiseks kõige lühema tee, nimelt vaikimise. Viiulikvartett on lõpetanud esinemise, mängumehed istuvad nüüd kõnepidajale ohtlikult lähedal ja teesklevad huvi, mis foto- ja kaamerameestel juba kadunud. Nende nägudestki on näha, et aktuse kord valmistab neile tuska: oleks auhinna üleandmise tseremoonia toimunud enne peakõnet, võiksid nad juba kodus olla.

Foto- ja kaameramehed moodustavad kõige väiksema rühma keset üksteisest selgesti eralduvaid publikugruppe. Tegevuseta jäänud, ei sobi nad oma tööriietuse ja muretult lodeva hoiakuga nende ukse lähedastele esimese rea nurgakohtadele, kõrvuti aukülaliste musta ülikonnariviga, kes ilmselt ei pööra tähelepanu aparaatide surinale ning plöksatustele, jälgides väarika tõsidusega Overbecki kõnet.

Mitte küll aukülaliste hulka kuuluvatest, ent siiski etiketkohalet riidetud inimestest moodustatud keskmises rühmas on põhiliselt kirjandushuvilised ja naised. Irvita-

takse, noogutatakse heakskiitvalt, sosistatakse ja heidetakse aeg-ajalt ähvardavaid pilke tahapoole, kus tagumistes ridades istuvad üliõpilased on rahutuks muutunud.

«Nagu osav valetaja, jätab autobiograafilise orientatsiooniga autor püsti just sellise arvu mälestuste tugisambaid, kui palju ta vajab oma fantaasiahoone ehitamiseks.»

Alles kolme meetri pikkusel teelõigul aukülaliste istekohtade ja kõnepuldi vahel oli Teo jõudnud otsusele ettekande ja esitusviisi osas. Ta kavatses küll kasutada oma biograafilisi eelteadmisi, kuid ainult sissejuhatuseks õiglase hinnangu andmisel Pauli raamatule. Ühtlasi otsustab ta appi võtta nii pea, käed kui ka silmad, aga mitte jalad. Esimene otsus on tingitud südametunnistusest, teine kindadest.

Sest mitte kinnine pult, nagu Teo oli lootnud, ei varja kõnelejat rinna kõrguseni, vaid too peab seisma peente jalgadega laua taga, kusjuures laud jätab publiku pilkudele vabaks ka kõneleja jalad — välja arvatud siis, kui neid pilke ei juhi kõrvale žestid, mida Teo mõtleb välja nagu lauseidki, mis on küll pikad, kuid ta enda imestuseks alati täielikud ja grammatiliselt laitmatud.

«Seega võib eriomane, läbielatud ja konkreetne tege-likkus olla autorile ainult sõbratariks. Kuid abikaasaks, kes räägib vahele, kes lubab ja keelab, peab olema tõde.»

Teo ei vaata kuulajatele näkku, ta pilk liigub neist üle, kuid ta näeb siiski, kuidas mõned ta lausetest jõuavad päralt, kuidas saali närviline rahutus muutub aeg-ajalt heatahtlikuks. Komistades täitesõnadele, trügib ta vaevaliselt järgmise seda laadi lauseni, peab muidugi leiutama ka uusi žeste (peidab mõlemad käed püksitaskutesse, tõmbab nad siis äkki välja ja sirutab ette, asendab esialgu veel puuduva sõna ähvardava sõrmeliigutusega) ja ühtlasi edasi kobama mööda mälestusteenõori, kuni ta jõuab sõlmeni, millest eraldub uus, tegelikult peaharu, mis viib Pauli raamatuni.

«Raamat võib mõjuda ainult siis, kui ta on täiesti avameelne. Ainult siis, kui autor samastab end oma teosega, mõistab lugeja teoses esitatud tundeid ja mõtteid.»

Niisugune lause võikski osutada sõlmeks, kuid Teo ei suuda enam leida uut haru, mistõttu ta sukeldub uuesti ääretusse sissejuhatusse, mis on juba ammu minetanud iseloomustavad tunnused. Ometi pole Teo võimeline sissejuhatuse piire ületama, vaatamata isegi sellele, et ta kuu-

leb, kuidas saalis kasvab rahutus, mis muuseas ei lähtu Paulist. Viimase sile nägu ei ärata Teos enam ammugi hirmu.

Lärm algab kusagil tagapool, üleval, üliõpilaste hulgas. Teo kuuleb köhatusi, toolinaginat, vaevalt summutatud sõnu, jalgade tasast sahinat, mida ei tarvitse küll veel kavatsetuks pidada.

Teo peab asja juurde jõudma. Ta lööb rusikaga lauale, aga ka see liigutus ei too kaasa sõlme. Ta võtab vee-klaasi, joob, asetab klaasi hoogsalt lauale ja ei lase seda enam lahti. Talle meenub, et lause autori avameelsusest muutuski juba peaaegu sõlmeks, ta peab veel kord katsetama, selleks asendab ta termini «avameelsus» «ilma-häbita-olemisega», mis teatud määral tähendab ka häbitust, julgust elada vastavalt oma ekshibitsionistlikele kalduvustele. Kuid nüüd Teo ehmub: ehmub oma mõttest, mis pole talle varem kunagi pähe tulnud, mis näib kahtlane, väär, andeksandmatu, mille ta peab tagasi võtma, mõeldes kõigile nendele ebameeldivatele tõdedele, mida ta kavatses veel Pauli raamatu kohta ütelda. Kuid tagasivõtmine nõuab uusi kõrvalepõikeid, mis viivad eksiteele. Nendel eksiteedel koperdab Teo ringi žestiderohkete pauside saatel, kuni teda tabab midagi hirmsat: naer, vali, häbematu ja õel naer.

Kingad.

Esimest korda vaatab Teo publiku poole, näeb üliõpilaste pilkavaid, naeruhimulisi nägusid, märkab fotograafide igavlevaid näoilmeid, kohtab kaastundlikke pilke. Ka aukülalised on minetanud oma endise väarikuse, mida asendavad kulmukortsutused, pahameel, käe varjus poetatud sosinad. Kuid ükski pilk pole suunatud allapoole, tema jalgadele! Mida ta praegu ütles? Shakespeare? Kuidas ta ometi sattus Shakespeare'ile? Kuidas jõuda Shakespeare'ilt tagasi olevikku ja siit Paul Schusteri raamatule?

«Kuigi ka Shakespeare'i ajal auto...»

Pausi täidab naer. Jalgade sahin valjeneb. Seda saadab tundmata päritoluga vaikne sisin. Sisin tuleb õhust, hoo-vab seintest, langeb laest. Maja šeff tõstab käe, juhtimaks endale tähelepanu, ja näitab parajal silmapilgul oma käekellale. Teo räägib edasi, heites ühtlasi pilgu oma kellale. Nüüd on ta juba peaaegu tund aega rääkinud, ta tunneb, kuidas veri tõuseb talle pähe, ta teab, et oluline

pole nüüd enam asja juurde jõuda, vaid kuidagi lõpetada. Ta teab väga hästi, et see häbistava alanduse haav ei parane iialgi, kuid ta kõneleb edasi järjest valjeneva lärmi sekka, ei püüagi enam leida sisukat lõppu oma arutlustele, vaid otsib ainult punkti, mis võimaldaks häält lõpetuseks langetada. Kuid ta ei leia seda punkti, vaatab üksisilmi inimesi, kes kõik, viimane kui üks, on tema vaenlased, ta pilk jääb peatuma Pauli näol, mis kahjurõõmu asemel väljendab ainult kaastunnet, ta kõneleb ja kõneleb, kordab ennast, ja jääb äkki vait, jätab lause lihtsalt pooleli ja vaatab koos vaikusesse tardunud kuulajatega ukse poole.

Uks on vaikselt, nii Teole kui ka kõigile teistele märkamatuks avanenud ja valju prahvatusega uuesti sulgunud. Teo ees, võluvam kui eales varem, seisab Irene, kes uue kübaraga näib eriti noor.

«Vabandust,» lausub Irene saalis valitseva vaikuse sekka ja naeratab oma mehele. Ta pole mitte sugugi kohmetunud, vaid käitub nagu inimene, kel on õigus hilineda ja kes seetõttu ei pruugi üldse vabandada.

Kui Irene läheneb esimesele toolireale, õõtsub kübaralär iga ta sammuga kaasa. Liebscher tõuseb püsti, tervitab teda ja esitleb sosinal maja šeffi. Irene võtab istet ja noogutab oma mehele, nagu märguandeks, et too võib nüüd edasi rääkida.

Ja Teo räägibki edasi. Mitte küll nii, nagu ta asja oli kavatsenud, ent siiski talutavalt. Irene ei suutnud teha imet, kuid andis talle ikkagi võimaluse uuesti alustada. Kaart, mille abil üldine ühendada üksikuga, ei leia Teo ka praegu. Praegu leiab ta ainult lõpu. Lõpp aga jõuab selgelt, lähedalt ning rahulikult tähelepanelike kuulajateni, kes siis isegi viisakalt, kuigi nõrgalt plaksutavad.

Kui maja šeff, käes punasest nahast aukirjakaaned, astub publiku ette ja ütleb midagi äärmiselt huvitavatest arutlustest, mille probleemiderikkus võib kirjandusentusiastile tähelepanu ajaplaanist kergesti kõrvale juhtida, ütleb Teo läbematult need kolm pikka meetrit, mis teda eraldavad tema kohast esimeses reas. Seal suudab ta ainult jalad võimalikult kaugele taha lükata ja Irenet sosinal tervitada. Seejärel valdab teda täielik vaimne rammestus, mis laseb tal kuulata ainult oma südame-tukseid.

Kui suurem osa kuulajatest on lahkunud, kogunevad aukülalised ja kaastegevad šefi ruumides korraldatud intiimsele vastuvõtule. Peremees, keda hämmeldunud Teo parima tahtmise juures enam ära ei tunne, kutsub ka teda, nimetades seda vahetult aktusele järgnevat olengu klaasitöstmiseks kitsas ringis. See kitsas ring koosneb kolmekümne viiest mehest ja kahest naisest, kui mitte arvestada teenindamisega tegelevaid naissekretäre, klaasitöstmisele aga vahuveinist ja lõpuks serveeritavast mokast, millele lisanduvad eespool üldse mitte mainitud suupistid: palju vorsti, liha, mune, juustu ja üpris vähe leiba. Asjaolu, et vastuvõtul tuleb püsti seista ja lobiseda, takistab vanu ja keskealisi pakutut nautimast. Igivanakesed, kelle käsutuses on küll paar tugitooli, peavad niikuini ülalnimetatud hõrgutistest loobuma.

Paul Schuster, kes seisab koos Ulla, Irene, Teo ja Liebscheriga, heidab pilgu külalistele. Pole kahtlust, et ta tunneb ennast kogu seltskonna keskpunktina, peab aga kogema, et teised seda ei arva. Ametliku osaga täidetud ettenähtud tunnustusenorm, ja rohkemaks ei tunne keegi ennast kohustatud olevat.

Esimesed sõnad, millega Paul pöördub Irene poole, kujutavad endast siirast komplimenti. Ometi ei rõõmusta see naist. Harjunud Teo soojusega, näib Pauli klant Irenele külmana. Ta püüab Ulla Schusterit vestlusse kaasa tõmmata, kuid see ei õnnestu. Aga muidugi! Aga mitte sugugi! vastab too. Ja kui Irene esitab küsimuse, millele Ulla peaks vastama täislausega, võtab Paul vastamise enda peale. Kui tekivad pausid, päästab Liebscher olukorra oma naljadega.

«Ära tee väljagi!» on esimesed sõnad, millega Paul pöördub Teo poole. Häälekõla aga lubab oletada järele, nagu «Vanapoiss — ikka vana semu» või midagi taolist. Ükski teine Teo tuttavatest pole nii taktitu, et mainida nurjunud ettekannet, ja nüüd, kus ülevas meeleolus auhinnasaaja seda ikkagi teeb, püüavad kõik sellest mitte välja teha.

Teo aga mõistab kõike teisiti. Paljude taktitundelise vaikimises näeb ta vaenulikkust, Pauli labasuses aga sõbralikku žesti, millega talle pakutakse võimalust ennast

kaitsta. Seda hakkabki Teo nüüd otsekohe tegema, muutes olukorra taas piinlikuks.

Ta märkab muidugi varsti, et isegi Paul ei kuula ta seletusi. Pauli huvi keskendub täielikult aukülalistele. Ainult Pauli naine vaatab talle tähelepanelikult otsa, ei lausu aga ühtegi sõna. Nüüd pöördub Teo ainult tema poole, puudutab paari lausega oma äpardust, ja seisabki üksinda.

Irene palub Liebscherit tutvustada ennast šefile, olles veendunud, et valgus, mida ta ise kiirgab, asetab paremasse valgusse ka ta mehe.

«Silmapilk,» ütleb Paul ja läheb koos naisega väärivate igivanakeste juurde. Seal käitub Paul nii, nagu temalt oodatakse. Ta naerab valjusti iga lõbusama märkuse üle, ei vii kedagi kahemõttelise poliitilise lobaga kimbatusse, kõneleb tühjast-tähjast, jätab tagasihoidliku mulje ja kuulab suure huviga ülitarku lööklauseid. Ainult üks kord kipub ta silma paistma, nimelt siis, kui ta kaldub kõrvale rõhutatult mitteametliku klaasitöstmise stiilist ja tervitab liiga sõnaohtra toostiga riiki, parteid ja rahvast, kellele kirjandus võlgnevat tänu kõige eest. Need sõnad peegelduvad ilmekalt kuulajate nägudel, millele vihjates Teo võiks nüüd omakorda Paulile öelda: «Ära tee välja, vanapoiss.»

Kuid Teo peas mölguvad hoopis teised mured. Teda täidab tervenisti too õnnetu kõne, mida ta ei suuda analüüsida, vaid ainult taastada. Lõpmatult piineldes räägib ta endamisi edasi, kuuleb uuesti naeruturtsatusi, sisistamist ja sahistamist, seostab neid hääli iga sõna, iga talle heidetud pilguga. Ta ei suuda ette kujutada, et see olukord võiks kunagi mööduda, et ta hing võiks üldse terveneda. Ta ei tea ühtegi abinõu, ent ometi kasutabki juba üht.

Tegevusetus soodustab teatavasti kannatusi, aktiivne tegutsemine aga vähendab neid. Ka Teo on sunnitud aktiivselt tegutsema, kõigepealt nõuavad seda ta eri paari kingad, peale selle aga Irene õhtune koosviibimine, mis nüüd omandab ka tema silmis tähtsuse.

Et mitte teha oma jalgadest pilgupüüdjat, trügib Teo ühe grupi keskele ja plaanitseb siin rahulikult oma järgmisi samme.

Ta peab õhtused külalised kõrvale paluma, sest talle samuti tuttavate inimeste ees ei sobi rääkida koosviibimisest, kuhu kõiki ei kutsuta. Kuid samas peab ta kiiresti

tegutsema, sest praegune vastuvõtt on rõhutatult lühike. Vahuvein ongi juba otsas. Naissekretärid koristavad laudu.

Kõigepealt auhinnasaaja ja tema abikaasa. Nood aga seisavad ikka veel igivanakeste laua ääres, naine vaikides ja naeratades, mees õndsaliiku näoga. Nagu valgusesähvatused tabavad Pauli nõuanded, et kõik oleneb töökusest, tähelepanuvõimest, sidemetest täisverelise eluga ja kindlastest seisukohtadest. Küsimusele kirjanduslikest esivanematest vastab Paul vaimsete eeskujude loeteluga, millest täpselt poole moodustavad kohalviibijate nimed, austusavaldus, millesse mõned suhtuvad heatahtliku, teised aga skeptilise naeratusega.

Siis, kui inimesed Teo grupist naeravad ühe naisajakirjaniku vaimukalt esitatud karjäärilugu, mis on viinud läbi mitme tuntud tegelase abieluvoodi, ületab Teo kiirel sammul lageda ala, varjab jalad laua taha, ja lootes krõbide halvale kuulmisele, esineb küllakutsega. Selle peale noogutab Paul armulikult pead, proua Ulla aga vastab valju häälega: «Jah, meeleldi!»

Irenel on vahepeal õnnestunud muuta jutuaajamine šefiga hästi usalduslikuks. Ta äratas šefis Teo vastu kaastunnet, kuid ei hoiata tagasi ka kergeid etteheiteid. Ta selgitab sellele nagu äravõlutult naeratavale härrale Teo peaaegu asotsiaalset moraalsust, ja võtab talt lubaduse hoolitseda Teo enda ja tänase ebaedu võimalike tagajärgede eest.

Vahepeal on Teo jõudnud grupini, kus Liebscher saab oma nalju laialt tutvustada.

«Dialog: Minu mees jättis suitsetamise maha! — Selleks on vaja tugevat tahtejõudu! — Ja seda mul on!»

Liebscheril on edu. Pidulikkusest kurnatud publik on tänulik väiksemagi naerupõhjuse eest.

Kui Liebscher teeb lühikese vaheaja, sosistab Teo küllakutse talle kõrva ja püüab siis läheneda preili Hessele, kes seisab koos nooremate kolleegidega juba ukse juures. Kuid Liebscher hoiab teda käisest.

«Täpselt niimoodi ma oma kompromissiettepanekut just ei mõelnud.»

«Võid rahulik olla, ma ei maini seda iialgi.»

Teo lähenedes jäävad preili Hesse ümber kogunenud inimesed sõnaahtraks ja lähevad kiiresti laiali. Preili Hesse silmad vaatavad kurvalt. Valuline on ka naeratus, millega ta tänab küllakutse eest.

«Kas teil poleks õigem tänada üksi olla?»

«Ei, otse vastupidi,» ütleb Teo ja palub preili Hesse Irene ja teda väljas oodata.

Teo peab veel hüvasti jätma maja šefiga. Too suudleb parajasti Irene kätt ja hoiab siis Teo kätt pisut kauem kui vaja, informeerides teda kunagi hiljem toimuvast lõplikust jutuaajamisest: «Kui teil midagi selle vastu ei ole, räägiksime üsna põhimõttelistest küsimustest.»

«Kui meeldivad inimesed,» ütleb Irene trepil. «Ma tundsin ennast ülihästi.»

«Seal, kus sinust lugu peetakse,» vastab Teo mitte ilma kibedusega, «tuntakse end alati hästi.»

Loojuv päike heidab lahtistest akendest viimased kiired emale ja tütrele, kes Cornelia toas oma kübaraid proovivad. Mõlemad naised on teineteise meelest ilusad, aga ka võõrad ja naljakad. Nad naeravad, langevad teineteisele kaela, ja valavad äkki sõnagi lausumata ohtralt pisaraid. Ometi on pilt nende üksmeelest petlik. Nad nutavad küll mõlemad, aga põhjused selleks on erinevad.

Tütar nutab kaotatud armastuseillusioonide pärast, jõuetustundest ja hirmust ebakindla tuleviku ees, ent samuti rõõmust kojujõudmise pärast, mis toob uuesti kaasa juba unustatud harjumused. Cornelia otsustab, et ta näeb tänasest peale kõike uuesti: tuba, aeda ja alati rõõmsatujulist ema, kelle rinnal võib ennast tühjaks nutta, tarvitsemata sealjuures kirjeldada läbielatud õnnetuse kogu ulatust. Pisarad kuuluvad minevikule, uhuvad minema viimased meeleheitekübemed, muudavad vastuvõtlikuks uuele, mis juba ootab. Märjad plekid ema õlal tähistavad pöördepunkti, lapsepõlve lõppu. Ka ema pisarates segunevad rõõm ja valu, millele lisandub hirm. Rõõmu valmistab nii ootamatult muutunud tütar, valu aga enda suhtes lootusetu mees. Hirmu teeb Paul, kes võib üheainsa sõnaga hävitada perekonnale igaveseks kuulutatud õnne.

Irene on õnnelik, et tütar temast veel nii palju hoolib. Ta kallistab oma suurt tüdrukut, kuigi soovib, et too oleks väike, palju väiksem, pisitilluke. Ta mõtted lähevad tagasi

minevikku, mil nad mõlemad moodustasid terviku, mil laps sõltus täielikult tema armastusest ja hoolitsusest, sõltus piimast, millega ta ihu teda toitis.

Pisaraid põhjustab teadmine, et nende teed lähevad nüüd ikka enam lahku, samuti mälestus aegadest, mil nad mõlemad koos olid vaid üksainus ihu. See aeg oli täis hirmu ja vastikust.

Hirmu tundis ta mõlema mehe, vastikust iseenda ees. Ajal, mil Pauli laps kasvas tema ihus, õppis ta armastama Teod, keda ta pettis, säilitamaks lapsele isa ja endale õnne. Teda kuude kaupa piinanud iiveldus oli tingitud vaimsest, mitte füüsilistest vaevadest. Raseduse vaikne rõõm, mida tunnevad nii paljud naised, oli talle võõras. Sageli vihkas ta seda last oma ihus, kelle nimel ta pidi valetama.

Pisarate põhjuseks võib olla aastatepikkune õnn, mis rajaneb pettusel, mida võivad paljastada juhus, hooletus või kätemaks.

«Kas meie, rumalad naisterahvad,» ütleb Irene ennast tütre haarest vabastades, «peame tingimata pisaraid valama, kui on oodata külalisi ja me peame tavalisest ilusamad olema? Õnneks on olemas rohtu äranutetud nägude vastu.»

Irene korraldab küll harva koosviibimisi, kuid ometi tunneb ta seda tööd. Ta oskab hõrgutavaid roogi nii hästi lauale paigutada, et nendest saab muu kõneaine puudumisel alati rääkida. Ta oskab õigel ajal kasutada alkoholi, mis õlitab kõneorganeid, ja sattudes varjatult hõõguvatele sütele, puhub lõkkele leegi. Paratamatud kõneteed, nagu haigused, lapsed, torulukksepp, keetmine ja auto ei aja teda paanikasse, sest ta on kogenud, et vastutust kandvad võõrustajad on nõudlikumad külalistest, keda juba vastutuse puudumine rõõmustab.

Õieti, mitte nagu Teo, polegi Irene eriti nende teemade vastu, sest nood võimaldavad kõigi osavõttu vestlusest. Kõik on olnud haiged, ja toruluksepalood sarnanevad üksteisega nagu armulood, mida ikka ja jälle võib kuulata. Muidugi tahab Irene rohkem kuulda teistest, seda põhjendamatu alahinnatud klatši, ta hindab uudiseid teiste tubadest ja südametest, nii-öelda perekonnanäidendeid. Personaaliad, aga mitte reaaliid; lood tuttavatest inimestest, kusjuures ei puudutata nende elukutseid; kirjanikest, aga mitte nende teostest, poliitikutest, aga mitte poliitikast. Irenet huvitavad ainult inimesed; ta ei kannata lõputuid

arutlusi asjadest, teadus-, kirjandus- ja ajaloo-probleemidest.

Et seda vältida, on vaja külalised õigesti istuma panna. Selleks kasutab Irene nimekaarte. Sisenemisel niikuinii kohmetud külalised kuuletuvad vähemagi nurinata. Krautwursti paneb ta istuma Teo ja preili Hesse vahele, proua Krautwursti kõrvale juhatab professor Liebscheri, ja ise istub aukülaliste, härra ja proua Schusteri vahele, takistamaks intiimse rühmituse tekkimist. See kartus osutub asjatuks, sest kumbki ei tee katsetki teineteisega rääkida. Suudavad nad seda sõnadeta, või polegi neil teineteisele midagi öelda?

Paul võtab osa autosid puudutavast vestlusest. Ta ei suuda harjuda uue «Wartburgi» käikudega. Hoidmaks kehakaalu, loobub ta tordist ja selgitab oma endist head ja praegust halba vahekorda kohviga.

«Aga puding?»

«Seda ei too ükski vägi minu majja!»

«On see tõsi?»

Vaikiv proua Ulla ehmub, kui teda kõnetatakse. Tal on suured lapsesilmad, mis tänu alalisele niiskusele on kuidagi ebamäärased, varjates kas mõtlikkust või tühjust.

«Aga muidugi!» ütleb ta ja vaikib edasi, kuni Irene järgmine küsimus teda uuesti ehmatab: Aga muidugi! Aga muidugi mitte! Aga muidugi!

Vaene Paul, mõtleb Irene. Selle kaastundliku mõttega ei pea ta aga silmas enda kõrval istuvat sileda näo ja oma kehakaalu pärast muretsevat meest, vaid mälestuste-Pauli. Irene ei võta momendil arvesse, et valud nagu mõned lõunamaised puuviljadki muutuvad magusaks alles pärast pikka seismist, nii et aastate pärast on kannatusi ja rõõme raske eraldada. Tema Paul on too endine habemega Paul, kellest tal on kahju, kui ta kuuleb seda monotoonset «aga muidugi», kui ta näeb neid kokkusurutud põlvi ja põlvede vahele pressitud käsi.

Kuna uus Paul on talle nagu võhivõõras, lakkab Irene teda kartmast. Paul näib talle inimesena, kes on liiga väimustatud olevikust, tuhnimaks mälestustes, mis oleksid talle ohtlikud.

Proua Krautwurst uurib oma naabri, professor Liebscheri käest, kas uskuda kuuldusi söögiisu ja seksuaalsuse vahelistest seostest. Ent professor Liebscher on endale juba pahane, et ta üldse kaasa on tulnud, ta teeskleb iga-

vust, kehitab kõigepealt õlgu, ütleb, et ta pole psühholoog, silmitseb aga siis lähemalt oma partnerit — mis pole viimasele sugugi ebameeldiv —, muutub elavamaks, kummardub naise poole ja sosistab talle midagi kõrva, mispeale too naerma pahvatab.

Krautwurst on ainuke, kes kohe algusest peale püüab lõbus olla, ja Irene on talle tänulik. Provokaatorlike väljendite abil päästab Krautwurst valla ägedaid vaidlusi pesuainete, paberist mähkmete ning parkimismääruste üle, võtab lõpuks kõik teemad uuesti kokku õudustäratavas loos, mille peategelaseks on motoriseeritud torulukksepp, tänu kelle üliohtrale küüslaugutarvitusele langeb ühe lasteaiaköögi laest krohv. Kahjuks ei õnnestu tal tänu täheks tabada oma naise heasoovlikku pilku. Otsekohe muutub Krautwurst passiivsemaks, ohkab resigneerunult, nõjatub vastu seljatuge, süütab värisevi käsi sigareti, võtab end siis veel kord kokku ja küsib kaastundlikul häälel preili Hesselt, kas too ennast halvasti tunneb.

«Ei, ei,» valetab preili Hesse kiirustades ja püüab mitte enam üksisilmi vaadata ust, mille taha kadus Teo, arutades endamisi, mida talle lohutuseks öelda.

17

Birt pole kunagi olnud neid vanainimesi, kes panevad noortele pahaks nende teistsuguseid ettekujutusi elust. Siis, kui ta alles töötas ja huvitus poliitikast, püüdis ta võimaluste piires kasvada käsikäes uue põlvkonnaga. Ajast, mil haigused on aheldanud teda maja ja aia külge, on tema noored allüürnikud tähtsaimaks ühenduslüliks maailmaga, kuigi just maailma selle osaga, milles ta ei tunne ennast kodus, sest tema maailmaks oli alati tööstus.

Aga isegi seal, kuigi vargsi, hakkas teda häirima asjaolu, et aja jooksul (võib-olla seoses jõukuse kasvuga) kadus suhtlemises teiste inimestega esialgne revolutsiooniline värskus, et ta teiste arvates muutus kombekamaks, nii-öelda kultiveeritumaks, enda arvates aga puisemaks, õigemipi kodanlikumaks. Talle näis, et inimesed võõrduksid üksteisest üha enam, võimalused avalikult oma arvamust esitada vähenesid, sest kulus üha rohkem jõudu,

purustamiseks konventsiooni õhuke si vaheseinu. See asjaolu valmistab talle tuska, kuna ta näeb selles midagi enamat kui ainult käitumisprobleemi: nimelt sihilikku isoleeritust. Seepärast on ta väga rõõmus, kui ta nagu tänaselgi õhtul kogeb, et kõik võib teisiti olla.

Ta istub köögis ja joob Teoga konjakit. See, et ta alati kuulub Overbeckide külaliste hulka, on niisama iseenesestmõistetav nagu tema sellistel puhkudel igati tervitatud abi köögis. Niisiis talitab ta köögis, kuni Teo kutsub teda konjakit jooma.

Teole on kasulik lahkuda akadeemiliste kõrguste hõredast õhust ja maanduda köögiaurude piirkonda. Naermine, jalgadesahin ja hääldesin muutuvad siin vaiksemaks, kuigi ei kao päriselt, isegi mitte siis, kui ta räägib Birtile külalistest, ütleb kõigi kohta midagi lõbusat, välja arvatud Pauli, selle Birti meelest esindusliku seltsimehe kohta. Pauli kohta peab Birt eraldi küsimusi esitama, ja ta saab nüüd teada, et tegemist on sõbraga, kui seitseteist aastat midagi ei muuda, sest Teo ei tunne teda enam ära, mistõttu ta ei oska temaga ka suhelda. Edasi saab Birt teada, et Teo on kartnud vanade, nende sõprust häirinud asjade pärast, kusjuures ilmnes, et neid saab võrrelda eemalt mustade äikesepilvedega, mis pea kohal on ainult hallid. Aga seda ei tea muidugi keegi, kas piksenooled sellegipoolest veel tulemata jäävad.

Nii kaugele on Teo oma seletustega parajasti jõudnud, kui avaneb uks ja esinduslik seltsimees ise vaatab sisse, soovides teada saada, kas pole tegemist tema poolt otsitava ruumi, — nimelt tualetiruumiga.

Birt, kes tunneb piinlikkust, on rõõmus, et Teo ei pööra sellele vähimatki tähelepanu. «Astu aga sisse, räägimegi parajasti sinust,» ütleb ta Paulile ja osutab käega söekastile. Ta jätkab oma kommentaare, juuresolijat mitte leebemalt, vaid hoopis ägedamalt rünnates.

Kunagi oli Paul kunstiinimene, seletab Teo, nagu teda filmidest teatakse: habemes, vaene, riided katkised, näljane ja kõigega rahul. See oli paha! Ent ühes punktis siiski hea: nimelt polnud Paul kunagi rahul iseendaga, mis annab tunnistust talendist. Inimene näeb teiste teoste suurst ja enda omade väiksust. Põlgus tabab just iseennast, sest ei jää vajaka nii vaimujõust kui ka fantaasiast, teadmaks, missugune sa peaksid olema ja missugune sa võiksid olla. See teadmine innustab, sunnib tagant, kuid teeb

ka haiget, nagu kannused alati teevad haiget. Haav jookseb verd, ja see verejooks ei lakka, sest inimene elab ja liigub. Pingutused kestavad edasi, kuna iseennast kannustades tormatakse samuti edasi, rünnatakse eesmärki, mida iialgi ei saavutata, mida ei tohigi saavutada, sest see tähendaks paigalseisu. Paigalseis, rahulolu ja valutus aga tähendavad talendi surma. Saab õppida küll kenasti kirjutama, ent kõige olulisemat ei saa ära õppida, see tuleb läbi elada, ise olla, mistõttu elus langetatud otsused on ühtlasi otsused raamatutest, mida kavatsetakse kirjutada.

Juba ammu ei istu Teo enam laua ääres. Ta kõnnib ringi, liigub ukse juurest külmutuskapini, külmutuskapist ukseni, edasi ja tagasi, möödub Birtist, kes seisab akna juures ja paneb imeks ettekannet, mida ei peeta enam talle ja mis nüüd Teo enda silmiski muutub ettekandeks, möödub Paulist, kes istub liikumatult talle kättenäidatud kohal ja näib uurivat põrandakatte mustrit.

Alles nüüd märkab Teo, kui elavalt, veenvalt ja soravalt ta siin köögis räägib, pealtkuulajateks mees, kes teda imetleb, võib-olla isegi mõistab, ja veel teine mees, keda ettekanne õieti puudutab. Siin, köögis, omandab ta hääle uue ning puhta kõla, siin tabab ta otsekohe sõlme, leiab ilma vaevata kätte ülemineku autorilt raamatule, siin suudab ta raamatut selgete ning arusaadavate lausetega hinnata. Kuigi ikka veel täis enesepilget ja meelegeid, tunneb Teo, kuidas teda aeg-ajalt tabab lootuskiir, et tänu peategelase kohalviibimisele võiks see köögiettekanne rehabiliteerida tema nurjunud avalikku esinemist.

Ent juba kõnelemise ajal taipab Teo, et see lootus on petlik. Ta saab aru, et ta ettekanne puudutab üha vähem raamatut, üha rohkem aga elu, tema enese elu, tema tegutsemisi ja nurjumisi. Sõnad nagu «vastutus», «julgus», «ausus» ja «väarikus» on sõnad, mida ta küll ei kasuta, mis aga mõlemale pealtkuulajale arusaadavalt kõlavad kaasa nois selgetes lausetes, millega ta tahtlikult liialdades nimetab Schusteri raamatut vääralt teele juhitud talendi loominguks, kus kunstipäraselt korratakse tuntud tõdesid, kus ilusate värvidega värvitakse ettejoonistatud pilte, ja kus igasugused kitsendused on olulisemad autori kohusest neid rünnata. Ometi pole autori ülesanne illustreerida juba tuttavat, vaid avastada uut ja tundmatut. Kirjanik, kelle ülim eesmärk on ammendada kõik võimalused, ei

tohi — isegi mitte kompromisside pärast — vabatahtlikult taganeda oma eesmärgiks.

Teo kõnnib ja räägib, ta hääle muutub kindlamaks ning valjemaks, ta ettekanne tempokamaks. Aga siis, kui ta pärast läbimõeldud pausi tahab jõuda kokkuvõtte, hüüatab Birt: «Taevane jumal, kingad!»

See on hirmukarjatus, kuid see pole veel kõik. Hirmu kõrval on tunda kahjurõõmu, kuigi imevähe, aga siiski küllalt ühele inimkõrvale, mis kõikjal — isegi Schusteri näos — näeb ainult pilget ja kahjurõõmu.

Esialgu on Birt oma avastusest muidugi kohkunud, kuid nähes, et Schuster ei jaga seda kohkumist ja et Teo puhkeb isegi naerma, asendub kohkumine arusaamisega õnnetuse koomikast, ja ka Birt naerab kaasa, kuni ta taipab, et see Teod raputav ja üha valjenev naer polegi naer, vaid kramp, õigemini karjatus.

Seda naeru võib kuulda terves majas: toas, kus Cornelia huuli puudutab esmakordselt huulepulk, samuti elutoas, kus seltskond kohkunult vaikib, Irene aga püsti kargab ja välja tormab.

Teo on küll vähe joonud, aga tal on siiski tunne nagu joodikul, kes joobumust enda meelest vaid teeskleb, püüdes kõigile selgeks teha, et ta on tegelikult kaine. Ta naerab ja naerab, näeb Irene näos peegelduvat hirmu, mis sunnib teda veelgi valjemini naerma, ta naudib selle naeru vastukaja, — ja jääb ootamatult vait, kui Irene katab käega tema suu.

«Niiviisi algavad vist vaimuhaigused,» ütleb ta tasa Irenele, jäädes ootama hääldesinat.

Aga midagi ei juhtu. Teo tähelepanu juhitakse hoopis kõrvale. Nimelt on Birti arvates saabunud aeg, et jutustada vanematele tütre õnnetusest.

«Cornelia filosoofiaõpingutest ei tule midagi välja,» ütleb Birt, rõhutades olakehitusega oma abitust ning jälgides murelikult Irene reageeringut.

«Niisiis sinna oligi koer maetud.» See on kõik, mida Irene hädaldamise asemel kostab.

Teo ei ütle üldse midagi. Ta ainult noogutab Irenele, Birtile ja Schusterile ja läheb otseteed Cornelia tuppa. Ta leiab tütre ennast minkimas, — tegevus, mis ei katke isegi siis, kui ta Corneliale läheneb ja käe ta juustele asetab.

«Birt on nähtavasti lobisenud?» küsib Cornelia, proovides kulmupulka.

«Jah,» ütleb Teo ja vaikib siis kaua.

Sõnast «armastus» ei piisa, tähistamaks vanemate armastust oma laste vastu, mõtleb Teo. Vanemate armastus on teistsugune: puhtam ja ennastsalgavam. Kas muutub see armastus väiksemaks, kui lapsed suuremaks kasvavad ja lõpuks täiskasvanuks saavad? Seegi laps siin püüab parajasti oma sisemist täiskasvamist ka väliselt tõestada.

«Kindlasti vihkad sa sõna «mõistmine»,» ütleb Teo ja silitab Cornelia juukseid, «aga mulle ei meenu midagi paremat. Kuna kõik ei saa edasi õppida, pead sa mõistma, et selle õiguse saavad vaid parimad.»

«Mõista on muidugi lihtne. Aga kuidas endale selgeks teha, et just mina ei kuulu parimate hulka?»

«Tunnistuse keskmist pean isiklikult küll ainult hädaabinõuks, kuigi ma ei tea ka midagi paremat. Aga sina?»

«Nii et sina oled ikka veel veendunud, et mul oleks õige filosoofiat õppida?» küsib Cornelia ja võtab *Eyelinert*i.

«Jah.»

«Ja miks sa siis ei taha kasutada oma tutvusi? Kui mitte tütre, siis vähemalt õigluse nimel.»

«Sa ülehindad minu võimu.»

«Aga sa ei kasuta isegi seda vähest.»

«Tütarlaps, kes tahab filosoofiat, niisiis ka eetikat õppida, peaks neid põhjusi vist isegi teadma.»

«Usud sa siis nagu vana Birtki, et meil seda liiki onupojapoliitikat ei aeta?»

«Usun, et oleks hea, kui seda tõepoolest ei aetaks.»

«Et mul on moraalitsejast isa, siis jääb mul üle ainult saatusele alistuda.»

«Mitte saatusele alistuda, hoopis aru saada, et oled midagi valesti teinud. Sul olid teistega võrdsed võimalused, kuid sa mängisid nad lihtsalt maha, kuigi muidugi mitte igaveseks. Sa võid ikka ja jälle uuesti katsetada. Sinule on ju kõik alles algus. Kui sa ise oled veendunud, et sa sellele erialale sobid, suudad sa veenda ka teisi. Ole kangekaelne ja ära jäta neid rahule. Kuid ole kangekaelne ka enda suhtes. Kui oled kindel iseendas, pole ka põhjust saatusele alistuda.»

Jumestamine on lõppenud. Cornelia tõuseb püsti, põimib käsivarred ümber Teo kaela ja hõõrub oma põske Teo põse vastu. «See ajab naerma,» lausub ta üle Teo õla, «et just sina niimoodi räägid, just sina ja just täna.»

«Naera pealegi,» ütleb Teo, küsides endalt, nagu ta juba nii palju kordi oli küsinud, kas ta armastaks seda last nii väga, kui oleks tegemist poisiga. «Ma ise naeran koos sinuga seda alati kõhklevat vana meest, kes ometi kuulutab sõja kõhklustele. Aga see, kes on ise kukkunud läbi jää, suudab kõige paremini hoiatada teisi. Sa nimetad mind küll moraalitsejaks, kuigi õppetund, mille osaks sain täna, oli rohkem praktilisemat laadi. Hästi saab teha ainult seda, mille vajaduses ollakse veendunud, ja see niinimetatud kuldne kesktee on sageli vaid pime rada, mis lõpeb kuristikuga. Aga mine nüüd ja näita ennast uudishimulikele rahvahulkadele. Mina aga puhkan pisut sinu toas, ja vahetan kingad ära.»

Momendil olen vist küll ainus normaalne inimene selles perekonnas, mõtleb Irene, kui Cornelia tuppa astub.

Teo naeruhooost erutatud külalised on kaotanud igasuguse vestlushimu. Kui uks avaneb, vaatavad kõik sinna poole ja on seega tunnistajateks Cornelia pidulikule etteastele. Mitte keegi, välja arvatud perenaine, ei näe selles midagi ebanormaalselt, ja isegi viimase puhul seguneb hirmuga imetus. Irene otse ehmub, nähes tütrega toimunud muudatust, tunneb rõõmu muudatuse suunast, on nõus imetlema, kuid ei saa ikkagi lahti ehmatusest, mida põhjustab tüdruku ülespuhvituse näiline seos Teo meeletliku naerupurskega.

Cornelia on ilus. Õnnetust lapsest on saanud kaunilt ehitud preili, kes on kindel iseendas, kindel oma võlujõus eriti meeste suhtes, sest mehed ei oska mitte ainult imetleda, vaid ka ihaldada. Üheainsa tunni jooksul on laps nähtavasti tabanud ema ilujutluste tuuma, ei, hoopis enam: Cornelia näib tundvat naise ehtimise saladust, mida ema pole talle iialgi reetnud. Saladust, et ihaldusväärset ihaldatakse seda enam, mida selgemalt kutsutakse ihaldama. Sest ei ihaldada mitte ainult seda, mida näidatakse, vaid ihaldatakse just sellepärast, et seda näidatakse.

Cornelial on palju, mida näidata. Mitte ainult sellepärast, et tema taevakarva kleit on tehtud väga vähesest

riidehulgast ja seisab juba aasta otsa kapis, kusjuures tüdruk ise on iga kuuga pikemaks ja paksemaks läinud, vaid ka sellepärast, et Cornelia on nutikalt värvitud, tähelepanu on juhitud silmadele ja huultele, mis pole enam mõtteis kramplikult kokku surutud, vaid on pakatavad ja pisut avali, paljastades hammasterea, mida võib ka tingida hirm, et harjumatu rasvane pumat huuled kokku kleebib.

Mida Cornelia aga ei näita, on soeng (seda ei saa ühe tunniga korda seada). Soengut katab mudelkübar, mis annab Corneliale viimase lihvi ja teeb täiuslikuks selle võlujõu, millele alistuvad kõik, isegi härra Krautwurst, kes vajub sekunditeks ennastunustava imestuse hõlma, enne kui ta — et mitte eksida — suudab vastavalt oma naise soovile reageerida. Ent naine on täpselt niisama võlutud nagu tema, kallutab imetledes pead, ja et sealsamas kõrval on professor Liebscheri õlg, nõjatub selle vastu. Preili Hesse näib veelgi mõtlikum kui enne. Et ta mõtted tegelevad pidevalt isaga, otsib ta tütres sarnasust. Proua Schusteri näost kaob igasugune hirm. Ta naeratab ja ütleb: «Aah», küsitlemata enne isegi oma meest. Pauli ei pane ta hetkel tähelegi. Seda enam jälgib teda Irene, kellele piisab ühestainsast pilgust, teadmaks, et ta peab siin vahele astuma. Nimelt just tänu sellele pilgule tunneb ta esmakordselt ära Pauli, endise Pauli. Teiste sõnadega, vanas ja muutunud Paulis tunneb ta ära endise. Nii, nagu Paul vaatab praegu tema tüdart, vaatas habemik kunagi teda ennast. Ja see valmistab Irenele hirmu.

«Kas ma tohin tutvustada: minu preili tütar!» pöördub Irene külaliste poole. Ühtlasi püüab ta häälele anda komöödialiku tooni, näitamaks, et ta on koos seltskonnaga nõus mõistma kogu selle etteaste koomilisust, et tal pole midagi selle vastu, kui naerdakse seda mükitud koolilast, kes ilmub kübaras kodusele koosviibimisele, et niisama julgelt võib naerda ka teda ennast, seda uhket ema, kes tutvustab oma last, nagu mitte teades, et kõik peale Schusterite teda tunnevad.

Aga keegi ei naera. Kõik imetlevad Corneliat ja ütlevad imetlussõnu imeteldavale endale. Ometi jääb Cornelia ükskõikseks istuma, naeratab, naeratab isegi siis, kui ta edasi istub ja Irene jookse serveerib. See naeratus on nagu mask, mittemidagiütlev, mõeldud üheaegselt kõigile ja seega mitte kellelegi. Seda naeratust ei saa kellelegi

kinkida, sest see on lihtsalt osa näost, mis jääb rääkides muutumatuks, mis ei näita tüdruku tundeid, vaid mille ülesandeks on pigem neid varjata.

Ainult üks asi häirib Irenet rohkem kui see naeratus, nimelt pilk, mille Paul heidab aeg-ajalt Corneliale, pilk, mis Pauli enda arvates on tõsine, mis ei torka kellelegi silma, mis pole ei uuriv ega hindav, isegi mitte ihaldav. Paul ei istu Cornelia kõrval, vaid tema vastas, nii et vaatamine ei valmista vähematki vaeva. Ta ei kõneta Corneliat sagedamini kui teisi, ta võtab osa üldisest vestlusest, vastab küsimustele sõbralikult ja arukalt nagu alati, vestleb aupaklikult kõigi naiste ja isegi oma naisega, välja arvatud need lühikesed sekundid, mil ta süveneb Corneliasse. Mõnikord vaatab Cornelia omakorda Pauli, ja Irene on üllatatud, kui kaua tütar mehe pilku talub.

Väliselt jääb Irene rahulikuks, sisemiselt aga satub ta paanikasse. See, mis algab praegu ta silmade ees, võib muutuda tema nii kaua varjatud saladuse lõppfaasiks, ühtlasi katastroofi alguseks kõigile asjaosalistele, tema kindla õnne lõpu alguseks.

Seepärast valib Irene endale koha, mis sunnib Pauli temaga vesteldes Corneliale selja pöörama, ja püüab leida usaldusliku tooni, mis aga kuidagi ei taha õnnestuda. Ta proovib Pauli tähelepanu tütrelt teistele, eelkõige endale juhtida (sellest loobub Irene otsekohe), kõita teda teemaga, mis teda huvitaks. Irene teada on olemas kaks niisugust teemat: töö ja koduküla. Et ta ise esimesest midagi ei tea, valib ta teise.

Paul pöördub tema poole, kuulab teda, teeskleb tähelepanu, näitab oma häid kombeid, aga ta silmad reedavad rahutust, mis kaob vaid siis, kui ta kasutab selja taga asetsevat tuhatooi. See toiming võtab alati kaua aega.

«Ma ei tea,» ütleb Paul, «kuidas kodukülas praegu välja näeb. Ma pole seal enam kaua käinud. Kui tahtmist on, võiksime ju korra sinna sõita. Võib-olla oleksid ka Teo ja tütar sõidust huvitatud.»

Ja Paul kasutabki juhust, et Irenele selga keerata, ettepoole kummarduda ja oma leebe, südamliku, ainult õige pisut armuliku, naistele ning lastele määratud erihäälega — mida ta Irenega rääkides enam ei kasuta — tütrelt küsida, kas too oleks sõidust huvitatud, näiteks mõnel pühapäeval, võib-olla juba järgmisel, kui ilm on niisama

ilus nagu täna, ilus isegi nüüd õhtul, mida peaks väljas, aias, veel pisut nautima.

Ja ootamata kellegi nõusolekut, tõuseb Paul püsti, noogutab Irenele vabanduseks, läheneb klaasuksele ja avab selle, heidab veel ühe pilgu Corneliale ja läheb välja.

«Oleks kena, Cornelia, kui sa korraks isa järele vaataksid,» ütleb Irene rutakalt, nähes, et ka tütar kavatseb püsti tõusta. Siis läheb ta tütre asemel välja terrassile, kus Paul varjab osavalt oma pettumust. Vahepeal toimub Irene peas järgmine kahekõne:

Irene: Palun jäta Cornelia rahule!

Paul: Mida sa minust mõtled? Ta võiks minu tütar olla!

Irene: Ta ongi sinu tütar!

Tegelikult aga räägib Irene sellest, kui iseäralik tunne on nii paljude aastate järel uuesti kohtuda. Ja Paul kinnitab seda arvamust, valetades täpselt niisamuti nagu tema.

Sest nii Pauli kui ka Irene puhul pole võimalik rääkida seda laadi tunnetest. Mõlemad teavad, et nad kunagi küll armastasid teineteist, kuid et praegu ei valmista mälestused enam ei rõõmu ega piinu. See asjaolu sunnib neid sõnu otsima. Olevikust, mis mõlemale tähendab Corneliat, ei taha nad rääkida.

«Oled sa õnnelik?» küsib Irene lõpuks, kuna tal on tunne, et antud olukorras sobib seda küsida. Ka ei taha ta eemalduda teemaderingist, mis teda huvitab. Tegelikult tahab Irene teada üht-teist Pauli naisest ja üldse tema abielust, Pauli arvates aga puudutab see küsimus tema auhinda. Seepärast seletab ta naisele, et auhinnaga on nii nagu kõikide rõõmudega, mis teatavasti enne näivad suurtena, hiljem aga kaovad lihtsalt niisama.

«Ja sinu abielu?»

«Kas siis abielul on midagi tegemist õnnega?»

«Minul küll.»

«Jah, mälestustes,» ütleb Paul laiade žestide saatel. «Üksikult rohus kasvavad kidurad põllulilled koonduvad hiljem alati kirjuks vaibaks.»

Kõik on paljas sõnademulin ja tsirkusetegemine, mõtleb Irene, rahulolematu egoisti küüniline elubilanss, kusjuures pettumust, et kogu maailm ei lange ta jalgade ette, püütakse peita üldsõnalisse elutarkusse. Temale, Irenele, ei suuda Paul iialgi selgeks teha, et õnn pole võimalik, isegi mitte täna, see on päeval, mil ta õnn ähvardab puru-

neda, mil kõik on muutunud ebakindlaks, mil kõik eemalduvad üksteisest.

«Kui see peaks tõsi olema, on mul sinust kahju,» ütleb Irene ja arutleb endamisi, et kas alles täna näib kõik muutunud, või on ta õppinud kõike lihtsalt teisiti nägema.

Seni oli alati nii: oli olemas keskpunkt — perekond —, mis püsis kindlalt ja moodustas õnne, ühtekuuluvuse ja kindlustatuse tuuma. Kõik lähtus perekonnast ja jõudis sinna ka tagasi. Kool, töö — kõik seisis perekonna teenistuses. Tuum jäi alati puutumatuks, ükskõik, mis väljaspool seda ka ei juhtunud. Iga päev läksid kolm inimest laia maailma, et iseseisvalt tegutseda ja saagi õhtul koju kaasa tuua.

Täna oli kõik teisiti. Tütar oli läbi elanud mingi vapustuse, mille täit suurust vanemad ei teadnudki. Isa oli näidanud, et välised sidemed on tugevamad sisemistest, et oma elukutsele on ta valmis ohverdama nii iseenda kui ka oma perekonna. Ema oli kogenud umbusaldust ja kahtlusi, kusjuures kõike varjutas ähvardus, et vanad valed tulevad ilmsiks. Tuum oli osutunud mõraseks. Ja keskpunkt polnud võib-olla üldse enam keskpunkt.

«Paul? Kus sa oled?» hüüab Ulla Schuster. Ta seisab ukseel, suutmata oma lambivalgusest pimestatud silmadega otsekohe kedagi näha.

«Mis on?»

«Ma pidin ju alati sinu lähedusse jääma.»

«Aga ometi mitte enam nüüd,» ütleb Paul, kellel ei õnnestu täielikult maha suruda oma rämedat peremehehäält.

«Pean Teo üles otsima,» ütleb Irene, suundub elutuppa, kus Liebscher esineb edukalt naljadega, ja sealt Cornelia kambrikesse, jõudes parajaks ajaks, et kuulata sõnu, millega Teo võtab kokku oma tütrele määratud õpetused.

«Täielikku üksmeelt ühiskonnaga pole kõrvalteid, kaudu võimalik saavutada. Sina saad anda vaid seda, mis sul on: oma muutuva ja muutumist soodustava isiksuse.»

Irene leiab, et need sõnad kinnitavad temas täna tärnkanud arvamust. Juba ammu on tal võistleja, keda ta seni polnud eriti kartnud, kes aga on temast tugevam ja keda ta tulevikus peab arvestama. See on Teo töö.

«Mõelge meie külalistele!» ütleb ta lõpuks.

Tütre käevangus astub Irene elutuppa ja õnnestab

Birti eraldi naeratusega. Krautwurst püüab Liebscherile, kes muutub pahuraks, selgitada erinevust ehtsate ja mitteehtsate naljapuäntide vahel, kuid jääb kiiresti vaik, määrgates oma naise pahameelt. Ulla Schuster tühjendab ääreni täis tuhatoose. Paul seisab uksele ja küsib, kas kellegi pole tahtmist tulla jalutuskäigule läbi aia.

«Minul on!» hüüab Cornelia.

19

Ta oskab vadistada nagu muusträsta, aga mitte laulda, mõtleb Irene, pidades silmas Ulla Schusterit, kes kasutab mehe eemalolekut, rahuldumaks mitme tunni jooksul kammitsetud rääkimisvajadust. Irene ei kaitsegi ennast nende perenaise nõuannetest ning elamustest koosnevate lainesööstude vastu ja kuulab isegi poole kõrvaga pealt, sest üsna pisut huvitab teda ikka veel Pauli abielu. Kuid peatähelepanu koondab Irene seltskonna päevateemale, õigemini selle seltskondliku koosviibimise võimalikult peatsele lõpule. Heameelega meelitaks ta kõiki aeda õisele jalutuskäigule, et lõpetada Pauli ja Cornelia omaette jalutamine.

«Ei tea, miks Paul lapsi ei taha?» lausub proua Schuster ilma igasuguse üleminekuta. «Te ju tunnete teda juba yanast ajast.»

«Sellepärast, et ta iseendagagi hakkama ei saa,» vastab Irene. «Teie tahaksite lapsi?»

«Ja ma saan neid!» ütleb Ulla Schuster ootamatu ägedusega.

«Aga miks?»

«Võib-olla hirmust hilisemate aegade üksinduse ees.»

Klaas käes, seisab Irene koos proua Schusteriga terrassiuksel, keset sissevoolavat maiõhku ja väljavoolavat suitsu. Avaneb vaade aeda, aga kahjuks näeb ta vaid tükikest valgustatud teerada ja puude skelette, mille roideid pidi ronib pikkamisi ülespoole kitsas kuusirp. Mis puudutab päevateemat, on tal vähe lisada, sest ta võtab küll meelesdi omaks Teo seisukohti, kuid ta ei armasta neid oma seisukohtade pähe teatavaks teha. See vähene aga, mida ta võiks ütelda, puudutab ainult isiklikult Teod, ja seda ütleb ta talle parem eraldi, sest

ta teab, et meestele ei meeldi oma naiste avalikult jagatud nõuanded.

Laiahaardeline vestlus käsitleb auhinna andmist, Pauli raamatut, žürii otsust, Teo ettekannet — niisiis kirjandust, poliitikat ja psühholoogiat. Otsustava suuna annavad Liebscher ja Teo. Irene kuulab vaikides pealt. Vaatamata teemade kõrgetele ja madalatele lennukaartele, jääb Irene ikkagi maa peale. See ongi tema eripära: nagu merekala, kes ise soolaseks muutumata veedab kogu elu soolases vees, elab ta juba peaaegu kaks aastakümnet analüüsivate ja teoretiseerivate teadlaste hulgas, ilma et nendest temasse jälgi jääks. Ilmselt suudab ta tänu tervele instinktile hoiduda matkimast seda, mille matkimine ei õnnestuks täielikult. Jäädes rahule iseendaga, on ta nüüd omal viisil terviklik.

«Võib-olla ka sellepärast, et tähendaksin talle siis rohkem,» ütleb Ulla Schuster, kes tunneb — ei tea, miks — Irene vastu usaldust.

Kuigi Irene kõrv püüab tabada pimedusest kostvat sosinat, kuigi ta jälgib toas toimuvat vestlust, et mitte lasta mööda soodsat võimalust selle katkestamiseks, kuigi ta tunneb huvi proua Schusteri probleemide vastu, on siiski jäänud veel pisuke tähelepanukübe, mis on suunatud toa sisustusele. Endamisi otsustab ta seda muuta. Teda ei huvita enam, kas kõrgem professoripalk võimaldab uue mööbli muretsemist või mitte. Ka auto ei huvita teda enam, isegi mitte ammu igatsetud uus korter, mis pidi välja nägema samasugune, nagu proua Schuster talle enda oma kirjeldab. Tähtis on ainult see, et hädaoht, milles nad viibivad, mööduks jälgegi jätmata.

Akendest valgustatud teerajalõigul liiguvad kaks kuju ja kaovad kõhklemata taas pimedusse. Irene telepaatilised pingutused, millega ta püüab neile sisendada soovi tagasi tulla, jäävad tulemusteta. Irenet ei rahusta, et jalutajad säilitavad selgelt nähtava vahemaa. Ta teab, kui võrd mitmekesiseid võimalusi kasutatakse lähenemisel, ja ta mäletab veel hästi imetlussõnade ahvatlevat jõudu.

«Seda, kes postuleerib autobiograafilisi andmeid kirjanduse põhialusena, varitseb oht muutuda subjektiivseks,» ütleb preili Hesse, kammides harali sõrmedega oma juukseid. Ta on äärmiselt pahane mõlemale mehele, kes tema arvates erinevatel põhjustel, ajendatud soovist piinata ja piinelda (siin ühineb preili Hesse Irene eksliku

seisukohaga) ei taha vestlust temale meeldivas suunas jätkata. Preili Hesse kavatseb Teo Overbecki lohutada, ta ei meenuta katastroofilist ettekannet, vaid võtab kõike sealöeldut tõsiselt ja püüab selle üle vaielda, nagu poleks ettekanne olnud kõne, vaid erialaloeng. Kahjuks ei toeta teda keegi, isegi mitte Irene, kellega ta arvab tundvat hingesugulust, kuna neid mõlemaid ühendab too kolmas hing.

«Asi pole ettekandes, vaid ettekandjas,» ütleb professor Liebscher, heites tigateda pilgu preili Hessele. Ta taipab preili Hesse samariitlasekavatsusi ja mõistab need hukka. Professor Liebscherit ei huvita lohutus — sõna, mida ta iialgi ei kasuta ilma täiendita «odav» —, vaid tekitatud kahju põhjused ja tagajärjed. Kui vestlusteemaks olid küüslauk ja kotletid, ei mõelnud ta mitte ainult proua Krautwurstile, vaid ka Overbecki probleemidele. Mõtlemine kandis vilja, ja nüüd peab ta selle vilja asjaosalisele, kellele see kasu toob — niisiis Teole —, maha sokutama, vaatamata sellele, kas see Teole meeldib või ei meeldi. Mida kõrgemale tõustakse, arvab professor Liebscher, seda enam satutakse halva ilma kätte. Kui keegi ennast sellisel määral usaldab, et ta hakkab kiidukõnesid pidama, peab ta samuti taluma kõnesid, mida peetakse talle endale, kaasa arvatud kriitilised ja paljastavad kõned, mida mõned, nagu seltsimees Hesse, püüavad takistada, ilmselt vastu asjaosalise tahtmist, kuna too ei tee katsetki seda teemat vältida — pigem just vastupidi: otsekohe pärast külaliste juurde naasmist hakkas Overbeck rääkima oma äpardusest, tuli pärast rohket alkoholitarvitamist kõigile takistuskatsetele vaatamata ikka jälle selle teema juurde tagasi, ja seda just seoses sisemise sunniga, mis viib kurjategija alati tagasi kuritööpaika. Ometi, nagu Liebscher kriitiliselt tähendab, ei jõua asjaosaline kunagi kaugemale paljast kirjeldusest, ei jõua kunagi põhjusteni, mis aga antud juhul on eriti tähtsad.

«Lõpuks oli kogu see lugu üksainus suur möödalaskmine,» ütleb proua Krautwurst, «ja igaüks teab ju, mis selle taga seisab.»

Proua Krautwursti hääletoonist võib järeldada, nagu tabanuks ta Teod, enda meelest suurimalt kuriteolt, nimelt võimetuselt. Ühtlasi vaatab ta professor Liebscheri otsa, nagu soovides öelda, et ainus mees ligiduses on tema.

Proua Krautwurstile meeldivad täna hoolimatud mehed, sest eile meeldisid talle hoolivad. Loba! mõtleb Liebscher endamisi, kuid ei ütle seda valjult, vaid annab ainult mõista, ebaviisakalt ei võta ta märkust kuulmagi, vaid kõneleb lihtsalt edasi, nagu poleks keegi midagi öelnud. Ühtlasi nimetab ta ka Teo äparduse tõelise põhjuse. Et Liebscher samal ajal ei tõrju tagasi proua Krautwursti pilku ega lükka eemale tema põlve, ei pane proua Krautwurst professori sõnu üldse tähele, sest kunagi ei huvita teda muusika, mis saadab talle niikunii ebahuvitavaid kõnelusi, vaid asi ise, sündmustik.

Liebscheri arvates on Teo õnnetuse lätteks ebakindlus, kuid ta ei lähtu psühholoogilisest, vaid ideoloogilisest aspektist. See pole hinge-, vaid klassiprobleem, see on küsimus teadlikkusest või ebateadlikkusest, püsivatest või kõikuvatest seisukohtadest. Ei tule kahetseda puudlikku ettevalmistust, vaid printsiibitust ja esteetilist laadi kõhkluste kahjustavat mõju, kusjuures viimane asjaolu on seda kurvem ja isegi arusaamatu, sest tegemist on proletaarsest keskkonnast pärineva proletaarselt kasvatatud inimesega.

«Liiga üldine, lihtsalt kohutavalt üldine,» pomiseb härra Birt, kellest keegi ei arva, et ta kõnelust üldse jälgib. Birtil on lakkamatult tegemist talle harjumatu lip-suga. Nägu moonutades keerab ja langetab ta pead, tõmbab pea õlgade vahele ja sirutab välja, sikutab sõrmega kraed, laseb lipsusõlme lõdvemaks, kohendab seda ja tõmbab uuesti koomale. «Näib, nagu poleks teil vaenlasi. Kuid tegelikult on nad siiski olemas, ja te olete nad lihtsalt silmist kaotanud. Võib-olla on müür liiga kõrge.»

«Inimene pole mitte ainult oma ümbruskonna produkt,» ütleb Krautwurst Liebscherile. «Kasvatus pole mitte kõik, ja ka hing pole nii sõnakuulelik, nagu teie arvate. Kui see oleks teie teha, asendaksite vist kõik psühholoogid ja psühhiaatrid ühiskonnateadlastega.» — «Selles osas pean nõustuma oma naisega,» lisab ta hetke pärast, kuigi mitte kõigile arusaadavalt.

Proua Krautwurst aga pole mehele sugugi tänulik. Liebscheri eeskujul silmitseb ka tema ootusrikkalt Teod, loeb kortse tema laubal ja nimetab meest endamisi kalavereliseks — nagu kõiki mehi, kes teda nähes ei sütti. Nagu kõik ühekülgsed inimesed, kes ei suuda mõista teiste hingeelu, peab ta ainuõigeks oma hingehelinaid.

Samasugune lugu on mõtlemisega. Seda arvab ka Teo, kes ei rutta vastamisega. Kui ta seda lõpuks teeb, on tegemist pigem küsimusega, millele Liebscher reageerib otsekohe eitavalt.

«Kas sul pole olnud juhus, et mõni ülesanne või otsus oleks kahtlusi äratanud?» kõlab küsimus.

«Milline igav mõttemaneer,» ütleb Krautwurst.

«Kui kasvatuse mõju oleks eluaegne, poleks olemas progressi,» arvab preili Hesse, kes on alkoholist julgust kogunud. «Teatud mõju on muidugi olemas, kuid kõik oleneb sellest, kuidas see avaldub. Et vältida oma laste vaimset kängumist, käisid meie vanemad suvel alasti. Selle tagajärjel kannatame kõik otse haiglasliku häbelikkuse all.»

«Ja seda nimetategi progressiks?» küsib proua Krautwurst, täis äärmist meelepaha. Ta põlgab seda sinisukka, kellest iialgi pole talle rivaali.

«Ma ei armasta veel praegugi õlut, sest minu ema arvates on kõik õllejoojad ühtlasi mõrtsukad,» ütleb Irene oma valvepostilt, mõeldes jubedustundega nendele arvututele hektoliitritele, mida Paul oli tema nähes joonud.

«Mundrit nähes mõtlen alati oma isale, kes soovitas mõrtsukakoolides õpetada sõjaväele saksameelsust,» karjub Krautwurst, kes loodab Liebscheriga tülli minna ja juba mitu tundi varukshoitud lauset talle näkku paisata: et edukateks nimetatakse harilikult neid, kes oskavad teisi enda eest tööle rakendada.

Aga Liebscher ei kuulegi neid veini ja konjaki abil avalikkuse ette tiritud lapsepõlvemälestusi, ta jälgib ainult Teod, kes püüab härra Birtile selgeks teha, et ta nagu iga teinegi spetsialist, olgu siis tehnilisel, kaubanduslikul või mõnel muul erialal, on kohustatud toodangu kvaliteeti kontrollima, ja et ta peab keelduma sõgedatest korraldustest, mis kvaliteedile ilmselt halvasti mõjuvad.

«Distsiplineerimatus sind nähtavasti ei kohuta?»

«Professori esimeseks kodanikukohuseks on rahu,» ütleb Krautwurst.

«Te räägite üksteisega nagu vaenlased,» ütleb Birt rahustavalt, «kuid tegelikult tahate ju ühte ja sedasama.»

«Enamik mõrvu sooritatakse teatavasti perekonnaringis,» hüüab Krautwurst.

«Lapsele,» alustab Teo, «lapsele on isa jumalaisa ja õpetaja Schulze lihtsalt õpetaja. Kõik jõed kannavad

nime Spree, kõik riigijuhid on Ulbrichtid ja kõik metsad on männimetsad. Kui lapsed aga vanemaks saavad, kui isa pole enam kõikteadja, kui lapsed on näinud pöökpuumetsi ja kuulnud, et on olemas Volga ja Mississippi, hakkavad nad siiski uskuma, et aeg-ajalt tohib ka ise midagi otsustada. Hakkavad arenema südametunnistus, väärikus, enesest lugupidamine, vastutustunne, iseteadvus või kuidas kõike vanamoodsalt tohib või ei tohi nimetada. Siis peetakse oma kohuseks võimalikke vigu parandada, ja auhinna saanud halbu raamatuid avalikult halbadeks nimetada.»

«Ehk ütleksid seda hoopis närviarstile,» ütleb Liebscher.

«Ja miks te seda siis ei öelnud?» küsib preili Hesse.

«Miks on Schusteri raamat õieti halb?» küsib härra Birt.

See küsimus ajendab Teod langetama lühidalt kokkuvõetud otsuse: «Sellepärast, et see raamat ei peegelda maailma, vaid paberit!» Preili Hesse aga sunnib härra Birti küsimus endamisi edasi juurdlema. Miks siis Teo ei esinenud avaliku kriitikaga? Oli see tingitud argusest ja kõhklustest? Või koguni argusest tingitud kõhklustest? Või kõhklustest tingitud argusest? Kas argust ei saa ümber ristida tarkuseks, kõhklusi aga kogemusteks? On Teo lõpuks siiski kogenud, et isiklikud arvamused, mis erinevad ettenähtud arvamustest, osutuvad hiljem vääraks, et ennatliku eriarvamuse mahasalgamine näib ainult esimesel silmapilgul ajendatud hirmust, et hiljem osutub see tarkuseks.

Ajal, mil pudelid tühjenevad, mil proua Krautwurst oma käed sülle asetab, nii et nad ei riiva ainult tema enda, vaid ka härra Liebscheri põlvi, mil preili Hesse astub terrassiuksel Irene ja proua Schusteri juurde, jagamaks nende muret Teo pärast — samal ajal saavutab Teo oma äpardumise põhjusi otsides ainult seda, et ketas õnnetu ettekandega uuesti veerema hakkab, et jälle kuuleb ta sisinat, naeru ja jalgadesahinat, et ta kaela- ja põselihased esimeses reas istuvate aukülaliste sosistama hakates selgesti nähtavalt krampi kisuvad ja suu valuliselt kõverdub. See, mis nüüd Teos mässama hakkab, on tõepoolest valu, ja ravivahend, millele ta on kõik lootused asetanud — nimelt asjast kõnelemine, selle olematuks kõnelemine —, see ravivahend ei aita. Ka kordamine ei

aita, nii nagu vihkamine, viha ja raevgi ei vähenda pinget. Ta ei saa kedagi vastutusele võtta, isegi mitte iseennast. See valu on niisama teenimatu ja mõttetu nagu valu mõne haiguse puhul. Seda saab ainult tuimestada, aga ära see ei kao. Tuimestamiseks kasutab Teo alkoholi, kuid tajub seda ainult maos, kust hape valgub tõugete haaval kõrri.

Teo tunneb oma õlal kellegi kätt ja märkab oma näo lähedal Krautwursti tuttavalt ülemealikut nägu. «Püüa endale selgeks teha, et sinu hädadejärv on tegelikult ainult tilluke lomp. Meie tehases töötab praegu tütarlaps, kes oleks äärepealt tapnud oma isa, kui too tahtis temaga magada.»

«Kas ma pean siis sinulegi selgeks tegema, et see kõik ei puuduta üksnes mind?» vastab Teo.

«Väga harva kuulen teie ringkonnas sõna «sotsialism»,» ütleb härra Birt, pettudes nüüd ka Liebscheris, kes ei pea vajalikuks rääkida iseenesestmõistetavatest asjadest.

«Ka leivast räägitakse ainult siis, kui seda pole!»

«Kuid alati peab teadlik olema, et on õnn seda omada,» ütleb Birt. «Teile, noortele, on kõik liiga iseenesestmõistetav.»

«Mina tunnen ainult ühtainust õnneliiki,» ütleb proua Krautwurst, püüdes Liebscherile pilkudega selgeks teha, missugust liiki ta mõtleb.

«Ühe sugupõlve õnn on teise sugupõlve mure,» ütleb preili Hesse.

Õnn on rahu ja valutus, mõtleb Teo, asetades kõik lootused tablettidele ja igatsedes hetke, mil nood heidavad ta sügavasse teadvusetusse.

«Õnn on muusika!» karjub Krautwurst, astub üle tugi-
toolide raadio juurde, keerab orelimuusika loomulikule, see tähendab talumatule valjuseastmele, hakkab üksinda tant-
sima ja ühtlasi laulma. Sealjuures kasutab ta katken-
deid kunagi päheõpitud luuletustest, sobitades neid vas-
tavalt melodiale: «Armas isamaa, ole rahul sa, et olen
nõnda kurb; see jumal, kes kasvatas rauda, ei meelest
kao iialgi mul; pisarad palgetest alla nad voolavad, loo-
tuse noormeest veel näha nad võtavad.»

Laul meeldib ainult Liebscherile, kelle naer pahandab omakorda proua Krautwursti.

Birtil, kes lõpuks ometi sõandab loobuda lipsust ja

avada kraenööbi, on veel varuks Teo äpardust puuduta-
vaid hilinevad seletusi, mida keegi enam ei kuula.

«Võib-olla on tegemist uut liiki vanadusnähtusega. Elu
ja elukutsega seotud kogemused vananevad tänapäeval
kiiremini kui nende kogemuste kandjad. Vanadustarkus
muutub vanadustotrusteks. Eesmärgini jõudnud, otsustab
inimene pisut puhata, ja ongi juba teistele jalgu jäänud.»

Irene tõukab terrassiukse pärani. Esimesena väljub
preili Hesse, kes joovastunult hingab sisse õist õhku ja
vaatab kuud. Proua Schuster koristab lauda ja soojendab
köögis nõudepesuvett. Teo otsib kapist tablette, Kraut-
wurst laulab: «Vastikule paarile, hirmutuseks arale, kas
surnuid kardad sa?», sammub tantsiskledes Teo juurde
ja röögib talle kõrva: «See vastik paar: surm ja põrgu
vanadele, südameinfarkt ja skisofreenia meile! Aga on
olemas vahend, mis aitab neid ära hoida, vahend, mis
on end tuhandeid kordi surmkindlalt õigustanud ja mida
kõik terve instinktiga inimesed edukalt kasutavad.»

«Teesklus?»

«Teesklusega satud veelgi rohkem nende küüsi. Ei,
asi on palju lihtsam: töö, mõttekas töö.»

Heitmata pilku oma naisele, tantsib Krautwurst terras-
sile. Orelimuusika kajab välja aeda.

«Seepärast ongi raugad tänapäeval väga üksildased,»
lõpetab Birt oma mõttekäigu, lootes Irenelt nõusolevat
pilku. Kuid Irene ei vasta ainult pilguga, vaid kahe
sõnaga: «Te eksite.»

«Ilus pidu,» ütleb Paul Schuster Cornelia Overbeckile,
«soovin, et suudaksin ka midagi seesugust korraldada.»

Üks inimene aga ei lausu kogu õhtu jooksul sõnagi. Ta
ei naera ega nuta, kuigi pisarad pole kaugel. Kõigepealt
seisis ta värava taga ja tõstis korduvalt käe, et kella-
nupule vajutada. Nüüd aga seisab ta juba pikemat aega
aianurgas, kuhu ei ulatu ei tänavalambi ega majaaken-
dest langev valgus, ent kust avaneb vaade aiale, osaliselt
maja tagaseinale ja terrassile. Kui Cornelia möödub koos
hiiglasega, teeb too inimene ennast nii väikeseks, nagu
nõuab tema sisemine mina, ja ta ei sõanda lausuda, nagu
oli kavatsenud: «Tere õhtust, Cornelia, olen Frank Unge-
witter. Kas ma tohin sinuga paar minutit rääkida?»

Paul pole enam see külmavereline rüütel, kes ta oli aastaid. Ta on tuld võtnud, kuid see tuli ei põleta teda nagu mõnda noormeest; selleks on ta liiga vana, vintske ja endiste tulede suitsust liiga tugevalt immutatud. Ta ei jaksa küll leeki kustutada, kuid ta reguleerib selle automaatselt hästi madalaks. Alateadlikult järgib ta plaani, mis on koostatud pikemaks ajaks. See on ühinemis-, mitte invasiooniplaan. Ta ei ründa, vaid manipuleerib, kuigi huupi. Aga just see asjaolu kindlustabki edu. Cornelia lähedus erutab teda, seepärast räägib ta palju ja mõtlematult, ent tänu endiste aegade kogemustele kõlab ta jutt siiski mõistlikult ja avaldab alguses ka mõju. Armuasjades rutiini järginud, kes ta oli kuni tänase pärastlõunani, annab tootmisvahendid üle värsketele armunule. Kuigi ta otseselt ei karda, et liialdatud kired võiksid noori tüdrukuid hirmutada, jääb ta mõõdukuse piiridesse. Ta ei arva, et on kasulik teadmisi näidata, ent näitab neid siiski. Arvestamata meelituste võlujõudu, põimib ta vestlusse ohtralt meelitusi.

Cornelia kujutlustes elab üks teine Paul, mitte too, kes eksisteerib tegelikkuses. Ta ootas naistekindluse castrohabemega vallutajat, ent kohtas vaid selle kindluse vangi. Pauli mõõdukas rünnak võrdub palvega lasta ta vabaks, aga mitte kapituleerumissetpanekuga. Mehe arukas rahu sisendab Corneliasse julgeolekutunde, mida välispidiselt soodustab ka vähene valgus. Pole olemas paremat *make up'i* kui pime kaaslane. Lugupidamine, mida mees talle osutab, tõstab Cornelia lugupidamist isenda vastu. Sõnad, millega Paul ihkab võita Cornelia sümpaatiat, näitavad tütarlapsele, et ta on ise endale sümpaatne. Teadmine oma väärtusest, mida Paul temasse sisendab, ajab lõplikult minema endise meeleheite. Ja et Cornelia on selle eest tänulik, saavutavad Pauli meelitused oma eesmärgi. Kuigi tütarlaps taipab, et tegemist on meelitustega, satub ta nende võrku. Ta teab väga hästi, et suurem osa ilusatest sõnadest ei vasta tõele, aga siiski on mõnus neid kuulata, sest komplimentide mõju ei sõltu objektiivsest tõest, vaid subjektiivsest aususest. Tähtis on siiras soov meelitusi öelda, mitte asjaolu, kas need meelitused tegelikkusele vastavad.

Muidugi on oma osa ka kuul, tähtedel, kevadõhul ja alkoholil. See on selle aasta esimene öö, mida külmetumist kartmata võib veeta väljas. Majast aeda langev valgus kaotab pimeduses varitsevad ohud ja suurendab sobimatu eraldatuse võlu. Ülejäänud seltskonna ignoreerimine loob hüljatustunde ja köidab tugevamini teineteisega.

Aed pole suur. Isegi aeglaselt kõnnitud ring ümber maja ei võta rohkem kui viis minutit. Kõndides valgustatud teelõigul, näeb Cornelia klaasukse kõrval oma ema, keda ta peab armukadedaks. Paul näeb ainult Corneliat.

«Nagu Siegfried, kes siis, kui ta oli joonud lohe verd, hakkas mõistma lindude keelt, niisamuti mõistan mina nüüd tegelikkust,» ütleb Paul. Sealjuures rõhutab ta sõna «nüüd», kuna selles peituv sisu avaneb Cornelialle ilma piinliku pealetükkivusega, jättes talle vabaduse mõista seda või mitte.

Cornelia on Paulile tänulik ja ei nõua täpsemat selgitust. Ta ei nuru komplimente, ei küsi, kuidas sellest aru saada, ei arva koketeerivalt, et küllap Paul mõtleb vist auhinda, vaid ühineb Pauli kõnemaneeeriga, ei pööra tähelepanu imele, mida Paulile tähendab temaga kohtumine, ja esitab tüüpilise küsimuse mehe plaanide, loomulikult kirjanduslike plaanide kohta. Kirjandusteadlase tütre teab ta väga hästi, et kui kirjanikud kõnelevad tegelikkusest, peavad nad alati silmas tegelikkuse peegeldust oma raamatutes.

Pärast seda küsimust ei lausu Cornelia mõnda aega ühtegi sõna, sest vestlustes, mille osavõtjaid ei huvita ainult rääkimine, vaid ka see, et neist aru saadakse, võib korraka rääkida ainult üks, antud juhul Paul. Et aga Pauli plaanid on alles värsked, on ka nende plaanide kontuurid üpris ebamääraseks ja nõuavad selgitusi. Seepärast peab ta kõigepealt seletama, miks ta kaotas nägemise ja suutis seetõttu märgata ainult ajalehepaberil ja televisoriekraanil peegelduvat tegelikkust. Ta püüab seletada, kuivõrd seletamatutel põhjustel tekkis tal Corneliat nähes korraka plaan, mis õieti polegi veel plaan (ainult osa plaanist, lugu ilma teemata). Ta kinnitab ausõnaga, et sel jutustusel pole vähimatki tegemist Corneliaga, et ta oli seda lugu kuulnud aastaid tagasi kusagil ehitusplatsil, et ta oli loo otsekohe unustanud, kuni hetkeni, mil tema, Cornelia, kübar peas, astus välja oma toast,

rebides ühtlasi puruks mingi musta, tema hinge varjanud eesriide. Paul väidab, et ta ei oska veel ütelda, missugune raamat sellest jutustusest tuleb. Kuna jutustuse tegelasi tuleb sobitada kirjaniku käsutuses seisvate enam või vähem puudulike kujutlusvahenditega, muutub jutustuse teekonna jooksul peast paberile. Ja kuna nad (inimesed, mitte kõrgemad jõud) sündmustikku kas edasi viivad või pidurdavad, muutuvad koos nendega ka jutustused, mõnikord isegi sellises ulatuses, et varem koostatud antiskeemidest saavad tegelikud skeemid, kusjuures põhjuseks pole müstilised nähtused, vaid asjaolu, et inimesi (ja nendest koostatud skeeme) ei saa matemaatilise täpsusega konstrueerida, et kõige väiksemgi kõrvalekaldumine sündmustiku käiku dikteerivast plaanist kasvab tohutu suureks erinevuseks, nagu näiliselt paralleelsed sirgedki võivad pikendamisel ootamatult kas ristuda või teineteisest kaugeneda. Neid vigu, ütleb Paul ja kummardub Cornelia näo kohale, neid vigu saab vältida ainult see, kes hindab konstruktsiooni kõrgemalt kui elu, kes armastab ideed rohkem kui inimesi, nagu tema ise alles mõned tunnid tagasi.

«Ja jutustus?»

«Hebeli lühistiili kasutades kõlab see järgmiselt:

SDV pealinnas Berliinis suudles ühel varasel pühapäevahommikul keegi müürsepp hüvastijätuks oma noort, ilusat naist ja ütles: «Aasta pärast olemegi nii kaugel. Siis olen õhtuti alati kodus, ja pühapäeval magame kaua. Meil on lapsed, kellega sõidame suvel rohelisse. Talvel jalutame kasukates Unter den Lindenil, läheme kuhugi sööma ja seejärel tantsima. Puhkuse aga veedame Kuubas või Krimmis!» — «Üks aasta pole pikk aeg, võrreldes paljude juba möödunud aastatega,» ütles naine, läks läbi aia tagasi uude majja ja lehvitas mehele verandalt. Seda oli liigutav näha.

Kui aga möödusid kevad koos õitemerega, suvi koos puuviljadega ja sügis koos oma tormidega, kui lumigi hakkas lõuna paiku juba sulama ja müürsepp mõtles, et rasked ajad varsti lõpevad, siis selgus, et lõpp oli ka õnnel. — «Kaheksa aastat järjest rabasin igal vabal hetkel tööd teha,» ütles müürsepp lõunavaheajal oma brigadi meestele, «kuu aja jooksul teenisin töö ajal kuus-sada marka, nädalalõppudel ja puhkuse ajal samuti kuus-sada marka, viisin kõik raha hoiukassasse, kuna elamiseks

piisas rahast, mida teenisin remonditöödega naabrite ja sõprade juures. Kes soovib, see arvestagu välja, kui suur mu varandus on. Maja on valmis ehitatud ja sisustatud, kasukad on muretsetud, ja nüüd lähen ja ostan auto. Hea hunnik raha jääb veel heaks äraelamiseks ja reisideks. Minu eesmärk võimaldada naisele ja lastele kõikvõimalikku luksust on käes. Alates kuu lõpust näete mind ainult esmaspäevast reedeni kaheksa tundi päevas.» — Ja müürsepp lahkuski ehitusplatsilt kolm tundi enne tööpäeva lõppu, ostab auto ja viib selle, kuna talle meeldib üllatusi teha, salaja majaalusesse garaaži. Äkki näeb ta, et naine väljub majast. Mees ei mõtle midagi halba, kuid järgneb naisele, et teda naljapärast ehmatada. Ehmuma peab ta aga ise, kui näeb, et tänavanurgal ootab tema naist keegi mees, kes naist suudleb, tal käe alt kinni võtab ja koos temaga minema kõnnib. Müürsepp on vapustatud. Ometi läheb ta paarikesele järele, kuni jõutakse elamurajooni, kus majad on väiksemad, aiad vähem hooldatud ja tänavad lumesahast puutumata. Valust ning külmast värisedes seisab mees kolm tundi ühe baraki ees, kuni naine uuesti välja tuleb. Alguses sunnib hirm naist valetama: «Seda, mida sina mõtled, pole üldse juhtunud.» Seejärel vastab ta mehe küsimusele siiski «jah», teatab talle, et kavatseb teda maha jätta, et ta tahab teise mehega barakis elada. — «Kas keegi teist suudab seda mõista?» küsib müürsepp järgmisel lõunavaheajal. «Oleksite pidanud nägema seda barakki. Kõige rohkem viie minutiga oleksin selle uppi löönud.» Ja kõik, kes tunnevad seda meest, usuvad ta sõnu. — Kuidas jutustus teile meeldib?»

«Ma ei tea. Ma ei saa mõttest aru.»

Ka Paul ruttab kinnitama sedasama, ja vältimaks võimalikku küsimust, jutustab ta kõik veel kord otsast peale, kusjuures õnnetu kangelas osas on seekord Paul Schuster, kes räägib seda lugu kõrtsis oma töökaaslastele. Ühtlasi kirjeldab ta hoopis täpsemalt nii maja, ehitusplatsi kui ka autot. Keele abil püüab ta konkretiseerida tegelasi, kes lühivariandis jäid ebamääraseks. Nii räägivad naine ja armuke perfektset, pisut peenutsevat kirjakeelt, jutustaja, see tähendab müürsepp, murrakut. See muudab jutustuse värvikamaks ja lõbusalt-sentimentaalseks. Kui enne oli juttu tööst, siis nüüd kuuleb Cornelia, et «sai pandus». Lõunavaheajal «nagistatakse». «Nään ma valla

nagu mõni ullike?» ütleb mees, mitte uskudes naise valet. Ja kui temalt lõpuks küsitakse, miks ta siis barakki uppi ei löönud, kõlab järgmine vastus: «Meol olli irm, et a'an pinnu taguotsa!» See kõik näib Corneliale lõbus ja enneolematu, kuid ei selgita talle ikkagi jutustuse mõtet.

«Mina tean vaid seda, et lugu on hea,» ütleb Paul.

«Võib-olla sellepärast, et see on teie enda lugu, teie ja minu memme lugu?»

Paul on küllalt taiplik, et mitte otsekohe vastu vaielda.

«Ei, ei,» kostab ta pärast lühikest mõtlemisaega. «Teie ema ei põgenenud luksuse eest, ta hoopis põgenes luksusse.»

Nüüd peab Cornelia naerma, sest luksuse all mõistab ta siiski midagi muud kui nende tagasihoidlikku kodu. Paul jätab selle teema ruttu sinnapaika. Mõte, et austaja oli kunagi armastanud ema, ei sobi kuuvalgusemeeleoludega. Paul on küll nõus vanusevahet ära kasutama, mitte aga sellest kõnelema. Seepärast taganeb ta üleüldisesse, ei räägi enam üksikisikutest, vaid põlvkondadest, eriti nendest, kes on müünud hinge jõukusekuradile.

Kuigi Paul ei ütle «jumal tänatud, mina pole niisugune!», ei loe ta ennast muidugi jõukusekummardajate hulka. Nagu iseenesest muutub süüdistuskõne kiidulauluks süüdistajale. Paul ei räägi, väljendamaks oma mõtteid ja arvamusi, vaid et jätta head muljet kuulajale. Ta avaldab seisukohti, mis Corneliale tema arvates meeldivad. Ta usub, et noored on kriitikahimulised, ja arvestab seda. Ta kujutab endale ette, mida Cornelia, juhul kui tüdruk tunneks meest niisama hästi nagu ta ise — mida Cornelia hukka mõistaks, ja ta mõistab seda teiste juures hukka.

Ta räägib inimestest, kes, talunud sõja ja sõjajärgsete aastate viletsust, võtsid vastu kõik tööettepanekud, mis oleksid jõukuse ligemale toonud, kes kärmelt kohanesid, kes leppisid umbes veeloigu sügavuse mõttemaailmaga, jätsid tähele panemata ebamugavad probleemid, kasutasid ära seda, et tehnika revolutsioon soosis spetsialiste — ja seda kõike selleks, et ümbritseda end soojuse ja rasvakihiga, et nimetada voorusteks vaikimist ja teesklust, et silmakirjatsemisega asendada iseloomu. Rääkimishoos ei märka Paul üldse, et ta selle süüdistuseks maskeeritud pihtimusega langetab lõplikult enda ja tütarlapse vanusevahet rõhutavad tõkkepuud.

Niisugune varjatud enesepiitsutamine on Corneliale niisama võõras nagu keskaafriklastele lumi. Halvast südame-tunnistusest tunneb ta seda sorti vanu paremini kui kort-suliste nägude ja hallide juuste järgi. Seepärast lepib ta pigem viimaste, mitte vähem igavate vanadega, nende nõndanimetatud enesekiitjatega, kes pidevalt rõhutavad, et oma hea elu võlgnevad noored ainult neile.

Kuid Paul Schuster ei taipa midagi, vaid ülehindab üha rohkem oma juba täiesti olematuid šansse, isegi veel siis, kui Cornelia lõpuks ütleb: «Aga see jutustus ei paku ju midagi uut. Siin rõhutatakse seda, et jõukus pole kaugeltki veel kõik, kuid see on ju niikuinii ise- enesestmõistetav.»

«Iseenesestmõistetav teile, kuna te pole kunagi kannatanud vaesust ja viletsust,» vastab Paul ja ei taipa ikka veel, et ta nende sõnadega hävitab viimased poolehoiud, isegi veel enne nende tekkimist. Ja kuna vastuse mürgised sõnad nõörivad kinni Cornelia kõri, räägib Paul edasi, püüdes selgitada selle jutustuse mitmesuguseid tõlgendusvõimalusi, kusjuures alati on peategelaseks tema, Paul. Üks kord on ta too müürsepp, kes kaotab pettekujutluse, et töörügamine toob ka õnne, teine kord naine, kes põgeneb omandimaailmast inimlikkuse rüppe, või siis armastaja, kes päästab ilu ja kunsti luksuse küüsis, niisiis peategelane, kes tegelikult selgub alles kirjutamise käigus.

Paul on õnnelik, et tal on kuulaja, kellest ta sooviks teha kestvuskulaja, inimese, kellele ta igal ajal, kas päeval või öösel, võib ette lugeda, kes siis, kui seda nõuab töö, tema töö, lükkab kirjutusmasina eemale, paneb tolmulapi käest ja jätab supi keetmata. Inimese, kes siis midagi muud ei tee kui ainult kuulab, kes ei koo ega isegi viili küüsi, inimese, kelle nägu peegeldab hardumust, laseb aimata rõõmu ja valu. Ja kes siis, kui ta paneb käest viimase lehe ja vaatab talle otsa, oskab väljendada oma muljeid.

On selge, mida Paul oma jutuga taotleb! Ta vajab uueks alguseks uut Irenet, inimohvrit, mida tuuakse muusadele, et võita nende armulikkust. Vastavalt oma värbamistaktikale ei ütle Paul Corneliale, et ta teda armastab, kuigi ta mõtleb seda, mis tegelikult tähendab, et ta teda vajab. Ja nagu iga armunu, nii nõuab ka Paul vastuarmastust, Cornelia seisukohast aga isiksuse

täielikku loovutamist, muutumist mingiks abinõuks ots-
tarbe teenistuses, õigemini kõlapinnaks, mis võngub
kaasa Pauli hääletoonide rütmis.

Seda Cornelia muidugi ei tea. Aga isegi siis, kui ta
poleks juba välja libisenud Pauli heidetud võrkudest,
jõuaks ta seda veel praegugi, kuna selle asemel et
Corneliat rääkida lasta, on Paul tütarlapse täielikult
hõivanud ja loodetud tulevikuvahekorras nähtavasti igati
veendunud, mistõttu Cornelial pole raske aimata oma
osa. Juba räägibki Paul kirjutamisest, ühtlasi ka kirju-
tamise tähtsusest temale endale, mitte aga teistele, Teiste
sõnadega: Paul räägib pool tundi ainult iseendast, ja seda
tütarlapsele, kel pärast päevaseid suuri vapustusi oleks
vaja inimest, kellele pihtida omi muresid, inimest, kel
oleks aega korda luua tema sisemaailma kaoses, või kes
huvi ning osavõtlikkusega suhtuks ka tema probleemi-
desse.

«Varematel aegadel tähendas kirjutamine mulle haa-
vade terveksravimist, mistõttu uuesti kättevõidetud
haavatavus on praegu minu tugevus, mind seni katnud
Siegfriedi sarvnahk aga võrdus minu kirjandusliku
surmaga,» ütleb Paul, kusjuures tal on õigus. Aga Cor-
nelia ei mõista teda, vaid ütleb, et just sarvnahk ongi
see, mida ta endale praegu kõige rohkem soovib.

Ent Pauli ei huvita isegi see, miks tüdruk seda soovib,
ta räägib edasi iseendast, oma rikkalikest kogemustest
ja puudulikust väljendusoskusest, kuni lõpuks avaneb
terrassiüks, ja nähtavale ilmuvad tantsisklev Kraut-
wurst, perenaine ja külalised, välja arvatud proua
Krautwurst ja Liebscher, kes kõik nagu pärast magamist
ringutavad ja kuuldavalt värsket õhku hingavad.

Kui Cornelia ja Paul astuvad valgusesõõri, räägitakse
parajasti öisest jahedusest, möödunud talvest ja kevadest,
kuni Teo veab Pauli uuesti aeda, kus nad koos alustavad
viie minutise ringkäike. Cornelia aga, kes seekord ei vala
küll pisaraid, lebab uuesti oma tütarlapselikult õrna ema
rinnal. Viimane ei tunne sellest tundepehangust rõõmu,
ta pigem kohkub, sest ta mõistab Cornelia käitumist
valesti.

Võib-olla luges Irene oma nooruses liiga palju odavaid
romaane. Teisiti ei saa kuidagi seletada tema kartust
kuulda Cornelialt «Ma just kihlusin Pauliga!» või midagi
muud niisama rumalat.

«Rääkisin Paulile kõik,» ütleb Teo, «siis, kui me aias
olime ja teie kõik terrassil seisite.» Niisiis umbes tund
aega tagasi.

Ja nüüd, täpselt kell kaks öösel, kui kummutil seisev
ampiirkell käib nagu tavaliselt valesti, kordab Teo neid
endisele sõbrale väljas lausunud sõnu. Teo kordab neid
sõnu naisele, kes on juba voodis, kuigi veel mitte pikali,
kes lebab pooleldi kergitatud ülakeha ja ligitõmmatud
jalgadega, niisiis asendis, mis lubab suitsetada, tuhatoosi
põlvedel hoida ja voodi ees edasi-tagasi sammuvale
mehele näkku vaadata. Kuna ülakeha toetub vastu kõr-
get vooditsa, pole ka võimalik ehmatus tagajärjel
pikali kukkuda, nimelt siis, kui mees ütleb, et ta rääkis
Paulile kõik.

Irene on juba kammitud ja pestud. Kui öökreem ei
katakts läikiva kihina ta nägu, siis võiks arvata, et pidu
on alles ees, ja et tegemist on hoopis suurema peoga,
pigem balliga, kuhu kleidiks sobiks öösärk.

Teo on alles täiesti riides. Tal on lips kaelas ja ülikond
seljas. Särk, kingad ja püksiviigid näevad veel korrali-
kud välja, kuid mitte tema ise. Sestsaadik, kui külalised
lahkusid, hakkab ta nägu vananema. Tumedad rõngad
silmade ümber muutuvad veelgi tumedamaks, kortsud
sügavamaks, naha värvus kahvatumaks — kuigi pärast
ettekannet jäi mulje, et enam hallimaks ta nägu minna
ei saa. Aga see on alati nii: alles siis, kui pinge on möö-
das, annab väsimus ennast täies ulatuses tunda.

Isegi Teo magu on suutnud oma plaanipärast mässu
kuni praeguse hetkeni tagasi hoida. Alles nüüd reageerib
ta vasturünnakutega päevastele rünnakutele. Ta näib
otsekui paisuvat, muutub kivikõvaks, rõhub südant ja
kopse, raskendab hingamist ja surub kurku iiveldust
ning põletavaid happeid.

Teo käib toas ringi, edasi ja tagasi, ikka ja jälle. Ta
keha hoidub kergelt ettepoole, parem käsi on surutud
kõhule, vasak suule, nagu oodates kergendavat rõhatust,
mida aga ei tule. Ta ei paku kuigi uhket vaatepilti, ja
kui päeva erutavad sündmused ei nõuaks ajakohaseid
kõnelusi, ei näitaks ta ennast iialgi Irenele, vaid piirduks
valujalutuskäikudega köögis. Ta pole neid mehi, kes

meelsasti oma haigustest räägivad ja häälightsuste ning žestide näol kaastunnet nõuavad.

Irenel on teistsugused mured, suurimad mured seitsmeteistkümneme aasta jooksul. Ta peab nüüd mehele paratamatult ütlema, mida ta on kõik need seitseteist abieluaastat suutnud varjata, varjata mitte ainult mehe ja loomulikult tütre ees, vaid ka iseenda ees. Ta sai sellega hakkama, et peitis tõsiasja, mis pidanuks teda kogu aja rõhuma, kuhugi niivõrd kaugele pimedasse, et teadvuse varigi ei ulatanud seda puudutama, kuni ootamatu hädaohht paiskas sellele ereda valguskiire.

Praegu räägivad nad veel õhtusest koosviibimisest, külalistest ja silmapilgust, mil alkohol sulatas üles külaliste sündsusekooriku. Irene teab, et ta lobisemine mõjub mehele hästi, eriti siis, kui ta vahetevahel küsib mehe tervise järele. Ta ütleb, et mitte kunagi ei selgu, kas Krautwurst on ära teeninud kaastunnet või pilget, ja et lõpuks tuleb teda ikkagi sallida, umbes nii, nagu sallitakse last. Preili Hesse on Irene arvates igati ja igast küljest sümpaatne. Seda on tal eriti kerge ütelda, sest ta ei kahtle Teo nõusolekus. Kui ta arvustab Liebscherit, püüab Teo kohusetundest viimast kaitsta. Mis aga puudutab seltskondlikku vestlust üldse, arvab Teo, et see oli niivõrd mõttetühi, et on raske uskuda, et vestlejateks olid inimesed, kelle peas on huvitavaid mõtteid. Irene teeb ettepaneku leiutada aparaat, mis ei tee üleskirjutusi helilindile, vaid hoopis mõttelindile, võimaldamaks fikseerida nende heade peade ütlemita ja trükkimata jäänud mõtteid.

Muidugi räägivad nad ka Paulist, sellest, mida ta kunagi lubas, lubadusest, mida ta hiljem ei täitnud, kusjuures Irene mõistab teda rangemalt hukka kui Teo, keda isiklikud ebaõnnestumised muudavad teiste vastu õiglasemaks. Hindamaks õigesti teise inimese elu, ei piisa Teo arvates ainult sellest, et muutuda tema teisikuks, — peab ka ise elama seda elu. Kui jutustatakse teisele iseendast — nagu Paul talle aias lühidalt jutustas —, varjatakse siiski palju rohkem, kui näidatakse, sest mineviku sündmusi ei saagi täpselt edasi anda, vaid ainult niiviisi kirjeldada, nagu nad tagantjärele paistavad. Samuti jääb vajaka kõigile arusaadavatest tundeid väljendavatest sõnadest. Sellisel juhul on inimesed nagu

välismaalased, kes räägivad keelt, mida ei kajasta ei sõnaraamatud ega keeleõpikud.

«Ja mida Paul rääkis sulle endast?» küsib Irene, võitmaks veel pisut aega. Ta loodab nimelt, et valuhood annavad pikkamööda järele, et mees ennast lahti riietab ja tema kõrvale voodisse heidab. Kui ta pea Teo rinnale asetab, on arvatavasti kergem öelda seda, mida lõpuks ikkagi peab ütlema.

Aga enne asja juurde jõudmist vastab Teo kõigepealt pikalt ja laialt naise küsimusele. Võib-olla sunnib seda tegema hirm, et eriline rõhuasetus muudab olematu tõsiasja tegelikult olemasolevaks faktiks, tahtmatult põhjustades ootamatuid tagajärgi. Ent võib-olla tahab Teo seda puänti lihtsalt mõnel silmapilgul ära kasutada. Igatahes tuleb ta kõigepealt meelde Pauli juttu aias, taotleb isegi koomikat, mis tuleb vastuolust Pauli sise-
mise erutuse ja selle erutuse varjamiseks valitud väheste ning ebasobivate abinõude vahel. Paul oli rääkinud kolmest asjast: esiteks Corneliast, teiseks iseendast ja kolmandaks iseendast. Punktis üks oli juttu ainult eelistest, punktis kaks ainult puudustest (nimelt Pauli senises elus tehtud vigadest) ja punktis kolm jällegi ainult eelistest, Pauli tulevaste raamatute voorustest. Seosele nende kolme punkti vahel polnud Paul kordagi viidanud, ja vastavate küsimuste peale oleks ta selle seose tõenäoliselt maha salanud. Ometi oli Paul lootnud, et lugejad selle seose iseseisvalt üles leiavad. Lühidalt, Paul oli käitunud nagu noor armunu, kes tahab armsama isalt paluda tütre kätt, kuid ei saa sellega hakkama.

«Ja oma naisest ei rääkinud ta sõnagi?»

«Mitte sõnagi.»

«Ja mida sina talle ütlesid?» küsib Irene, kes veel ei aimagi, missuguse vapustuse toob kaasa vastus sellele müütule küsimusele. Oieti küsib ta ainult selleks, et aega võita. Ta loodab uuesti mehe põhjalikkusele, võimalikult rohkeseõnalisele teemast kõrvalekaldumisele, milleks nii lihtne on ahvatleda suurte teadmiste ja enesekriitilise tähelepanuvõimega inimesi. Ta loodab kuulda, kuidas Teo ennast vana sõbra kõrval tundis, kuidas tahtmatult kerkisid silme ette mälestused Pauli kodukülalt, kaupluskorterist, esimestest köögis peetud vestlusetundidest. Ta ootab korralikke kommentaare Pauli arvamuse kohta auhinnatud raamatust, kõrvalhüppeid ettekandele, sel-

lele vaimsete äpardumiste seemnepõllule, kõrvalhüppeid armastuse ja sõpruse maile, armukadedusele, lühidalt kõike, kõike muud kui vastust, mis on kokku võetud lühikesse lausesse, mis teda üllatab, liigutab, ehmatab, ja vapustab, lausesse, mis teda elu lõpuni Teoga ühendab.

«Ütlesin talle, et Cornelia on tema tütar,» kostab Teo ja räägib otsekohe edasi. Ta ei vaata Irenele otsa, vaid kõnnib ikka veel edasi-tagasi, surub parema käe endiselt kõhule ja räägib nüüd kõigest sellest, mida Irene just enne oli oodanud.

Irene aga ei suuda enam kuulata. Tema murekoormast nii ootamatult vabanenud hinges tekib pööritus, nagu juhtub liiga äkki püstiupitatud kehaga.

Mingil ajal ütleb ta veel «ei, ei», arvatavasti siis, kui Teo küsib, kas nurjunud ettekande võimalikud tagajärjed valmistavad talle muret. Muidu aga on Irene lihtsalt vaik, ta nutab, naerab ja suudleb oma meest, heidab lõpuks voodisse pikali ja suleb silmad, et näha vaid seda, mis teeb õnnelikuks.

Aga Teo kõnnib edasi. Ta ootab tablettide tuimestava mõju, loodab, et magu pikapeale rahuneb, püüab ajaviiteks päevaste muljete virvarrist eraldada tuuma. Ta tahab lõpparvet teha ja kogemusi kokku võtta. Ta loodab tulemusi saavutada, tahab otsuseid langetada, teoreem koostada, piinadele mõtet anda.

Kuid ta ülimalt erutatud ajud ei tule nende ülesannetega toime. Mõtted ta peas kihutavad ringi ja ei all koordineatsioonireeglitele. Tablettide kehtestatud tähtsust ei kutsu mõtteid korrale, vaid ajavad need paanikasse.

Jä nüüd lahkumegi sellest eeskujulikust abielupaarist. Teeme seda hetkel, mil naine juba magab ja mees ikka veel ootab und. Ent millal uni ka ei tule, igal juhul on see liiga vara.